

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Pracoviště Orální historie – Soudobé dějiny

Bc. Lenka Kafuňková

**Vznik sídliště v Rychnově nad Kněžnou
v 70. letech 20. století**

Diplomová práce

Vedoucí práce: **doc. PhDr. Martin Franc, Ph.D.**

Praha 2014

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 27. června 2014

Lenka Kafuňková

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Martinu Francovi, Ph.D. za vstřícný přístup a rady, kterými přispěl k vypracování této diplomové práce. Velký dík všem narátorům za jejich čas, otevřenost a životní příběhy. Obrovské poděkování patří také celé mojí rodině a přátelům za jejich podporu při psaní této práce.

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá výstavbou sídliště v Rychnově nad Kněžnou v 70. letech 20. století. Tato nová výstavba sídliště Trávník I a Trávník II spolu s novou dopravní přeložkou číslo I/14 si vyžádala poměrně masivní asanaci staré zástavby. Diplomová práce se snaží o rekonstrukci této přestavby, zachycuje podobu města před výstavbou, udává důvody, které k výstavbě vedly, a popisuje stavbu nového sídliště v okresním městě pod Orlickými horami. Diplomová práce vychází převážně z archivních materiálů, dobových periodik a rozhovorů, které byly metodou orální historie vedeny s pamětníky této události. Propojuje úřední stanoviska a osudy lidí, kteří byli okolnostmi nuceni opustit své domovy a sledovat jejich následnou demolici. Zároveň se práce snaží poukázat na klady a zápory nové výstavby a sledovat problémy, které se v průběhu stavby nových objektů vyskytly.

Klíčová slova:

Rychnov nad Kněžnou, asanace, sídliště Trávník, orální historie

Abstract

This thesis deals with the construction of housing estate in Rychnov nad Kněžnou in the 70s of the 20th century. The construction of Trávník I and Trávník II, required, along with the new traffic rerouting, a rather massive reconstruction of old buildings. This thesis tries to cast light among these reconstructions, explains their reasons, and describes the construction of new housing in the district town of the Eagle mountains. The thesis is based mainly on archival materials, contemporary periodicals, and interviews with witnesses of these events. This thesis is thus a compilation of the historical data, and the opinions of ordinary people which had to leave their homes to make place for the new housing estate.

Keywords:

Rychnov nad Kněžnou, sanitation, housing estate Trávník, oral history

OBSAH

1 Úvod	8
2 Metodologie	9
2.1 Výběr tématu práce.....	9
2.3 Postup výzkumu	10
2.4 Rozhovory	11
2.5 Reflexe použitých zdrojů.....	15
2.5.1 Sekundární literatura.....	15
2.5.2 Právní dokumenty	17
2.5.3 Archivní materiály	17
2.5.4 Periodika	19
2.5.5 Ostatní zdroje	20
3 Historie bytové výstavby v Československu	21
3.1 Dynamika bytové výstavby v Evropě a Československu po roce 1945	21
3.1.1 Fáze obnovy (1945 – 1960)	21
3.1.2 Fáze diversifikace bytových politik (1960 – 1975)	24
3.1.3 Fáze „nové reality“ (od roku 1970).....	25
3.2 Architektura panelových sídlišť	31
3.3 Organizace bytové výstavby v Československu.....	35
3.4 Prefabrikace a proudová výstavba.....	36
3.5 Typizace bytových domů a vnitřních interiérů.....	38
3.6 Funkce bydlení	39
3.7 Formy bydlení.....	40
3.8 Bytová politika v Československu	44
3.8.1 Seznamy uchazečů o byt.....	45
4 Vznik sídliště v Rychnově nad Kněžnou v 70. letech 20. století	47
4.1 Obyvatelstvo Rychnova nad Kněžnou v 2. polovině 20. století.....	47
4.2 Kvalita bytového fondu a vybavenost bytů v Rychnově nad Kněžnou.....	51
4.3 Bytová situace v Rychnově nad Kněžnou od poloviny 60. do 80. let 20. století	54
4.4 Nebytová výstavba města Rychnov nad Kněžnou v 70. letech 20. století	57
5 Vznik sídliště Trávník	64
5.1 Stará zástavba	64

5.2 Cesta k demolici – dopravní přeložka č. I/14	85
5.3 Trávník I	95
5.4 Trávník II	102
5.6 Havlíčkova ulice – nová obchodní zóna	111
5.7 Dlouho očekávaný Dům obchodu a služeb – velkoprodejna Kněžna	117
5.8 Nový domov	120
6 Závěr	125
Přílohy	127
Použité zdroje	129

1 Úvod

Bydlení, jak můžeme všude číst a jak každý z nás dobře ví, je jednou z nejdůležitějších potřeb v životě člověka, základním předpokladem pro přežití. Dnes žijeme v době, kdy je bytů nadbytek. Spousta prázdných a krásných bytů čeká na své budoucí majitele. Ale není to dávno, kdy tomu tak nebylo. V poválečném období byl bytů nedostatek, což bylo způsobeno nejen válečnými ztrátami na bytovém fondu, ale také stále narůstajícím počtem obyvatelstva. Celá Evropa musela tento problém řešit. V západní a východní Evropě byly zpočátku stejné strategie řešení této svízelné bytové situace, ale od 60. let dvacátého století se tyto strategie začaly různit. V socialistickém Československu stále přetrvával nedostatek bytů a bylo třeba bytovou výstavbu radikálně zrychlit. Jako nejvhodnějším řešením, které by v krátkém čase nabídlo co nejvíce volných bytů, byla výstavba panelových domů, takzvaných paneláků či činžáků. Není divu, že kvůli téměř opomíjené výstavbě jiných druhů bydlení, jako například rodinných domů, došlo k tomu, že nakonec jedna třetina obyvatel našla svůj domov právě v paneláku.

Tato deskriptivní studie se zaměřuje na popis vzniku sídliště v okresním městě v Rychnově nad Kněžnou v 70. letech dvacátého století, kdy toto město prošlo v souvislosti s novou výstavbou rozsáhlou asanací v blízkosti historického centra. Na tomto místě pak byla postavena sídliště Trávník I a Trávník II, která poskytla téměř 900 nových bytů pro stávající, ale i nové obyvatele města. Práce se tak snaží o co nejlepší rekonstrukci vzniku těchto sídlišť a poukázat jak na problematiku, tak i na výhody tohoto druhu výstavby v Rychnově nad Kněžnou. Interpretaci vybraného tématu, kterou nacházíme v této práci, však nelze brát za zcela absolutní. Interpretace historikovy práce, jak říká Hayden White, jeden ze zakladatelů narativistické kritiky v dějepisectví, není odkrýváním něčeho, co je implicitně v událostech samotných přítomno, je ale výsledkem historikovy invence.¹

Práce je rozdělena do šesti kapitol. Po úvodu následuje kapitola s názvem „Metodologie“, která hovoří o tématu této práce, popisuje zvolené výzkumné metody, kriticky hodnotí dostupnou literaturu a archivní materiály a popisuje též samotný průběh bádání a vedení rozhovorů s narátory. V další kapitole je čtenář srozuměn se základními informacemi týkajícími se bytové výstavby v Československu. Tato kapitola hovoří o jednotlivých fázích,

¹ WHITE, Hayden., *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe*, s. 7. Citováno dle: FEUEREIS, Eduard. Narativismus a historiografie. *dějinyteoriekritika.cz*. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: <http://www.dejinyteoriekritika.cz/Modules/ViewDocument.aspx?Did=41>

typizaci a funkcích bytové výstavby, o bytové politice a problematice, která souvisela s tehdejší hromadnou panelovou výstavbou. Třetí kapitola pojednává o demografickém vývoji v Rychnově nad Kněžnou, o vývoji kvality bydlení v tomto městě a popisuje bytovou i nebytovou výstavbu v okresním městě. Čtvrtá kapitola se již snaží rekonstruovat výstavbu sídlišť Trávník I a Trávník II od jejího počátku až do jejího dokončení. Poslední kapitola shrnuje kapitoly předešlé a poskytuje závěry týkající se této studie.

2 Metodologie

2.1 Výběr tématu práce

V době, kdy jsem přemýšlela nad tématem své budoucí diplomové práce, se ke mně dostaly fotografie „starého“ Rychnova nad Kněžnou. Předtím, než jsem odešla do Prahy na vysokou školu, jsem v tomto východočeském městě strávila celý svůj život a vždy jsem našla nemalé zalíbení v procházení starých fotografií zaznamenávající podobu a život v tomto malém městě pod Orlickými horami. Ráda jsem sledovala, jak se proměňovaly jednotlivé domy na náměstí, jehož dominantou je bezesporu městská radnice s městským erbem zobrazujícím pannu na jelenu. Postupem času některé domy zcela zmizely, některé nabyly zcela jiné podoby. Vždy jsem však věděla, o který dům se jedná a ve které části města se při prohlížení fotografií nacházím. Avšak při dalším prohlížení jsem se najednou ocitla před zcela neznámými domy, ve zcela pro mě neznámých ulicích. V tu chvíli jsem váhala, zda jsou fotografie stále z města, ve kterém jsem vyrostla. Za neznámými domy však pyšně stála novorománsko-byzanská kaple Proměnění Páně. Tu kapli jsem znala. Nebylo dalších pochyb, že fotografie skutečně pocházejí z Rychnova nad Kněžnou. Obrázky musely zaznamenávat historickou podobu části města, která se, zřejmě již od 16. století, nazývá Na trávníku.²

Dnes v této městské části, stojící v blízkosti historického centra, pod Starým náměstím, nenajdeme úzké ulice a uličky lemované rodinnými domy, jaké zachycovaly fotografie. V současnosti na tomto místě stojí domy panelové, tvořící sídliště Trávník I a Trávník II. Nikdy

² O Trávníku se hovoří ve spojení s Šejnochovským později Trávníckým mlýnem, který stál v 16. století, stejně tak jako ve století 20. V blízkosti obecní cihelny. V knize „Dějiny Rychnova nad Kněžnou“ od T. Kouřila a A. Svobody se dále dozvídáme, že „... r. 1578 byl za souseda přijat Jan, syn Blažka z Trávníku. O 15 let později koupil na Trávníku dům na právo purkrechtní Matěj Pícek od Matěje Pícka, patrně otce, ale již za 4 roky jej prodal Jiříku Nosálovi. Poblíž cihelny měl dům slove Antonínský Martin Palouček, který jej r. 1597 prodal zedníku Václ. Nyplovi; od něhož tento „grunt v cihelně“ po 5 letech koupil Martin Lukavský.“

Kouřil, T., Svoboda, A. *Dějiny Rychnova nad Kněžnou*. Rychnov nad Kněžnou 1924, Brno 2011, Garn, s. 48

předtím jsem nepomyslela na to, že by tu tyto domy nestály odjakživa. Pokud věci neznáme jinak, zdají se nám natolik samozřejmé, že ani nepomyslíme na to, že by tomu tak vždy nebylo. Navíc, fotografie nebyly tak staré, jak by se na první pohled mohlo zdát. Zobrazovaná podoba města byla stará pouze několik desítek let. V ten moment jsem se snažila dozvědět více o této rozsáhlé přestavbě,³ kdy se téměř jedna pětina města proměnila k nepoznání. O této městské přestavbě, až na několik černobílých fotografií, dosud neexistuje žádná zmínka. Jako hrdou obyvatelku Rychnova mě v tu chvíli napadlo, věnovat této rozsáhlé přestavbě města a vzniku sídliště svou budoucí diplomovou práci, kterou nyní předkládám.

2.2 Výzkumná otázka a cíl práce

Práce si klade za cíl zmapovat důvody vedoucí k přestavbě města. Snaží se odpovědět na otázku, proč byla velká část městské zástavby asanována a proč nově vzniklé sídliště Trávník I a Trávník II vzniklo právě na tomto asanovaném území a nikoli na „zelené louce“. Proč úzké ulice lemované rodinnými domy nahradilo vizuálně strohé sídliště. Jak na přestavbu města reagovalo jeho „běžné“ obyvatelstvo a jak ti, kteří byli nuceni své domy opustit a jak se s touto situací později vyrovnali. Jaké problémy výstavbu provázely a jaké byly přínosy tohoto nového sídliště pro Rychnov nad Kněžnou. Zmínka bude i o další výstavbě probíhající v 70. letech 20. století na území tehdejšího okresního města.

Ve zkratce, práce se snaží o popis města Rychnova nad Kněžnou v 70. letech 20. století z pohledu stavebně-sociálně-historického.

2.3 Postup výzkumu

Jako první krok jsem oslovila několik starších občanů města s dotazem, zda si vůbec přestavbu města pamatují a dále pátrala po tom, zda mohu nalézt i pamětníky, kteří by mi o této přestavbě mohli poskytnout rozhovor. Jako první jsem oslovila svého otce, který mi řekl o několika rodinách, které v původní zástavbě bydlely, a na které bych se případně mohla obrátit s prosbou o poskytnutí rozhovoru. Při hledání narátorů jsem využívala především techniku „snowball sampling“, *„kdy se badatel od prvních oslovených narátorů dozvídá jména dalších osob, s nimiž by z hlediska jeho výzkumného projektu bylo užitečné vést*

³ Slovo „přestavba“ v této práci užívám ve významu stavitelském, jako přebudování či rekonstrukce zástavby; nikoli ve významu historiografickém, kdy tímto slovem označujeme soubor ekonomických reforem z 80. let 20. století, které zahájil v SSSR tehdejší generální tajemník KSSS Michail Gorbačov.

rozhovor.“⁴ V první chvíli se tak nalezení pamětníků nezdálo být problém a mohla jsem do budoucna počítat i s využitím metody orální historie a s ní spojeným kvalitativním výzkumem, který je doplněn kvantitativním výzkumem v oblasti demografie a kvality bydlení v letech 1970 a 1980.

Jak jsem již výše uvedla, jelikož o přestavbě v Rychnově nad Kněžnou zřejmě neexistuje jediná publikace, musela jsem se v této problematice zpočátku „dovzdělat“ ze sekundární literatury, která obecněji hovoří o bytové výstavbě v socialistickém Československu. Jako první jsem tak nastudovala obecné informace o tématu bytové výstavby, politiky a kultury, díky čemuž jsem mohla napsat obecný „teoretický“ úvod této práce, který mě uvedl do dané problematiky. Poté jsem přistoupila k archivnímu bádání, které jsem prováděla v Státním okresním archivu v Rychnově nad Kněžnou. Zde jsem jako první prošla dobové tiskoviny a městské zpravodaje, které mi poskytly harmonogram a nejzákladnější informace přestavbě města. Těchto informací však nebylo mnoho. Poté jsem musela přejít na bádání ve fondech Městského národního výboru a Okresního národního výboru v Rychnově nad Kněžnou. Zde jsem našla další informace týkající se mého tématu, ale zdaleka ne tolik, kolik jsem očekávala. Bylo tedy nutné přejít k rozhovorům s pamětníky, kteří by mi poskytli osobitější náhled na celou věc a pomohli mi tak vytvořit co nejkomplexnější obraz přestavby města a výstavby sídliště Trávník I a Trávník II.

2.4 Rozhovory

S pamětníky to ovšem nebylo tak snadné, jak jsem si zprvu představovala. Fakt, že narátoři existují, neznamená automaticky, jak jsem si zpočátku naivně představovala, že budou ochotni rozhovor poskytnout. Někteří z oslovených narátorů již byli staršího věku a nechtěli poskytnout rozhovor s tím, že jim již paměť hůře slouží. Nicméně měli vždy snahu odkázat mě na někoho mladšího, kdo by rozhovor pro mou práci mohl poskytnout. Další narátor mě odmítl se slovy, že se necítí být správným pamětníkem té doby, protože když se „prováděla tato zvěrstva a byla necitlivě vybourána velká část historické části města“ trávil většinu času mimo Rychnov nad Kněžnou. Z této odpovědi je zřejmá emocionální angažovanost týkající se této přestavby města. Narátora se toto téma zřejmě dotklo. Snažila

⁴ I další oslovení lidé, kteří nakonec z různých důvodů rozhovory neposkytli, měli vždy snahu odkázat mne na někoho dalšího. VANĚK, Miroslav a MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 1. vyd. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2011. s. 140

jsem se mu vysvětlit, že i jeho názor na tuto změnu by byl pro mne cenný, nicméně jsem ho k rozhovoru nepřemluvila. Někteří narátoři na zaslané dopisy vůbec neodpověděli.

Nevím, do jaké míry jsem byla neúspěšná v tom, abych vzbudila v narátorech důvěru a zájem podílet se na mém výzkumu, a do jaké míry narátoři skutečně nechtěli vzpomínat na dobu, kdy přišli o své domovy. O několika z nich jsem se ze strany jejich příbuzných skutečně dozvěděla, že na dobu přestavby města nevzpomínají rádi. Přemlouvát narátory k tomu, aby mi, zcela cizí osobě, poskytli rozhovor, který často neposkytnou ani svým nejbližším, mi bylo takřkajíc proti srsti. Usilovala jsem o rozhovory s pamětníky, kteří bydleli v původní zástavbě, působili ve stranických nebo státních orgánech či pracovali v nově vzniklých prodejnách, a nakonec jsem našla 4 narátory z původní zástavby, kteří byli nuceni opustit své domovy a 2 narátory, kteří byli „běžnými“ obyvateli města. V této práci se tak prolínají pohledy těchto dvou skupin lidí. Věkové rozpětí narátorů je od 57 do 83 let.

Narátory jsem většinou oslovovala v rámci osobního kontaktu. V případě, že jsem potencionálního narátora nezastihla doma, nechala jsem mu ve schránce dopis s prosbou, zda by byl daný člověk natolik ochotný a poskytl mi rozhovor pro mou diplomovou práci. V získávání pamětníků pro rozhovor mi velmi pomohlo, že mě někteří pamětníci znají.

Nakonec jsem mohla přejít i k vedení a nahrávání rozhovorů. Pravidla a zásady orálně-historických rozhovorů jsem našla v knize „Třetí strana trojúhelníku“,⁵ a to převážně v její metodologické části, která mi pomohla s přípravou a realizací rozhovorů, které na rozdíl od psaných dějin či psaných vzpomínek obsahují specifické vnitřní systémy a konstrukce.⁶ Narátoři tak sami „rozhodují“ co říci a co ne, sami rozhodují o tématech, kterým se budou věnovat a o tématech, kterým se vyhnou.“⁷ Životní příběhy tak vychází z minulých prožitků narátorů a pochopitelně jsou do jisté míry i zkresleny (časovým odstupem, prostředím v kterém rozhovory vznikají, osobními motivy).⁸ Proto i k těmto pramenům musí výzkumník přistupovat kriticky.

Ačkoli metoda orální historie doporučuje dva rozhovory, kde v první je zaměřen na volné životopisné vyprávění narátora a druhý je více tématicky zaměřen, pro svou práci jsem čerpala spíše z jednoho *semistrukturovaného rozhovoru* s každým pamětníkem. Všichni narátoři věděli, že za nimi jdu za účelem sepsání práce o přestavbě města, a tedy se ve svých výpovědích zaměřovali pouze na události s ní spojené, ačkoli jsem rozhovory začínala tím,

⁵ VANĚK, Miroslav a MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 1. vyd. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2011. 293 s. ISBN 978-80-87398-22-7.

⁶ Tamtéž, s. 129

⁷ Tamtéž, s. 17

⁸ Tamtéž, s. 18

aby mi pověděli o svém dětství, či jak se v Rychnově nad Kněžnou ocitli. Narátorům jsem dávala co největší prostor k samostatnému vyjádření a pokud nevěděli, co by mi dále sdělili, začala jsem se ptát na konkrétní věci, které mě k tématu zajímaly. I v tomto případě jsem je však nechala vyprávět co nejdéle.

Všichni narátoři byli srozuměni s tím, že rozhovor bude nahráván, ale že nahrávka zůstane uchována v mém a jejich osobním archivu. Ve své práci tak budu vycházet z autorizovaných prepisů těchto rozhovorů. Nikdo neměl s touto skutečností sebemenší problém a žádný z narátorů si nevyžádal případnou anonymizaci. Všichni narátoři podepsali souhlas se zpracováním osobních a citlivých údajů, kde bylo uvedeno, že prepisy rozhovorů budou zpracovány v rámci mé diplomové práce.

Jako první jsem uskutečnila dne 22. února 2014 rozhovor s panem **Vladimírem Bártou** (*1931), který bydlel na Trávníku v původní zástavbě. Jelikož se jedná o prarodiče mého kamaráda z dětství, nebylo velkým problémem si s ním domluvit schůzku a rozhovor, který se uskutečnil v domě Bártových. V kuchyni, ve které byl rozhovor nahráván, visel na stěně obraz původního domu Bártových, namalovaný od malíře lidových krojů a lidových staveb Josefa Korejze-Blatinského (*1909 – † 1989). V rámci tohoto prvního rozhovoru jsem si uvědomila, jak nepřipravená na rozhovor přicházím. Z počátku zmatený rozhovor se podařilo usměrnit volbou vhodných otázek, které pak obsah rozhovoru ucelily.

Druhý rozhovor jsem uskutečnila s **Boženou Omrtovou** (*1952), která do doby, než se provdala, bydlela v domě, který byl v roce 1975 asanován v souvislosti s výstavbou družstevního bytového domu v dnešní ulici Anatola Provazníka. S paní Omrtovou se znám již z dětských let a tudíž navázání kontaktu nebyl větším problémem. 15. března 2014 jsem zašla za narátorkou domů s tím, že se chci domluvit, zda mi vůbec bude ochotna rozhovor poskytnout. Narátorka mě však mile překvapila, hned mě pozvala dál a poskytla rozhovor, kdy po krátkém úvodu o jejím dětství přešla k vyprávění o tématu mé diplomové práce. Rozhovor probíhal v poklidné, uvolněné atmosféře a nebyl ničím rušen. Po nahrání rozhovoru jsem pak ještě nějaký čas poseděla u narátorky a dále jsme si povídali o věcech, které s tématem práce nesouvisely. Po čas rozhovoru se mi také svěřila, že stejně jako manželé Bártovi vlastní obraz jejich původního domu od malíře Korejze-Blatinského.

Třetí rozhovor pro tuto diplomovou práci byl veden dne 29. března 2014 s **Josefem Krámem** (*1937). Jelikož se pan Krám zajímá o historii Rychnova nad Kněžnou, rozhodla jsem se ho požádat o poskytnutí materiálů týkajících se přestavby města a výstavby nového

sídlíště. Velmi ochotně mi poskytl k tomuto tématu veškeré své powerpointové prezentace plné fotografií, které jsou součástí jeho knihy „*Průvodce Rychnovem*“.⁹ Z nich čerpám i většinu fotografií. Jelikož jsem se během našeho setkání dozvěděla o tom, že pan Krám v tu dobu v Rychnově pobýval a zároveň tuto městskou přestavbu hojně fotografoval, rozhodla jsem se, že i jeho pohled, jako „běžného“ občana města, kterého se výstavba přímo netýkala (to znamená, že dům ve kterém bydlel, nebyl určen k asanaci) bude pro mou práci přínosem. Schůzku jsme si domluvili o několik dnů později. Nahrávaný rozhovor probíhal u pana Kráma doma. Z rozhovoru je však patrná učitelská profese narátora, který mne po čas sezení zásoboval i dalšími historickými skutečnostmi týkající se Rychnova nad Kněžnou. Rozhovor probíhal v uvolněné, ničím nerušené atmosféře.

Dalším mým narátorem byl pan **Ivan Kulhavý** (*1947). Po několika odmítnutích rozhovoru ze strany potencionálních narátorů, jsem se z archivních dokumentů dozvěděla o Ivanovi Kulhavém. Jelikož náš rodinný dům sousedí blízko rodinného domu pana Kulhavého, rozhodla jsem se, že tohoto pána oslovím s dotazem, zda by mi nebyl ochoten poskytnout rozhovor a obohatil tak mou diplomovou práci svými vzpomínkami, poznatky a názory týkající se přestavby města. Pan Kulhavý mě hned pozval na zahradní sezení u jeho domu, kde mi chtěl poskytnout rozhovor. Jelikož jsem se obávala vlivu povětrnostních podmínek na kvalitu nahrávky, požádala jsem pana Kulhavého o rozhovor uvnitř domu. Pan Kulhavý mě beze všeho pozval do svého obývacího pokoje, kde mě usadil a začal vyprávět. Rozhovor jsem započala otázkou na narátorovo dětství. Po krátkém životopisném vyprávění mě však narátor vybídl, abych se jednoduše ptala na to, co mě zajímá. Přešla jsem tak k polostrukturovanému rozhovoru, kdy jsem panu Kulhavému položila otázku a nechala ho co nejdéle mluvit, dokud se z jeho strany neozvalo: „*no tak, ptejte se!*“ Po hodinovém, ničím nerušeném rozhovoru mi narátor ukázal dva obrazy jejich starého domu, opět od malíře Korejze-Blatinského. Na závěr rozhovoru mi pan Kulhavý sdělil pro mě překvapivou a zajímavou věc: „*jinak vám to řeknu poctivě, kdyby za mnou přišel někdo jinej a nebyla jste sousedka, tak bych ho vyhodil, jo... byli tady a chtěli nějaký věci... ale ne to...*“¹⁰, což ukazuje, jak velkou výhodou je, když narátor tazatele zná. Rozhovor byl realizován 5. dubna 2014.

Během psaní své práce jsem se dozvěděla, že pan **Zdeněk Žabokrtský** (*1945), bývalý ředitel rychnovského gymnázia, který též bydlel v oblasti postižené asanacemi, usiluje

⁹ KRÁM, Josef. *Průvodce Rychnovem nad Kněžnou*. [online] Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: <http://www.e-invent.eu/magazin/pruvodce-rychnovem/index.html>

¹⁰ Rozhovor s panem Ivanem Kulhavým ze dne 5. 4. 2014

o tvorbu kroniky původní zástavby Havlíčkovy ulice. Využila jsem této skutečnosti a rozhodla se ho navštívit. Po několika neúspěšných návštěvách, kdy jsem pana Žabokrtského nezastihla doma, jsem mu do schránky vložila dopis s dotazem, zda by mi byl ochoten poskytnout rozhovor na téma mé diplomové práce. Pan Žabokrtský se však dále neozýval, a tak jsem ztrácela naději na rozhovor. Po nějaké době se mi však ozval s tím, že si dlouho nevybíral poštu, a tak jsme se mohli domluvit na schůzce, během které byl rozhovor nahrán. Rozhovor nakonec probíhal na letní zahrádce rychnovské cukrárny. Kvalita zvukového záznamu tak není nejlepší. Narátor byl po čas rozhovoru vyrušován kolemjdoucími. Na druhou stranu se mi zdálo, že jako společensky založenému člověku toto prostředí nevádí a že naopak je spokojenější a uvolněnější, než kdyby rozhovor probíhal někde v klidném pokoji. I přes několik vyrušení narátor poskytl plynulý a pro mne kvalitní rozhovor o jeho mládí v Havlíčkovy ulici a o době, kdy jeho rodina musela být vystěhována. Rozhovor byl uskutečněn dne 13. dubna 2014.

O poslední rozhovor jsem požádala svého otce, **Josefa Kafuňka** (*1957), který v Rychnově prožil celý svůj život. Zajímalo mě jeho pohled, jako běžného občana města. Ačkoli mi otec zpočátku rozhovor nechtěl poskytnout a ačkoli jsem si uvědomovala jisté zkreslení, které může vzniknout v důsledku blízkého vztahu tazatele a narátora, přesto jsem rozhovor s otcem uvítala. Jeho příběh se tak od ostatních narátorů, kteří přišli o své domovy, nezabývá historií jedné rodiny a jednoho domu, ale ukazuje výstavbu z pozice vzdáleného pozorovatele. Ničím nerušený rozhovor proběhl dne 31. května 2014 v poklidné atmosféře u pana Kafuňka doma.

2.5 Reflexe použitých zdrojů

2.5.1 Sekundární literatura

K seznámení s tématem jsem nutně musela sáhnout po knihách týkajících se bytové výstavby, politiky, kultury a sociologie bydlení. Nejvíce jsem tak čerpala z knihy „*Husákově 3 + 1. Bytová kultura 70. let*“, která obsahuje příspěvky týkající se bytové problematiky právě v 70. letech, tedy příspěvky zmiňující se o období, ve kterém vzniklo i sídliště v Rychnově nad Kněžnou. Nejen že tato kniha obsahuje historický výzkum v oblasti designu, umění, masové spotřební i bytové kultury, ale také ukazuje na počátky panelové výstavby a vysvětluje její dynamiku a důvody jejího rozmachu. Další knihou, která mi byla v práci přínosem, byla „*Bytová výstavba a hospodaření s byty*“, která byla vydaná v roce 1972 a

popisuje problematiku a výhody bytové výstavby z tehdejší doby. Tato kniha obsahuje informace týkající se přípravy bytové výstavby, také dopodrobna vysvětluje rozdíly, výhody a nevýhody mezi komunální, družstevní, podnikovou a individuální výstavbou, dále hovoří o právních věcech týkající se bydlení, o základní typologii jednotlivých staveb a podává informace o technických věcech panelové výstavby. Z pohledu sociologického jsem využila knihu „*Sociologie bydlení*“ od Jiřího Musila, která se zabývá bytovou situací více z pohledu lidí. Kniha mi poskytla informace týkající se funkční a interakční teorie bydlení, bytových systémů, potřeb a podobně. Kromě těchto tří stěžejních knih jsem sáhla i po knihách menšího rozsahu, či po jednotlivých příspěvcích v různých sbornících. Avšak informace v nich obsažené se často opakovaly. O průběhu výstavby konkrétního sídliště se píše v článku „*Sídliště Odolena Voda 1952-1964. Socialistický realismus a organizace výstavby sídlištních celků*“.

Poté jsem se snažila dopátrat knih či článků, které by mi mohly poskytnout informace o samotném sídlišti Trávník v Rychnově nad Kněžnou. Žádné takové knihy bohužel neexistují. Snad jediný příspěvek zmiňující se o staré zástavbě jsem našla v prvním a druhém díle „*Almanach: paměti a vzpomínky rychnovských autorů a pamětníků*“. Tento rychnovský almanach obsahuje vzpomínky i mého narátora pana Vladimíra Bárty, který vzpomíná na starý Rychnov, konkrétně na část města, kterou ve své práci popisují. Pan Bárta byl majitelem jednoho z asanovaných domků na Trávníku, který byl později určen k demolici z důvodu vzniku nové bytové výstavby. Tyto vzpomínky stručně popisují jednotlivé domy a jejich majitele, občas se v textu objeví i vzpomínka z autorova dětství. Ačkoli je zde zmíněn fakt, že zástavba této části města musela ustoupit novému sídlišti, nic konkrétnějšího k přeměně města článek nesděluje.

Několik dalších informací se můžeme dozvědět i z „*Průvodce Rychnovem*“ a jednotlivých počítačových prezentací k této knize od autora PhDr. Josefa Kráma, který se zabývá historií města Rychnova nad Kněžnou. Ačkoli prezentace obsahují bohatý fotografický materiál, zaznamenávající jak původní podobu města, tak jeho přestavbu, poskytují spíše jakési vizuální srovnání současné a minulé podoby.

Lze tedy říci, že sekundární literatura mě spíše zasvětila do obecného základu této práce, než do konkrétnějších poznatků týkající se přeměny Rychnova nad Kněžnou a výstavby nového sídliště Trávník.

2.5.2 Právní dokumenty

Pro seznámení s daným tématem bylo nutné projít i část tehdejší právní dokumentace, která obsahovala zákony týkající se vlastnictví bytů a domů, vzniku stavebních družstev, bytové politiky a vysvětlila pojmy jako například seznamy čekatelů na byt, zdravotně nevhodný byt či tehdejší omezení pro výstavbu libovolně velkého rodinného domu. Především šlo o zákon č. 40/1964 o hospodaření s byty, zákon č. 41/1964 Osobní užívání bytů, jiných místností a pozemků, zákon č. 57/1959 o družstevní výstavbě. Dále pak vyhláška ministra-předsedy Státního výboru pro výstavbu, č. 144/1959, ve které se můžeme dozvědět o vyvlastňování nemovitostí a další informace, týkající se jak výstavby, tak i zániku staveb.

2.5.3 Archivní materiály

Nejvíce konkrétních informací o přestavbě města a stavbě rychnovského sídliště přinesly archivní materiály uložené v Státním okresním archivu v Rychnově nad Kněžnou. Zpočátku jsem však doufala, že informací, které mi záznamy poskytnou, bude mnohem více. Ovšem informace zde získané byly poměrně kusé, neúplné, často velice neosobní a v podobě čísel.

Jako první jsem se zaměřila na fond Městského národního výboru v Rychnově nad Kněžnou. Především šlo o zápisy se schůzí rady MěstNV v Rychnově nad Kněžnou z let 1967 – 1981, tedy od počátku přestavby města do dokončení sídliště Trávník II i s Domem služeb. Zápisy jsou obsaženy v asi 20 knihách a časově tak pokrývají celé období přestavby města. Díky těmto záznamům jsem se dozvěděla, jak byla postupně plánována a řešena výstavba rychnovského sídliště. Zápisy obsahovaly i průběh jednání rady ohledně problémů spojených s výstavbou. Dozvěděla jsem se tak, že ne každý výkup domku probíhal zcela bez námitek jeho majitelů, dále jsem se dozvěděla o problémech se samotnou výstavbou, jako například proč došlo k jejímu zpoždění, proč do plánů sídliště Trávník I nebyly zahrnuty objekty občanské vybavenosti, jak se dané plány sídlišť měnily se vznikajícími problémy. Navíc knihy zápisů ze schůzí rady MěstNV obsahovaly často i dokumenty, s kterými rada městského výboru pracovala, to znamená různé dopisy stavebních firem, materiály dodané komisí bytovou, komisí výstavby, komisí pro obchod a služby, komisí pro vzdělání a kulturu a tak podobně. Občas byly k záznamům přiloženy i některé smlouvy týkající se půjčky a povolení na stavbu nového domu pro občany, kteří v souvislosti s asanací přišli o svoje bydlení. Zápisy též obsahovaly stížnosti rychnovských občanů, týkající se nejen vyvlastnění či výkupu nemovitostí, ale i nové výstavby.

Dále jsem též dopodrobna prostudovala *zápisy se schůzí komise výstavby* z let 1964 – 1971 a pak dále z let 1975 – 1983. Tyto záznamy mi poskytly podrobnější informace týkající se výkupu nemovitostí před plánovanou výstavbou dopravní přeložky č. I/14 ve městě a sídlišti Trávník I. Překvapivě záznamy z let nejrozsáhlejší přestavby města, tj. 1971 – 1975, chybí.

Opomenuty nezůstaly ani záznamy ze schůzí komise bytové, komise finanční a plánovací a dalších odborů MěstNV, které mi poskytly další doplňující informace.

Také jsem hledala v zápisech *komise výstavby při ONV v Rychnově nad Kněžnou* a v zápisech ze schůzí rady ONV. Dostupné informace v těchto fondech však byly oproti fondu MěstNV spíše kusé, málo podrobné a neúplné. Z tohoto fondu jsem čerpala údaje ze sčítání lidu, domů a bytů pro léta 1970 a 1980. Tato data mi nejen pomohla sledovat demografickou situaci ve městě, ale také vývoj a kvalitu bytového fondu za období těchto deseti let.

Dalším cenným zdrojem informací mohl být fond týkající se *Stavoprojektu n. p. v Hradci Králové*, který byl hlavním projektantem sídliště v Rychnově nad Kněžnou. Ovšem na internetových stránkách ministerstva vnitra, konkrétně díky vyhledávání Archivních fondů a sbírek v České republice, jsem se dozvěděla, že tento fond je pro roky 1950 – 1994 stále nezpracován, a tím veřejnosti nepřístupný.¹¹

Poměrně velké naděje jsem vkládala i do *kronik města Rychnov nad Kněžnou*. Jak je známo, kroniky poskytují osobitější pohled na život města, i když je pravdou, že do určité míry podléhají i společenské kontrole. Kroniky mě však trochu zklamaly. Město, kvůli chybějícímu kronikáři, vlastní pro tuto práci důležité období let 1968 – 1975 pouze jednu kroniku, a to navíc psanou retrospektivně Františkem Bíbou. Tato kronika byla sepsána až 28. prosince 1984. Sám autor tak čerpá především z dostupných materiálů, a to jak archivních, tak i z periodik. Dá se tedy říci, že informace v ní obsažené jsou souborem toho, co jsem v archivu sama našla a nepřináší tak k danému tématu takové poznatky, které by jinak poskytnout mohla, kdyby byla psána v tom samém roce, o kterém píše. Zřejmá je též autorova oddanost socialistickému zřízení státu. Navíc tato retrospektivní kronika zcela opomíjí pohled rychnovských občanů pocházejících z asanovaných domů, jelikož o asanaci města se kronika zmiňuje jen několika větami a to tak, že moderní bytové výstavbě ustoupily především staré a zdravotně nevhodné domy.

¹¹ Vyhledávání archivních fondů dostupné na <http://aplikace.mvcr.cz/archivni-fondy-cr/Default.aspx>

Od roku 1976 jsou kroniky města dostupné již pro každý rok. Kroniky mimo jiné obsahují i kapitoly týkající se občanské vybavenosti ve městě, výstavby nových budov, které ve městě vznikly, počtu obyvatel, života ve městě a podobně. Proto i z kronik v této práci čerpám.

2.5.4 Periodika

Nepostradatelným zdrojem pro tuto práci byla i regionální periodika, která jsem našla ve Státním okresním archivu v Rychnově nad Kněžnou. Jako první jsem prostudovala dostupná čísla *Zpravodaje Městského národního výboru v Rychnově nad Kněžnou*. Dostupné byly jen první dva ročníky, které k mému tématu obsahovaly jen dvě informace a to ty, že komise výstavby a životního prostředí má „*prvořadou pozornost věnovat přípravě výstavby nových obchodních jednotek a provozoven služeb s hlavním zaměřením na Havlíčkově ulici a „Dům služeb“*“,¹² a informace týkající se bytové situace ve městě na konci roku 1970.¹³ Dalším periodikem byl měsíčník *Kulturní zpravodaj Rychnova nad Kněžnou*, dostupný pouze pro léta 1975 – 1976, často s fotografiemi ze sídliště Trávník na titulní straně. Tento kulturní zpravodaj mi poskytl více informací. Hlavním přínosem bylo, že jsem si mohla vytvořit představu o tom, jak město informovalo své občany ohledně přestavby města a nové výstavby. Skoro všechny články se snaží ukázat pozitiva výstavby nových bytů a s ní spojené řešení bytové nouze ve městě. Jen jeden odstavec zpravodaje se věnuje tématu asanace, kde vysvětluje její nutnost, a jen jednou větou se zmíní o tom, že si MěstNV uvědomuje, jak nepříjemná asanace musela být pro majitele demolovaných domů.

Nejdůležitějším regionálním periodikem byl týdeník *Jiskra Rychnovska*. Postupně jsem prošla ročníky 1968 – 1980 a pro svou potřebu si ofotila a zaznamenala články týkající se bytové výstavby, a to jak v rychnovském okrese, tak i v Rychnově nad Kněžnou. Toto periodikum mi navíc oproti ostatním poskytlo jakýsi „harmonogram“ výstavby, jelikož jeho čísla vycházela po celou dobu přestavby města. V tomto periodiku jsem našla informace o plánování výstavby a obecně o jejích problémech v okrese, informace týkající se demografie okresu a bytové nouzi, dále informace o slavnostním otevření nových stavebních objektů (jako například autobusové nádraží a poliklinika), informace o tom, jak se plní stanovené plány pro každou pětiletku a podobně. Díky tomuto periodiku jsem tak nabyla představ o tom, jak oficiálně byla přestavba a výstavba prezentována obyvatelům rychnovského okresu.

¹² *Zpravodaj Městského národního výboru v Rychnově nad Kněžnou*, 1. ročník, číslo 2, 1969, s. 2

¹³ *Zpravodaj Městského národního výboru v Rychnově nad Kněžnou*, 2. ročník, číslo 4, 1970, s. 2

2.5.5 Ostatní zdroje

Poměrně užitečným zdrojem informací byly i *územní plány*, konkrétně „*Podrobný územní plán, Střed města – Revize - asanační plán*“ z roku 1967, který zhotovil ing. arch. Ivan Vosmek. Tento plán zobrazuje původní zástavbu města se žlutě vyznačenými domy, které byly určeny k asanaci. Druhý plán z roku 1971, na kterém je zobrazena nová dopravní přeložka č. I/14. Posledním plán z roku 1976 již zobrazuje nové sídliště Trávník I.

Dalším cenným zdrojem mi byly *fotografie* původní i nové zástavby, které mi pomohly zorientovat se v tehdejší Rychnově nad Kněžnou. Některé fotografie jsem získala z dobových periodik, ale většinu mi jich poskytl pan PhDr. Josef Krám, který napsal „*Průvodce Rychnovem*“, jehož součástí jsou i počítačové *powerpointové prezentace* týkající se přestavby a nové výstavby v Rychnově nad Kněžnou, které obsahují velké množství historických fotografií. Z nich, s laskavým dovolením pana doktora Kráma, čerpám fotografie i pro tuto práci.

Dalším velmi cenným zdrojem mi byl i pětiminutový *černobílý němý film*, který mi pro mou práci poskytl též pan PhDr. Josef Krám. Autor tohoto snímku, který pochází odhadem z roku 1974, je neznámý. Na tomto záznamu je zachycena asanace domů pro výstavbu sídliště Trávník II, kde jsou již vidět panelové domy tvořící sídliště Trávník I. Ve filmu se objevují polorozbořené domy a na jejich zdech stojí lidé, kteří je rozebírají. Zaznamenáno je také čišťení cihel ze staré zástavby, které byly následně použity pro stavby nové. Díky tomuto filmu jsem tak mohla alespoň na chvíli nahlédnout do části Rychnova, která se ztratila v propadlišti dějin.

Další informace o tehdejší době z pohledu bytové politiky přinesl i seriál *Muž na radnici* z roku 1976. Právě v tomto seriálu se řeší asanace části města Starého Kunštátu a výstavba nových moderních panelových domů. Tento seriál mi poskytl komparativní pohled na danou problematiku. Ve svých rozhovorech, jsem se často ptala, zda narátoři tyto seriály sledovali a jak na ně působily.

3 Historie bytové výstavby v Československu

3.1 Dynamika bytové výstavby v Evropě a Československu po roce 1945

Vývoj bytové výstavby lze popsat v několika fázích. B. Valentová a J. Kohout ve své práci „*Bydlení a bytová politika v Evropské Unii*“ používají třífázové datem vymezené rozdělení: *fázi obnovy, fázi diversifikace bytových politik a fázi „nové reality“*.¹⁴ Toto rozdělení, převzaté od autorů Priemuse a Kleinmana, není samozřejmě jediné, ale právě toto akceptuje prvky, které jsou pro sjednocující proces důležité. Vymezení vývoje bytové výstavby však nemůže být dáno pouze časově. Můžeme nalézt „*určité modifikace bytové politiky dané klimatem, stupněm urbanizace, demografickým vývojem, rozsahem válečných škod apod.*“^{15, 16}

3.1.1 Fáze obnovy (1945 – 1960)

V této fázi dochází především k obnově hospodářství a řešení nedostatku bytového fondu. Ve válečném období pochopitelně došlo k zastavení bytové výstavby. Navíc se na bytovém fondu podepsala sama válka. „*Zpráva Hospodářské komise pro Evropu o tom říká: v Evropě, kromě SSSR a NSR, bylo zničeno 2 756 000 bytů, 2 923 000 zčásti a 8 942 000 bytů bylo lehce poškozeno. Totální destrukce bytů se rovnala 4% předválečného bytového fondu. Kdybychom k tomu přidali byty částečně a slabě poškozené, činily by ztráty asi 8% celého předválečného fondu. Kdyby se měly tyto ztráty nahradit při předválečném tempu bytové výstavby v Evropě, trvalo by to plných šest let. ... Zmíněná zpráva EHK o tom říká, že celková potřeba bytů, jež by byla nutná k tomu, aby se nahradily válečné škody, nevhodné byty a aby se poněkud snížilo přelidnění bytů, se rovná téměř 22% celého předválečného fondu bytů v Evropě.*“¹⁷

¹⁴ VALENTOVÁ, Božena, KOHOUT, Jaroslav. *Bydlení a bytová politika v Evropské Unii*. Odbor koncepce bytové politiky MMR ČR, Praha 1997. s. 1 Dostupné na:

<http://samba.fsv.cuni.cz/~cabanova/SPPRAXE2008/BYTOV%C3%81%20POLITIKA/fVALENTOV%C3%81.pdf>

¹⁵ Například fáze, zaměřená na novou bytovou výstavbu, trvala v Holandsku mnohem déle, než v ostatních evropských zemích, a to v důsledku relativně vysoké porodnosti a s tím spojené tvorby nových domácností.

¹⁶ VALENTOVÁ, Božena, KOHOUT, Jaroslav. *Bydlení a bytová politika v Evropské Unii*. Odbor koncepce bytové politiky MMR ČR, Praha 1997. s. 11

¹⁷ Citováno dle: MUSIL, Jiří. *Sociologie bydlení*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1971, s. 77

Je patrné, že každý stát Evropy pocítil destruktivní charakter války na svém bytovém fondu odlišně. To souvisí i s tím, že v zemích, kde byla ve 30. letech bytová situace uspokojivá, byly válečné škody na bytovém fondu, méně drastické. Také státy, které již dříve prošly industrializací a s ní spojenou urbanizací, byly v lepší situaci. Nejhorší situace byla zřejmě v SSSR, kde ve městech byla zničena asi čtvrtina předválečného bytového fondu; na vesnicích byla situace ještě horší. Přes dvě desítky milionů lidí ztratilo střechu nad hlavou. V druhé nejhorší situaci se ocitlo Německo, kde došlo ke ztrátě 22% předválečného bytového fondu.¹⁸

Nutno je také zmínit fakt, že obnova bytového fondu závisela také na tom, kterým směrem se jednotlivé státy vydaly. Pokud byl jejich poválečný rozvoj založen na socialistických principech, pak byla dána přednost budování těžkého průmyslu a infrastruktury před budováním bytů. Často byl tedy opomíjen fakt, že bytová výstavba jde ruku v ruce právě se samotnou industrializací. K tomu všemu se přidal poválečný růst sňatečnosti a porodnosti.

Také v tomto období došlo ve většině států (v Československu 1. března 1950) ke sčítání lidu, domů a bytů, čímž byla odhalena skutečná podoba poválečné bytové nouze. Navíc v jednotlivých zemích byly vypracovány normy pro minimální vybavení bytů týkající se budoucí bytové výstavby, které zajistily to, že i když první byty v padesátých letech nebyly valné úrovně, nikdy neklesly pod předválečnou úroveň. Ovšem „*rozsah průmyslové výstavby bytů byl však v tomto období stále velmi malý a většina bytů byla stavěna tradičním způsobem. Zavedení průmyslových metod do stavebnictví totiž předpokládalo rozsáhlé investice do paneláren a jiných průmyslových závodů, vyrábějících netradičním způsobem jednotlivé prvky bytů a obytných domů. Nedostatek kvalifikovaných stavebních dělníků, materiálů a také investičních zdrojů způsobily, že se zanedbaly opravy, údržba a modernizace bytů.*“¹⁹ Tím došlo k chátrání starých částí měst.

V této fázi tak dochází spíše ke kvantitativnímu rozvoji bytové výstavby a rozvoji tzv. sociálního bydlení.²⁰ Jak uvádí autoři B. Valentová a J. Kohout výstavba byla charakterizována „*malým zájmem o kvalitu a ekonomické souvislosti této výstavby.*“²¹ „*Přes*

¹⁸ MUSIL, Jiří. *Sociologie bydlení*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1971, s. 77

¹⁹ Tamtéž, s. 82

²⁰ Výraznější výjimky představuje pouze Západní Německo, které upřednostnilo podporu existujícího soukromého nájemního sektoru, a jižní státy, které věnovaly problematice bydlení celkově méně pozornosti. VALENTOVÁ, Božena, KOHOUT, Jaroslav. *Bydlení a bytová politika v Evropské Unii*. Odbor koncepce bytové politiky MMR ČR, Praha 1997. s. 11

²¹ Tamtéž, s. 11

*postupný růst produkce bytů se bytové poměry většiny evropských zemí zlepšovaly velmi pozvolna, v některých z nich došlo k stagnaci úrovně bydlení, ba dokonce k dalšímu zhoršení. Hlavním důvodem byl rychlý růst obyvatelstva a ještě rychlejší růst počtu domácností a kromě toho vnitřní migrace a urbanizace.*²²

Ještě v 60. letech 20. století trvala bytová krize ve všech zemích Evropy. Nejpříznivěji bytovou nouzi vyřešilo Švýcarsko a Velká Británie. Neobyčejně vysoká bytová nouze však přetrvávala v Norsku, Holandsku, Rakousku, Francii²³ a Finsku. Na východě Evropy pak v Polsku, Maďarsku, Jugoslávii, Sovětském svazu a dalších zemích.²⁴

Po druhé světové válce se Československo orientovalo na Stalinův Sovětský svaz socialistických republik a zavádí politiku dle sovětského vzoru, kdy na základě pětiletých plánů výstavby a přestavby národního hospodářství, které nijak neberou v potaz skutečné potřeby trhu ani lidí, byl řešen i problém bytové nouze. Válečné ztráty na bytovém fondu byly v porovnání s ostatními zeměmi malé.²⁵ Navíc bylo z pohraničí odsunuto německé obyvatelstvo, čímž se do jisté míry vyřešila bytová nouze ve vnitrozemí, protože obyvatelstvo se začalo stěhovat do pohraničí. Z dlouhodobého hlediska však tato situace přinesla to, že došlo k zanedbání investic do bydlení a bytová nouze byla podceněna.

V první polovině padesátých let tak bylo v Československu postaveno cca 20 000 bytů. Výstavba rodinných domků byla tehdy spíše výjimečná.²⁶ V roce 1955 byly přijaty nové regulační standarty bytů²⁷ a v roce 1959 přijal ÚV KSČ dokument k bytové situaci,²⁸ kdy mělo dojít k větší industrializaci stavebnictví a rozšíření družstevní a podnikové výstavby. Právě družstevní a podniková výstavba měla přenést část investičních nákladů na bydlení ze státu na obyvatelstvo a na podniky.²⁹ Zároveň se zvýšil standart plánovaných bytů.

Bytová výstavba v Československu, která byla rozsáhlejší než ve většině socialistických států (avšak nižší než ve státech západních), v tomto období stále

²² MUSIL, Jiří. *Sociologie bydlení*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1971, s. 83

²³ Francouzská sídliště z 50. let charakterizuje (stejně jako v Československu) hromadnost, racionální konstrukce, industrializace, úspornost půdorysu a podobně. ZADRAŽILOVÁ, Lucie. *Rozhovor s Jiřím Musilem o bydlení na sídlišti*. In: HUBATOVÁ-VACKOVÁ, Lada, Cyril ŘÍHA a Jan ČUMLIVSKI. *Husákovo 3 + 1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP, 2007, s. 216

²⁴ Tamtéž, s. 93

²⁵ O něco větší bytové ztráty byly v rámci Československé republiky na slovenském území.

²⁶ HORSKÁ, Pavla, MAUR, Eduard a MUSIL, Jiří. *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2002, s. 277

²⁷ MORAVČÍKOVÁ, Henrieta et al. *Bratislava - atlas sídlisk: vitajte v panelstory! = Bratislava - atlas of mass housing: welcome to prefab story!*. 1. slovenské vyd. Bratislava: Slovart, 2011, s. 26

²⁸ HORSKÁ, Pavla, MAUR, Eduard a MUSIL, Jiří. *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2002, s. 277

²⁹ Tamtéž, s. 278

neuspokojovala skutečnou potřebu. Uprostřed tohoto období bylo zřejmé (díky rychlému přírůstku obyvatelstva, tempu bytové výstavby ve srovnání s ostatními zeměmi a nedostatečným investicím do bydlení), že stavba 50 000 bytů ročně je pro úroveň bydlení v Československu nedostatečná. K zachování úrovně bydlení bylo třeba vystavět zhruba 80 tisíc bytů ročně.³⁰ Ze sčítání lidu, domů a bytů z let 1950 a 1960 je však patrné, že Československo patřilo mezi země s nejvíce přelidněnými byty, což jistě poukazuje na stále trvající bytovou nouzi.

3.1.2 Fáze diversifikace bytových politik (1960 – 1975)

Druhá fáze je charakteristická rostoucí diversifikací. Na počátku této fáze se v Evropě navazovalo na poválečnou politiku, kdy šlo především o rychlé doplnění nedostačujícího bytového fondu. Později se země začínaly zabývat otázkou kvality bydlení, která byla určena velikostí obytné plochy, vybaveností bytů a podobně. V západní Evropě dochází k rekonstrukci měst a odstraňování slamů. Vlády jednotlivých zemí poskytovaly mnohem větší část státních financí na obnovu existujícího bytového fondu, navíc sociální bydlení přestávalo být záležitostí slabých sociálních vrstev obyvatelstva, a stávalo se typem bydlení, které bylo dostupné pro nejširší vrstvy. Kromě rozdílu mezi severními a jižními státy, které věnovaly méně prostoru řešení bytové problematiky, se začínaly objevovat „odlišnosti v přístupu k bydlení i mezi severněji položenými zeměmi, neboť jejich vlády rozdílně reagují na prosperitu 60. let. Především v Dánsku a Západním Německu přistupují vlády ke zvyšování nájemného (tzn. přizpůsobují jeho výši zvyšující se příjmové úrovni domácností), přecházejí od subvencí "na cihlu" k subvencím "na hlavu" a začínají se více zajímat o distributivní účinky bytové politiky, tj. především o to, jak realizovaná bytová politika ovlivňuje jednotlivé sociální vrstvy populace.“³¹

Regulace nájemného a nedostatečná podpora ze strany státu zapříčinily úpadek soukromého nájemního sektoru. „Na přelomu 60. a 70. let se začíná zvyšovat význam vlastnického bydlení, vyvolaný mj. rostoucí životní úrovní obyvatelstva; v této souvislosti vzrůstá význam nepřímých subvencí, tj. daňových úlev v nejširším slova smyslu, které jsou ve většině zemí směřovány právě do tohoto sektoru.“³² V této fázi dochází k vrcholu bytové politiky v Evropě.

³⁰ MUSIL, Jiří. *Sociologie bydlení*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1971, s. 89

³¹ VALENTOVÁ, Božena, KOHOUT, Jaroslav. *Bydlení a bytová politika v Evropské Unii*. Odbor koncepce bytové politiky MMR ČR, Praha 1997. s. 11 - 12

³² Tamtéž, s. 12

V Československu v 60. letech došlo ve srovnání s předchozím obdobím ke zlepšení bytových poměrů, ale v porovnání se západními zeměmi, stále panovala bytová nouze. Ačkoli do roku 1961 bylo postaveno či rekonstruováno celkem 751 420 bytů,³³ ze sčítání lidu z roku 1961 jasně vyplynulo, že bytová nouze stále trvala. V zemi tehdy chybělo 350 tisíc bytů. Navíc bytové rezervy nebyly do tohoto čísla započítány. Vyřešení této nouze by trvalo další čtyři roky. Nesmíme však zapomínat, že během těchto čtyř let by vznikly zcela nové bytové požadavky a nedostatky. Bylo tedy potřeba postavit byty, které by byly náhradou za tzv. odpad bytových jednotek, dále pak byty pro nově vzniklé domácnosti, byty pro stěhující se jednotlivce i rodiny, a byty, které by zajistily vznik rezerv.³⁴ Bytová výstavba 60. let v Československu byla nedostatečná. Komunistický režim nedokázal rychle řešit tíživou bytovou situaci, a tak mnohočlenné rodiny stále žily v nedostatečně velkých, nejčastěji dvoupokojových, bytech. Navíc v jednom rodinném domě žilo i několik rodin. Ještě v roce 1967 připadlo na tisíc obyvatel 300 bytů a 767 místností. V západní Evropě však v tuto dobu platilo, že průměrný byt nabízel více místností, než v něm žilo lidí. Navíc v Československu bylo na tisíc obyvatel tehdy postaveno pouze 6,3 bytů. Oproti tomu, například ve Švédsku, byl tento počet dvojnásobný. Co se týká napojení bytů na vodovodní síť, bylo v Československu napojeno pouze 49% bytů.³⁵ Vlastní sociální vybavení, tzn. koupelnu a záchod, měl jen každý třetí byt. V porovnání se situací v okolních, především západních zemích Evropy, byla situace v Československu stále žalostná.³⁶

3.1.3 Fáze „nové reality“ (od roku 1970)

„Oproti předchozímu vývoji, kdy převládalo zvláště v zemích severní Evropy přesvědčení o nezbytnosti vysokých společenských investic do bydlení, dochází v této fázi k výrazné změně priorit a následně ke změně přístupu k oblasti bydlení.“³⁷ Poprvé se v zemích západní Evropy objevuje se problém regenerace sídlišť, tzv. humanizace. Šlo o funkční i estetické zlepšení jejich vlastností.

³³ ANDRLE, Alois, PROZAT, Miroslav POJER a Ota ULLMANN. *Byty a bydlení v Československu*. Praha: SEVT, 1967, s. 124

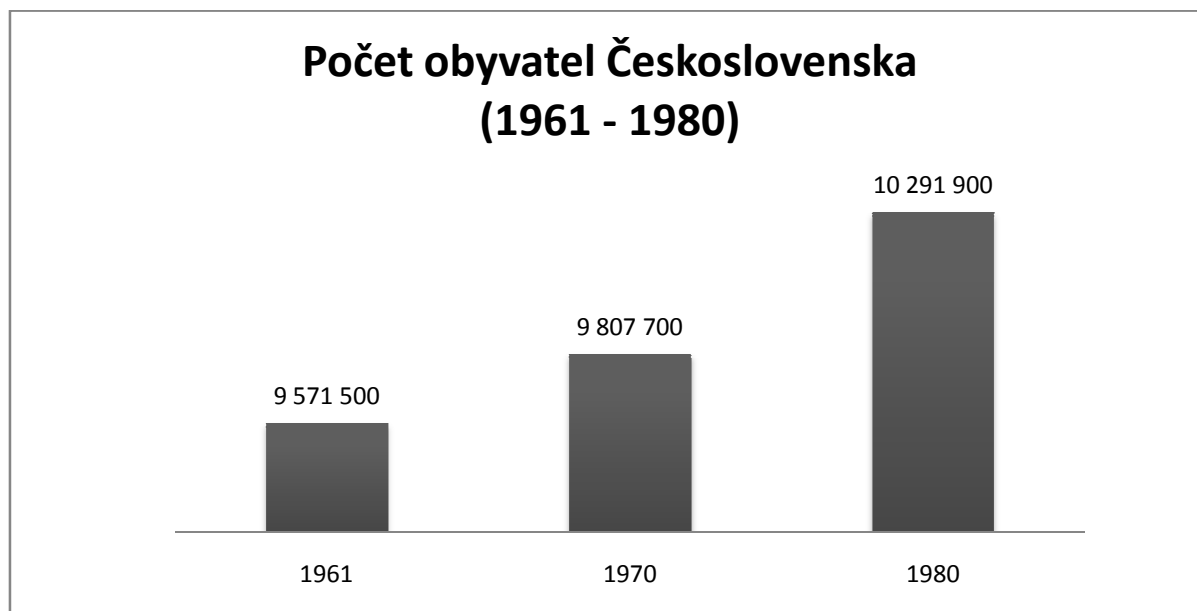
³⁴ MUSIL, Jiří. *Sociologie bydlení*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1971, s. 95

³⁵ V Českých zemích byla situace o něco lepší – 57,6%. ŘÍHA, Cyril. V čem je panelák kamarád. Kvantitativní ohledy kvalit české panelové výstavby 70. let. In: HUBATOVÁ-VACKOVÁ, Lada, Cyril ŘÍHA a Jan ČUMLIVSKI. *Husákovo 3 + 1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP, 2007, s. 20

³⁶ ŘÍHA, Cyril. V čem je panelák kamarád. Kvantitativní ohledy kvalit české panelové výstavby 70. let. In: HUBATOVÁ-VACKOVÁ, Lada, Cyril ŘÍHA a Jan ČUMLIVSKI. *Husákovo 3 + 1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP, 2007, s. 18 - 20

³⁷ VALENTOVÁ, Božena, KOHOUT, Jaroslav. *Bydlení a bytová politika v Evropské Unii*. Odbor koncepce bytové politiky MMR ČR, Praha 1997. s. 12

Oproti tomu v Československu, ale i dalších socialistických zemích, docházelo v tomto období k masivní výstavbě panelových sídlišť.³⁸ Kvůli propopulačním opatřením vlády ČSSR³⁹ se v 70. letech až dvojnásobně zvýšil počet obyvatel, a to díky „baby-boomu“ generace takzvaných „Husákových dětí“.

Graf č. 1: Počet obyvatel Československa v letech 1961 – 1980.

Zdroj dat: ČSÚ dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: http://www.scitani.cz/slodb2011/redakce.nsf/i/historie_scitani

Tehdejší ministr výstavby a techniky Karel Löbl ve svých pamětech vzpomíná, že v roce 1969 dal prezident republiky Ludvík Svoboda jasný povel k masivní výstavbě nových bytů, kterými chtěl uchlácholit událostmi z roku 1968 znepokojené obyvatele. Prezident prý doslovně řekl: „*Když lidé budou mít kde bydlet a co jíst, nebudou emigrovat!*“^{40,41} Poté tak

³⁸ V této době byla podporována i stavba rodinných domů či jejich rozšiřování. LÖBL, Karel. *Naděje a omyly: vzpomínky na onu dobu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012, s. 490

³⁹ Propopulační opatření vlády vešlo v platnost 1. ledna roku 1970. Byly to nové podmínky, které podporovaly zejména mladé rodiny a to tak, že matky na mateřské dovolené pečující o dvě děti, z nichž jedno bylo mladší jednoho roku, se začal vyplácet příspěvek ve výši 500 Kčs, v roce 1982 již 600 Kčs, měsíčně. Zároveň došlo k zavedení bezúročných půjček pro mladé novomanžele ve výši až 30 tisíc Kčs. K tomu všemu navíc rostla výše přídatků na děti, kdy u rodiny se dvěma dětmi dosahovala 21,4% průměrné měsíční mzdy. RATAJ, Jan a Přemysl HOUDA. *Československo v proměnách komunistického režimu*. Vyd. 1. Praha: Oeconomica, 2010, 455 s. ISBN 978-80-245-1696-7. s. 397

⁴⁰ LÖBL, Karel. *Naděje a omyly: vzpomínky na onu dobu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012, s. 488

⁴¹ K tomuto tématu Karel Löbl dále vzpomíná: „...prezident Svoboda se tázal po bytech na sídlišťích, kolik jich ten rok bude dokončeno a zda vzrůstá počet bytů v rodinných domcích. Ty pro něho zůstávaly určitým symbolem stability nejen rodiny, ale zejména národa. Ještě jednou či dvakrát mně opakoval svůj názor, že když budou mít lidé kde bydlet a co jíst, nebudou odcházet do zahraničí. Šlo o jednoduché myšlení, ignorující kvalitu života. Byla to sice jen vojácká filozofie přežití národa, ale alespoň nějaká. Mnohé z jeho druhů v politbyru řídil jen vulgární machiavelismus.“ LÖBL, Karel. *Naděje a omyly: vzpomínky na onu dobu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012, s. 499

v režii ministerstva výstavby a techniky pracovalo několik rezortů jako Česká plánovací komise, ministerstva financí, stavebnictví, průmyslu a i některá federální, kteří se snažili splnit prezidentovo zadání.⁴²

Bylo třeba dál rychle stavět byty a udržet bytový fond alespoň na stejné úrovni, jako v předešlých letech. Uvádí se, že až 20% dnešního bytového fondu pochází právě z období 70. let.⁴³ Až 80% nových bytů bylo stavěno montážně z průmyslově vyráběných panelů. A tak dál „pokračoval nelítostný boj mezi počtem bytů, finančním zabezpečením, architektonickými hledisky a předpokládanou kvalitou bytů.“⁴⁴ Bytové domy tak měly nedostatečnou technickou jakost, kdy životnost těchto domů byla odhadována pouze na jednu generaci. Co se týká finančního zabezpečení staveb, ani zde situace nebyla nijak dobrá. Navíc „narůstající inflace v celém procesu stavění se projevovala postupně vzestupem cen, rozšiřováním fronty rozestavěnosti a prodlužováním lhůty⁴⁵ výstavby.“⁴⁶ „Růst cen hleděli investoři (zpravidla zástupci KNV) vyrovnávat snížením vnitřní vybavenosti objektů a zejména ústupky při architektonickém řešení, a to nejen sídlištních komplexů a jejich domovních či bytových sekcí ale často i solitérních budov vyššího vybavení.“⁴⁷ Díky masové výstavbě se však podařilo udržet úroveň bydlení.

Nutné je též podotknout, že obytná plocha na jednoho obyvatele stále rostla. V roce 1970 činila 12,4 m², v roce 1980 již 14,6 m². Také počet obytných místností na jeden byt se zvýšil, a to z dvoupokojových bytů na byty složení 3+1 s 74 m² užitné a 49 m² obytné plochy.⁴⁸

⁴² Tamtéž, s. 498

⁴³ ŘÍHA, Cyril. V čem je panelák kamarád. Kvantitativní ohledy kvalit české panelové výstavby 70. let. In: HUBATOVÁ-VACKOVÁ, Lada, Cyril ŘÍHA a Jan ČUMLIVSKI. *Husákovo 3 + 1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP, 2007, s. 20

⁴⁴ LÖBL, Karel. *Naděje a omyly: vzpomínky na onu dobu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012, s. 492

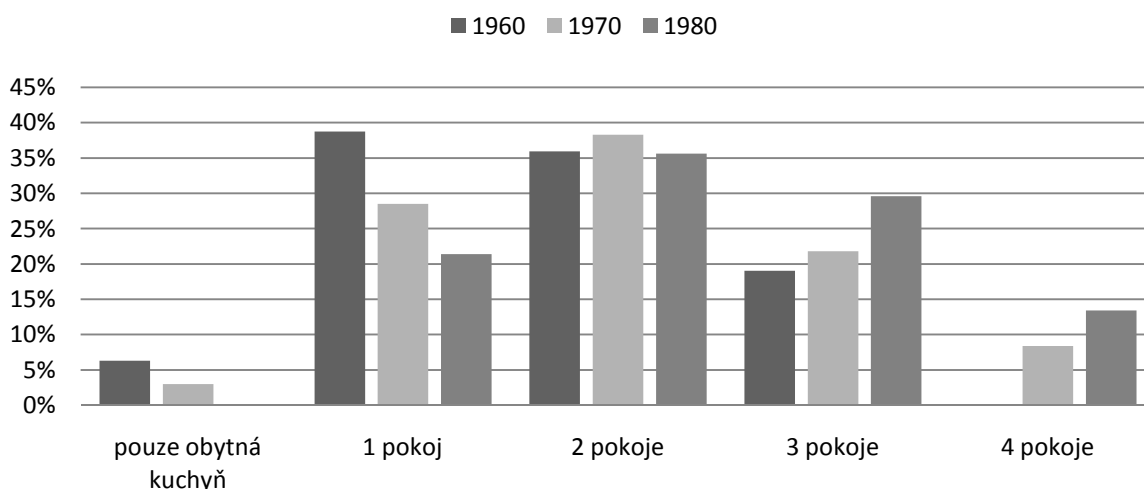
⁴⁵ Výstavbu brzdila nepřipravenost území (získávání stavebních parcel – např. i výkupy původních staveb) včetně právního vypořádání a nedostatečný předstih budování inženýrských sítí. LÖBL, Karel. *Naděje a omyly: vzpomínky na onu dobu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012, s. 492

⁴⁶ Tamtéž, s. 491

⁴⁷ Tamtéž, s. 492

⁴⁸ Tamtéž, s. 21 - 28

Počty pokojů v československých bytech (1960 - 1980)

Graf č. 2: Počty pokojů v československých bytech v letech 1960 – 1980. (Pro rok 1960 záznamy neobsahovaly údaj pro pokoje se čtyřmi pokoji. Větší než třípokojové byty jsou též řazeny v bytech třípokojových.) Zdroj dat: ČSÚ dostupné ke dni 25. 6. 2014 na:

http://www.scitani.cz/slodb2011/redakce.nsf/i/historie_scitani

	1960	1970	1980
obytná plocha 1 bytu v m ²	35,30	39,10	42,70
počet obytných místností na 1 byt	1,80	2,10	2,41
počet obyvatel na 1 byt	3,36	3,15	2,92
počet obyvatel na 1 obytnou místnost	1,86	1,50	1,21
m ² obytné plochy na 1 obyvatele	10,51	12,40	14,60
% bytů se 2 a více cens. domácnostmi	11,40	12,10	9,80

Tabulka č. 1: Vývoj bytového fondu v Československu v letech 1960 – 1980.

Zdroj dat: ČSÚ dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: http://www.scitani.cz/slodb2011/redakce.nsf/i/historie_scitani

Až v 80. letech začala výstavba panelových sídlišť slábnout a začínaly se hledat nové způsoby podpory bytové výstavby.⁴⁹ Naopak začala sílit kritika, a to jak ze strany odborníků, tak i veřejnosti. Stejně jako v jiných zemích Evropy, se v Československu objevila snaha o „humanizaci“ sídlišť, což znamenalo snahu o zlepšení jejich funkčních a estetických vlastností. Hlavními nedostatky sídlišť a panelových domů byly nízký plošný standart bytů a místností, stísněné vstupní prostory, nedostatek úložných prostor, ne zcela vyřešené stolování

⁴⁹ Statistika bytové výstavby na území České republiky v letech 1960 až 1995. Praha: ČSÚ, 1996. Česká statistika. 10, Investiční a bytová výstavba, s. 15

v bytě a nízký standart sanitárního vybavení.⁵⁰ Kritizován byl nejen nízký standart občanského vybavení a okolní zeleně, ale i nedostatek parkovacích míst.⁵¹ Co se týče technické stránky staveb, tak docházelo k zatékání vody kvůli špatnému zakotvení okenních rámců a nevhodným střešním materiálům.⁵² Také tepelná izolace staveb byla nedostatečná. „Problém se sklízel ze stolu s argumentem, že tak jsou z obdobných panelů stavěna i sídliště za polárním kruhem, s arogantním podtextem, že co je dobré v SSSR, je dobré i u nás.“⁵³

Až v 90. letech 20. století bylo ohlášeno faktické ukončení panelové výstavby⁵⁴ a dokonce se objevily názory, že by panelová sídliště měla jednoduše zmizet. Jak uvádí architekt David Vávra „...na druhé straně i v panelových domech se odehrávají lidské životy, jež přinášejí i určité radosti. Nemůžeme lidem šmahem zničit i tento jakkoli zvláštní model. I tam se rodí štěstí.“⁵⁵ Navíc na rozdíl od západní Evropy, se v Československu sídliště nestala pouze záležitostí sociálního bydlení. Domov v panelových domech našly nejrůznější vrstvy obyvatelstva, které bývají s bydlením v těchto domech spokojeni. V dnešní době se tak usiluje spíše o technickou a estetickou regeneraci těchto domů, jako je zvýšení izolační schopnosti domů, úpravy fasád pomocí barevných variant a snaha o drobné tvarování konstrukce.⁵⁶

„V České republice bylo v letech 1953 až 1991 postaveno na 80 tisíc panelových domů, v nichž je 1 200 000 bytů. Od roku 1970 do roku 1990 bylo nejméně devět nových bytů z deseti postaveno panelovou technologií, přičemž v roce 1990 bylo 98,2 procenta bytů v panelových domech, takže v podstatě deset z deseti. Nejvíce bytů v panelových domech se postavilo od roku 1970 do roku 1980, a to rekordních 821 tisíc bytů.“⁵⁷

⁵⁰ ENGLICHOVÁ, Ludmila. Modelová řešení regenerace panelové výstavby. 1.vyd. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1991. s. 13

⁵¹ Tamtéž, s. 46

⁵² LÖBL, Karel. Naděje a omyly: vzpomínky na onu dobu. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012, s. 490

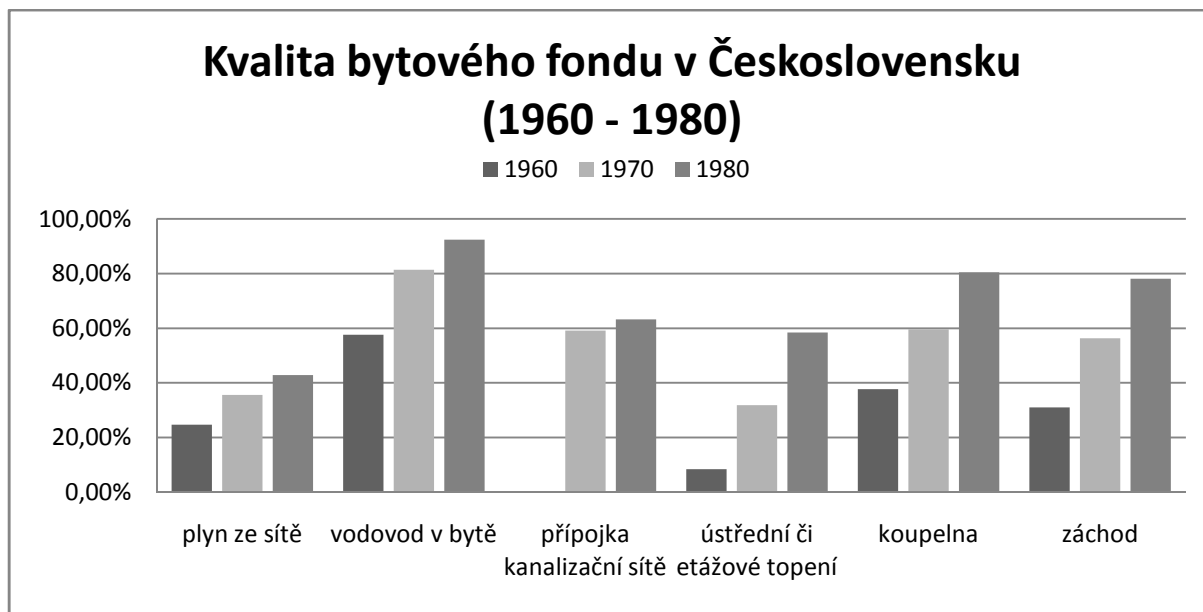
⁵³ Tamtéž, s. 492

⁵⁴ Statistika bytové výstavby na území České republiky v letech 1960 až 1995. Praha: ČSÚ, 1996. Česká statistika. 10, Investiční a bytová výstavba. s.15

⁵⁵ Převzato z: ZADRAŽILOVÁ, Lucie. Domov na sídlišti: mýtus nebo realita. In: HUBATOVÁ-VACKOVÁ, Lada, Cyril ŘÍHA a Jan ČUMLIVSKÍ. Husákovo 3 + 1: bytová kultura 70. let. Praha: VŠUP, 2007, s. 56

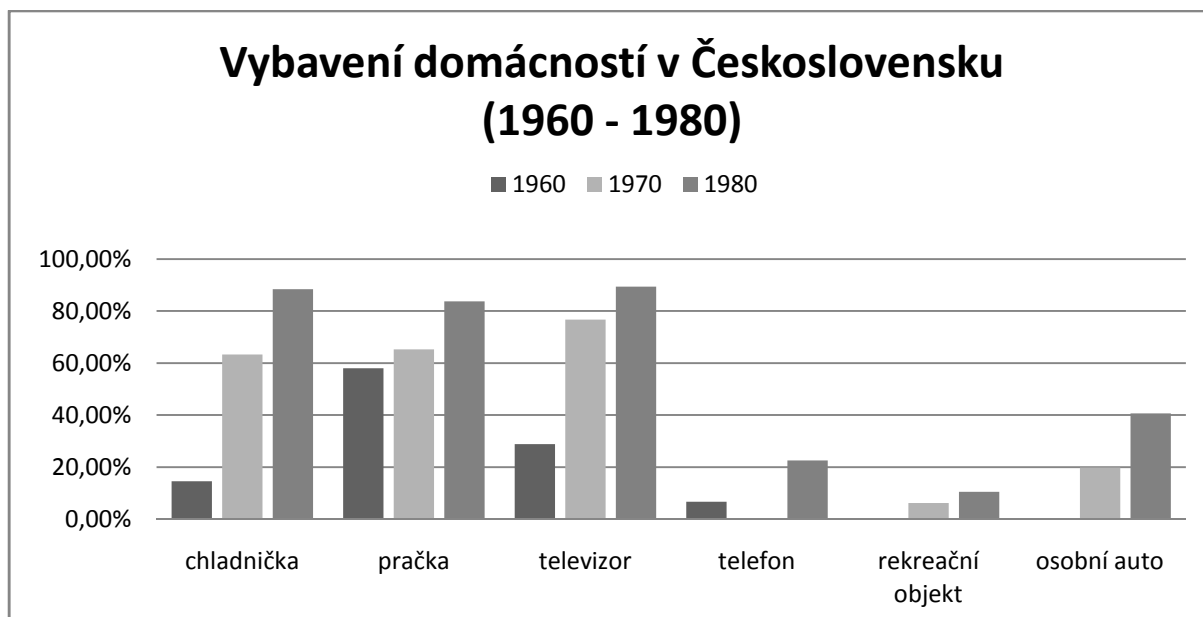
⁵⁶ ENGLICHOVÁ, Ludmila. Modelová řešení regenerace panelové výstavby. 1.vyd. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1991. s. 31

⁵⁷ VOLF, Petr. Panelák je panelák je panelák. [online]. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: <http://architekturazlin.cz/panelak-je-panelak-je-panelak>

Graf č. 3: Kvalita bytového fondu v Československu v letech 1960 – 1980.

Zdroj dat: ČSÚ dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: http://www.scitani.cz/slodb2011/redakce.nsf/i/historie_scitani

Graf č. 4: Vybavení domácností v Československu v letech 1960 – 1980.

Zdroj dat: ČSÚ dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: http://www.scitani.cz/slodb2011/redakce.nsf/i/historie_scitani

3.2 Architektura panelových sídlišť

Co chápeme slovem „sídliště“? Tento pojem má tři základní významy. V archeologii toto slovo vyjadřuje místo trvalého pobytu určité populace. Dalším významem tohoto slova je místo, určené k osídlení. V dnešním slova smyslu se jedná o urbanistickou a architektonicko-stavební formu bydlení, která je tvořena „*dosti rozsáhlými novými obytnými celky, které jsou do určité míry funkčně a prostorově autonomní vzhledem ke zbytku města. Jejich výstavba byla podřízena jednotné koncepci (do značné míry vynucené dobovými okolnostmi) a byla při ní používána jednotná stavební technologie (domy smontované z panelových prefabrikátů)*“.⁵⁸ Jaká jsou tedy architektonická východiska těchto sídlišť a panelových domů?

Jak již bylo řečeno, v prvních poválečných letech byla hlavním cílem obnova bytového fondu. V této době se ještě stále navazovalo na předválečnou architekturu Československa. Historik architektury Rostislav Švácha o počátcích panelové výstavby říká: „*Panely nejsou socialistickým výmyslem. Jejich počátek souvisí s představami o vědeckém řízení společnosti a výroby, jak o nich začali snít někteří američtí myslitelé v poslední třetině 19. století. Usilovali o zjednodušení výrobních procesů a o ulehčení práce dělníkům. Kolem roku 1900 začali v Americe přemýšlet i o zlepšení stavební výroby. Chtěli rychleji stavět domy. Frank Bunker Gilbreth, sám majitel stavební firmy, chtěl zjednodušit tok cihel k dělníkovi, jenž pak cihlu posadí na správné místo. Vymyslel nejdokonalejší a nejrychlejší způsob kladení cihel, ale narazil na hranici možností – na velikost cihel, které se mu najednou zdály příliš malé, a došel k tomu, že je nutné cihly zvětšit. Průkopník funkcionalismu Walter Gropius pak vymyslel domy z betonových dílců. V Německu se touto metodou stavělo, dokud nepřišel Hitler, který moderní architekturu považoval za zvrhlé umění. Zhruba ve stejnou dobu se experimenty zastavily i v SSSR, kam přešlo hodně německých expertů; nastalo vakuum, ale avantgardní architekti o způsobech racionalizace, standardizace a prefabrikace přemýšleli dál. Ke slovu přišli zase po válce, kdy bylo potřeba obnovit desítky a stovky válkou zničených měst v Evropě.*“⁵⁹

Představitelé meziválečné avantgardy, „*v jejichž koncepci moderní architektury můžeme hledat kořeny a ideová východiska pozdější výstavby sídlišť*“,⁶⁰ uznávali tři hlavní

⁵⁸ ZADRAŽILOVÁ, Lucie. Domov na sídlišti: mýtus nebo realita. In: HUBATOVÁ-VACKOVÁ, Lada, Cyril ŘÍHA a Jan ČUMLIVSKI. *Husákovo 3 + 1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP, 2007, s. 42

⁵⁹ Převzato z: VOLF, Petr. *Panelák je panelák je panelák*. [online]. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: <http://architekturazlin.cz/panelak-je-panelak-je-panelak>

⁶⁰ ZADRAŽILOVÁ, Lucie. Domov na sídlišti: mýtus nebo realita. In: HUBATOVÁ-VACKOVÁ, Lada, Cyril ŘÍHA a Jan ČUMLIVSKI. *Husákovo 3 + 1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP, 2007, s. 43 - 44

principy. *Princip rovnosti*, kdy architekti usilovali o výstavbu stejných forem bydlení, které jsou bez rozdílu určeny pro všechny lidi. *Princip sounáležitosti s komunitou* vyznával rozvolněnost městské struktury, kdy mělo dojít k odstranění dosud tradičních prvků městské zástavby, jako jsou například hradby a tak podobně. Třetí princip byl *funkční*, což znamená, že vzhled domů měl být dán pouze jeho funkcí. Dalšího zdobení tak nebylo třeba.

Představitelé meziválečné avantgardy dále počítali se zaváděním průmyslových postupů do bytové výstavby a to právě z důvodu jejího urychlení a zlevnění. Předchozí řemeslná výroba byla pokládána za pomalou a zastaralou, čímž nedokázala uspokojit potřeby nové doby. Stavebnictví se tak stávalo čím dál více industrializované než řemeslné. Potlačeny byly urbanistické, architektonické a kulturní cíle. Lze tedy říci, že se začal vyznávat tzv. fordismus, což poukazuje na hromadnost, sériovost a standardizaci bydlení.⁶¹

Meziválečná avantgarda také koketovala s myšlenkou kolektivizovaného bydlení, což znamenalo, že bytová jednotka byla určena pouze pro přespávání jejích obyvatel. Ostatní funkce bydlení, jako stravování, vzdělávání, výchova či sportovní aktivity, měli být přesunuty do prostor, které byly určeny všem. Již ve 30. letech však tato forma bydlení byla kritizována s tím, že člověk potřebuje domov nejenom na spánek a odpočinek, ale i na bydlení samotné. Člověk pro svůj spokojení život potřebuje i určitý životní prostor.

Není tedy pochyb, že se těmito architektonickými principy meziválečné avantgardy pozdější architekti panelových sídlišť inspirovali.⁶²

V poválečném období Československa, především v roce 1947, se začalo poukazovat na architektonický vzor SSSR. 25. - 29. května roku 1949 rozhodl IX. sjezd KSČ o tom, že socialistický realismus (zkráceně *sorela*⁶³, či *socrel*) bude jedinou přípustnou tvůrčí metodou, čímž „byla přerušena do té doby relativně plynulá a jednolitá linie jdoucí od purismu, poetismu a konstruktivismu 20. let k funkcionalismu a jeho dalšímu vyspívání do mezinárodního stylu. Do architektury racionální a až úsporně střídme vstoupil historismus, tenkrát zvaný socialistický realismus.“⁶⁴

⁶¹ HORSKÁ, Pavla, MAUR, Eduard a MUSIL, Jiří. *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2002, s. 278

⁶² ZADRAŽILOVÁ, Lucie. Domov na sídlišti: mýtus nebo realita. In: HUBATOVÁ-VACKOVÁ, Lada, Cyril ŘÍHA a Jan ČUMLIVSKI. *Husákovo 3 + 1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP, 2007, s. 43 - 44

⁶³ Tuto ryze české pojmenování zavedl Josef Havlíček a složil ho z počátečních slabik slov socialistický realismus, doplněný o první slabiku příjmení tehdy významného teoretika Z. Lakomého. SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *Sorela: Česká architektura padesátých let: Národní galerie v Praze: sbírka architektury: Palác Kinských 14. dubna - 22. května*. 1. vyd. Praha: Národní galerie, 1994, s. 11

⁶⁴ SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *Sorela: Česká architektura padesátých let: Národní galerie v Praze: sbírka architektury: Palác Kinských 14. dubna - 22. května*. 1. vyd. Praha: Národní galerie, 1994, s. 5

Již v roce 1948 vznikl akční výbor architektů, který toužil po vytvoření tzv. národních architektonických ateliérů. V prosinci téhož roku vzniká na svou dobu největší projektová organizace na světě – *Stavoprojekt*.⁶⁵ Myšlenka Stavoprojektu byla inspirována specializovanými projektovými ústavy v Sovětském svazu. Organizace měla za úkol přinést potřebnou jednotnou koncepci.⁶⁶ Architekti však věřili, že najdou vlastní architektonickou cestu a z počátku ve svých projektech navazovali na funkcionalismus. „*Na jedné straně se zdůrazňovala potřeba racionálnosti, úspornosti, maximálního zjednodušení a urychleného zprůměrnění stavebnictví, na druhé straně se postupně prosazovalo volání po architektuře „radostné, bojovné, monumentální, bohatě plastické“ apod. Byly to dva požadavky obtížně propojitelné, často se i vylučující.*“⁶⁷ Fakt, že byla potlačena invence architektů a projektantů v rámci bytové výstavby, dokládá ve svých vzpomínkách i ministr výstavby a techniky České socialistické republiky Karel Löbl: „*...systém řízení výstavby narušovaný častými administrativními zásahy nutil všechny jeho účastníky k tomu, aby byty byly stavěny v co nejnižší cenové hladině, a vedl často k přivírání očí investorů (KNV, ONV, resp. NVP) vůči stavbařům nad kvalitou s tím, že ten, kdo byt obdrží, si z radosti nad tím, že byt má, sám zařídí drobné dodělávky a zpravidla také že bude pardonovat skluz při dokončování vnitrosídelních komunikací a vůbec občanského vybavení sídliště.*“⁶⁸

Jak již bylo zmíněno výše, prvotním úkolem poválečného stavebnictví a architektury byla bytová krize. „*Po válce její řešení nastoupilo ve velkorysém stylu dvouletkových, na tehdejší Evropu téměř nadstandardních bytů – a velmi brzy byly vyčerpány prostředky.*“⁶⁹ Původní poválečný plán předpokládal vznik 125 000 bytových jednotek. Problémy s cenou a dostupností železa, oceli a cementu, které se v té době využívaly hlavně při stavbě nových průmyslových a energetických závodů a vodohospodářských děl, způsobily, že kvůli realizaci staveb pomocí cihel bylo k roku 1947 v Československu postaveno pouze 12 000 bytů. Tato forma výstavby však byla poměrně pomalá a nedařilo se jí efektivně řešit bytovou nouzi. Bylo nutné přejít k novým výrobním postupům a materiálům. V roce 1948 byl založen *Studijní a typizační ústav*, který vypracoval celý systém teoretické a metodické přípravy a podklady pro

⁶⁵ Tamtéž, s. 9

⁶⁶ TŮMOVÁ, Petra. *Sídliště Odolena Voda 1952-1964*. Socialistický realismus a organizace výstavby sídlištních celků. *Studie a zprávy*, 2011, 1, s. 40

⁶⁷ SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *Sorela: Česká architektura padesátých let*: Národní galerie v Praze: sbírka architektury: Palác Kinských 14. dubna - 22. května. 1. vyd. Praha: Národní galerie, 1994, s. 10

⁶⁸ LÖBL, Karel. *Naděje a omyly: vzpomínky na onu dobu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012, s. 491

⁶⁹ SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *Sorela: Česká architektura padesátých let*: Národní galerie v Praze: sbírka architektury: Palác Kinských 14. dubna - 22. května. 1. vyd. Praha: Národní galerie, 1994, s. 11

zprůmyslnění bytové výstavby.⁷⁰ Dispozice domů a bytů neměla být předmětem architektova individuálního návrhu. Navíc v roce 1948 byl vydán zákon číslo 121 o znárodnění ve stavebnictví, který umožnil vznik *Československých stavebních závodů (ČSSZ n.p.)*, kam se měli sdružovat i projektanti, kteří pocítovali stále větší tlak stavebních podniků.⁷¹ Projekty sídlišť a jejich regionální varianty vznikaly ve velkých socialistických centralizovaných projektových ústavech.

K úspěšnějšímu řešení bytové nouze nepochybně přispěla právě stavba bytových domů, která na rozdíl od zástavby rodinnými domy umožňovala vyšší využitelnost území z hlediska intenzity zástavby, nižší spotřeby materiálu na jednu bytovou jednotku a nižší náklady na vybavenost územní. *Bytový dům* lze charakterizovat jako „*objekt obsahující větší počet samostatných bytů nájemného typu (bez ohledu na vlastnictví a právní úpravu užívání, tedy na byty státní, družstevní nebo v osobním vlastnictví) a přesahující povolený rozsah rodinného domu. Funkčně správnější by asi bylo vymezení počtem více než dvou samostatných bytů.*“⁷² Takové bytové domy vycházely z modelu tradičního činžovního domu.

Bytové domy můžeme obecně dělit na několik typů, které se liší svou funkcí, velikostí a prostorovým uspořádáním. Nejčastějším typem byla *schodišťová sekce* - dům s okny na dvou protilehlých stranách, s jedním schodištěm, případně s výtahem a s 2 – 3 byty v každém podlaží. Tyto domy se stavěly i v délkách stovek metrů, ale celek tvořily jen stavebně, provozně je každá sekce samostatná.⁷³ Druhým typem byly *domy bodové*, které využívaly celý obvod pro obytné místnosti, s minimálně čtyřmi byty na jedno podlaží. Tyto domy byly spíše nízkopodlažní. Pokud měly podlaží více, jednalo se o *věžové domy*, lidově řečeno český věžák.⁷⁴ Dalším typem bytových domů je dům chodbový, dům pavlačový a dům s maisonettami, které se však v českých zemích v této době stavěly ve srovnání méně často (v porovnání se schodišťovou sekcí a bodovým domem). Z investičního hlediska byly nejúspornějším řešením nízkopodlažní bytové domy s minimálním technickým vybavením a běžné schodišťové sekce. Výhodné byly také domy s více než 10 byty na patře.⁷⁵

⁷⁰ POSLUŠNÁ, Iva. *Bydlení v panelech = Housing panels: zkrácená verze habilitační práce*. Brno: VUTIUM, 2009. 30 s. Vědecké spisy Vysokého učení technického v Brně. Habilitační a inaugurační spisy, sv. 294. ISBN 978-80-214-3817-0. s. 6

⁷¹ MORAVČÍKOVÁ, Henrieta et al. *Bratislava - atlas sídlisk: vítajte v panelstory! = Bratislava - atlas of mass housing: welcome to prefab story!*. 1. slovenské vyd. Bratislava: Slovart, 2011, s. 22

⁷² HORÁK, Milan, Karel BERAN a Jaromír MAGDA. *Bytová výstavba a hospodaření s byty*. Praha: Federální ministerstvo hutnictví a těžkého strojírenství, 1972, s. 97

⁷³ Tamtéž, s. 98

⁷⁴ Tamtéž, s. 98 - 99

⁷⁵ Tamtéž, s. 98

3.3 Organizace bytové výstavby v Československu

Samozřejmě i bytová výstavba byla v Československu organizovaná a shora řízená. Na vrcholu pomyslné pyramidy bychom našli *Státní plánovací komisi (SPK)*, která zpracovávala plány rozvoje národního hospodářství, podle nichž se určoval objem investic, které byly přiděleny jednotlivým krajům a jednotlivým odvětvím národního hospodářství. Odbor výstavby měst a vesnic při SPK pak vytvářel pěti až desetileté plány bytové výstavby a to právě se zřetelem na tato jednotlivá odvětví.

Dalším orgánem byla *Státní komise pro techniku (SKT)*. Jednalo se o ústřední orgán vlády v oblasti vědeckotechnického rozvoje a investiční výstavby. Komise mimo jiné zajišťovala technicko-ekonomické koncepce rozvoje vybraných úseků národního hospodářství, řídila územní plánování, stanovovala zásady pro tvorbu a ochranu životního prostředí, řídila typizaci a průběžnou unifikaci a stanovovala normy a standardy veřejných staveb a vztahů investiční výstavby.

V této době měl československý stát i *Ministerstvo stavebnictví*, které prostřednictvím oborových ředitelství řídilo podniky, které se zabývaly výrobou stavebních hmot a prováděním staveb. Pod kompetenci ministerstva spadalo i řízení výzkumných ústavů ve stavebnictví.

Ústředními investory výstavby se staly *Krajské národní výbory (KNV)*, které s jejich plánovacími a stavebními odbory vypracovávaly plány bytové výstavby, a tím tak rozdělávaly výstavbu do krajů.

Tehdejší ministr výstavby a techniky Karel Löbl ve svých pamětech vzpomíná i na „přílišný vliv“ *Krajských výborů KSČ*, který zasahovaly do procesu stavění, a to i proti vůli plánovacího centra a ministerstva stavebnictví. „*Amatérsky se plně podílel na tom, co a kde se má stavět, co opravovat a čemu dát přednost. Výjimkou byly některé centrálně preferované stavby, jejichž společenská důležitost byla však zneužívána k neúměrnému finančnímu zatížení výstavby dotyčných objektů podmiňujícími nebo doprovodnými investicemi.*“⁷⁶

Neméně důležité byly tři ústavy: *Výzkumný ústav výstavby a architektury (VÚVA)*, *Studijní a typizační ústav (STÚ)* a *Výzkumný ústav pozemních staveb (VÚPS)*. VÚVA byl podřízen SKT a svou výzkumnou činnost prováděl na poli územního plánování, architektury, urbanismu, investiční výstavby a tvorby životního prostředí. Jednalo se o informační středisko, které bylo hlavním vyhodnocovacím místem pro komplexní bytovou výstavbu.⁷⁷

⁷⁶ LÖBL, Karel. *Naděje a omyly: vzpomínky na onu dobu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012, s. 490

⁷⁷ *Komplexní bytová výstavba* byl legislativně-právní, finanční, plánovací a další postupy a normy. Jejich plnění bylo často nerovnoměrné a mnohdy i nekomplexní. Navíc plán komplexní bytové výstavby často zajímal jen

STÚ, též podřízen SKT, byl projektový ústav s celostátní působností, který řešil typizace, průběžné unifikace ve výstavbě a projektování experimentálních staveb. Zajišťoval tak jednotnost z hlediska technologického zajištění.⁷⁸ VÚPS, který byl podřízen ministerstvu stavebnictví, řešil zásadní výzkumné problémy v oboru technického rozvoje bytových, občanských, průmyslových a zemědělských staveb. Zabýval se tak fyzikálními, chemickými, technickými a technologickými aspekty ve stavebnictví, včetně mechanizace a automatizace výrobních procesů, dopravy a spotřeby energie.⁷⁹

Krajské projektové organizace měly na starost projekty obytných staveb na základě typologických podkladů STÚ a řešily tak krajské zvláštnosti výstavby. Od 1. ledna 1967 mohly projektovou dokumentaci staveb vytvářet i organizace a jednotlivci, ale jen na základě zvláštního oprávnění.⁸⁰ *Dodavatelské stavební organizace*, podřízené ministerstvu stavebnictví a příslušnému ONV, byly stavebními podniky, které se zaměřovaly na rekonstrukci a údržbu stávajícího bytového fondu.⁸¹

Na spodu pyramidy se nacházely konkrétní *stavební závody*, které byly často sdružovány v krajských stavebních podnicích.

Navíc v roce 1957 byla zavedena *funkce generálního investora bytové a občanské výstavby* při KNV a to z toho důvodu, že větší počet investorů mohl vést k neshodám. Generální investor tak sloužil národním výborům k zajištění žádoucího soustředění bytové výstavby, její časové i věcné kontroly a koordinaci, ucelenému využití investic, hospodárnému provedení a úplnému dokončení.⁸²

3.4 Prefabrikace a proudová výstavba

Ke zrychlení bytové výstavby bezesporu přispěla i prefabrikace a proudová výstavba. *Proudovou výstavbu* bychom mohli připodobnit k pásové výrobě ve stavebnictví, kdy

počet bytů v určené struktuře a nikoli kvalita stavění a bydlení. LÖBL, Karel. *Naděje a omyly: vzpomínky na onu dobu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012, s. 492 - 293

⁷⁸ VOŽENÍLEK, Jiří. *Bydlení v Československu: přehled bytové výstavby od roku 1945*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců, 1958, s. 19

⁷⁹ FRANĚK, Jiří. *Bytová výstavba v Československu*. 1. vyd. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1967, s. 17 - 18

⁸⁰ Podkladem pro výstavbu rodinných domů byla série vzorových projektů, které si soukromý stavebník upravoval. FRANĚK, Jiří. *Bytová výstavba v Československu*. 1. vyd. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1967, s. 19 - 20

⁸¹ Rodinné domy byly, co se týká dodavatelské stavební organizace, organizovány svépomocí. FRANĚK, Jiří. *Bytová výstavba v Československu*. 1. vyd. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1967, s. 20

⁸² VOŽENÍLEK, Jiří. *Bydlení v Československu: přehled bytové výstavby od roku 1945*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců, 1958, s. 21

docházelo k přecházení specializovaných čtí od jednoho pracovního úseku na druhý, což urychlovalo a zvyšovalo kvalitu prováděných staveb, které se na jednom místě opakovaly. Touto formou výstavby bylo realizováno i technické vybavení sídlišť od komunikací až po terénní úpravy.⁸³

Prefabrikací rozumíme předem vyrobené stavební dílce, jako jsou například železobetonové konstrukce či bloky pro nosné zdivo, z nichž byl na místě stavby montován obytný dům. Prvenství v panelové výstavbě, kdy vznikl první panelový dům, či lidově řečeno „panelák“, získal Gottwaldov, dnešní Zlín, kdy v roce 1953 byl postaven první typ pětipodlažního domu složeného z celostěnných panelů.⁸⁴ Dům s označením G 40 byl postaven za pouhé čtyři měsíce. G bylo odvozeno od města Gottwaldov a 40 od počtu bytových jednotek v tomto domě. Další modifikace na sebe nenechaly dlouho čekat. *„To, že k vývoji panelových konstrukcí došlo ve Zlíně (Gottwaldově), není náhoda, protože v meziválečném období to bylo díky Baťovým závodům nejprogresivnější město Československa. Baťu fascinovaly technologie, které umožňovaly více, rychleji, efektivněji a laciněji vyrábět, a proto se ve čtyřicátých letech v jeho stavební firmě experimentovalo s panely, tvárnici a litým betonem. Baťa ze známých důvodů nemohl svoje záměry dokončit, ale jeho impuls na poli prefabrikovaných staveb byl hodně vydatný a neopominutelný.“*⁸⁵

Další panelové domy, definované jako *„domy postavené z prefabrikovaných betonových dílců, které jsou komplementovány v jeden celek až na místě samotné stavby“*,⁸⁶ vznikaly v souvislosti s přítomností těžkého průmyslu na Ostravsku a v severočeské uhelné pánvi, kde byla velká poptávka po nových pracovnících a tedy i nových bytech.

S prefabrikací vyvstal i požadavek nových materiálů. Za prvé se mělo usilovat o tom, aby jednotlivé prefabrikované dílce měly co nejnížší váhu, a to jak z důvodu logistických, tak z důvodu uspořené zdvihací síly na staveništi, což umožnilo využití i jeřábů s nižší nosností.⁸⁷ Právě využití jeřábu, které bylo nepostradatelné pro stavbu bytového domu, způsobilo, že

⁸³ Tamtéž, s. 11

⁸⁴ VOLF, Petr. Panelák je panelák je panelák. [online]. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: <http://architekturazlin.cz/panelak-je-panelak-je-panelak>

⁸⁵ VOLF, Petr. Panelák je panelák je panelák. *Architekturazlin.cz* [online]. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: <http://architekturazlin.cz/panelak-je-panelak-je-panelak>

⁸⁶ POSLUŠNÁ, Iva. Bydlení v panelech = Housing panels: zkrácená verze habilitační práce. Brno: VUTIUM, 2009. 30 s. Vědecké spisy Vysokého učení technického v Brně. Habilitační a inaugurační spisy, sv. 294. s. 6

⁸⁷ VOŽENÍLEK, Jiří. Bydlení v Československu: přehled bytové výstavby od roku 1945. 1. vyd. Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců, 1958, s. 12

obytné domy stály v relativní blízkosti a na rovném podloží.⁸⁸ Místa, v kterých se nedokázalo zajistit vhodné podloží, byla určena například pro výstavbu rodinných domů.

Postupem času se ustupovalo od výstavby jednotlivých domů na volné ploše, a přecházelo se ke složitější a značně vázané konfiguraci, nahrazované volnějšími, ale ucelenějšími sestavami domů různých výšek.⁸⁹ Tvar obytných souborů, kdy jednotlivé bloky byly nejčastěji uzavírány do písmen, jako například L, U, Z, E, byl dán právě strojovou výrobou, technologií a materiály.

Nové materiály měly být schopny tepelné izolace a měly být dostatečně pevné. V této době začalo využívat nejrůznějšího stavebního odpadu jako je struska, škvára, dřevo a tak podobně, z nichž se vyráběly nové materiály. Tehdejší ministr výstavby a techniky Karel Löbl ve svých pamětech uvádí, že v roce 1969, po rozboru surovinové a výrobní základny pro stavění, byla zvolena nosná konstrukce na silikátové bázi.⁹⁰ Karel Löbl vzpomíná: „*O jiné než silikátové základně se však tehdy nedalo seriózně uvažovat, zejména pro energetickou náročnost výroby ocele, skla i dalších produktů včetně izolačních hmot, jejichž výrobou se zabývaly jen dva malé závody. Ovšem i volba silikátové základny znamenala, že se rozšíří výrobní kapacity, neboť se zvýší výroba cementu, pálených cihel, nejrůznějších prefabrikátů i dalšího, co souvisí s růstem objemu všech druhů bytové výstavby.*“⁹¹

Rozmáhal se také i umělý karton, zvaný *umakart*, ze kterého bylo v panelových domech vyrobeno bytová jádro, uvnitř kterého se nejčastěji nacházela koupelna a toaleta.

3.5 Typizace bytových domů a vnitřních interiérů

Typizací ve stavebnictví chápeme jako unifikaci rozměrů, a to nejen vnějších rozměrů staveb, ale také vnitřních interiérů. Ač typizace obytných staveb přinesla uniformitu bydlení, nesporně s sebou nesla i některé výhody. Jednou z nich byl fakt, že typizace pomáhala se skladebností dispozic z malého počtu prvků a za druhé zajistila unifikaci stavebních prvků a

⁸⁸ RÁMIŠOVÁ, Šárka. "Kdo židli má, bydlí": Bytová problematika v šedesátých a sedmdesátých letech v Československu. In: VANĚK, Miroslav, Přemysl HOUDA a Pavel MŮCKE. Deset let na cestě: Orální historie na Sovinci (2002 - 2011). Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2011, s. 252

⁸⁹ VOŽENÍLEK, Jiří. Bydlení v Československu: přehled bytové výstavby od roku 1945. 1. vyd. Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců, 1958, s. 16

⁹⁰ „Silikátová materiálově technická základna – hmotné materiály (silikátové materiály – cihly, beton), tradiční technologie výstavby (zdění, monolitické, konstrukce), ale i prefabrikace z železobetonových prvků.“ HÁJEK, Petr. *Konstrukce pozemních staveb – komplexní přehled*. České vysoké učení technické v Praze. Fakulta stavební. Praha, 2011, s. 15

⁹¹ LÖBL, Karel. *Naděje a omyly: vzpomínky na onu dobu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012, s. 490

dílčů, což umožnilo jednodušší organizaci a urychlilo stavbu. „*Typisované konstrukční a dispoziční řešení, mnohonásobně použité v hromadné výstavbě, může být zvoleno z velkého počtu variant a do posledního detailu promyšleno zejména co do úspornosti materiálové, nejlepšího využití plochy bytu, účelného provozu a pokrokových postupů stavení výroby. Vhodně zvolená metoda typisace umožňuje v urbanistickém řešení rozmanitou skladbu zastavění při hospodárném využití pozemku a při jednotném architektonickém pojetí.*“⁹²

Cílem typizace, která byla úzce spojena se zprůměrněním stavebnictví a prefabrikace, byla potřeba „*trvale odstraňovat neodůvodněné, nepodstatné a náhodné rozdíly v úrovni kvality produkce.*“⁹³ Již od počátku panelové výstavby byla rozvíjena normativní unifikace, ve které základními technickými předpisy byly státní normy ČSN 73 0005 – *Modulová koordinace ve výstavbě* a ČSN 73 0006 – *Unifikace rozměrů*.⁹⁴ Typizace stavebních dílů, stavebních soustav a stavebních objektů se týkala nejen panelové výstavby, ale také objektů občanské vybavenosti.

Studijní a typizační ústav tak udával rozměry nejen pro stavby, ale také pro místnosti, nábytek a zařízení bytu, prostory pro parkování, dětská hřiště a tak podobně.⁹⁵

S používáním typových sekcí byl zaveden pojem *kategorie bytu*. Toto číselné označení udává teoretický počet obyvatel, pro který byl byt svou velikostí a skladbou určen. Tak rozlišujeme kategorie I. – VI., u rodinných domů výjimečně až VIII.⁹⁶

3.6 Funkce bydlení

Funkce bydlení určuje strukturu bytu, což znamená, jak bude jeho obytná plocha a místnosti bytu uspořádány. „*Funkční teorie chápe bydlení jako soubor činností především uvnitř bytu a zčásti i mimo byt, tj. v domě a v jeho bezprostředním okolí. Činnosti, které shrnujeme pod pojem bydlení, mají určité funkce, jinak řečeno určité, cíle nebo účely. Funkce znamená také uspokojování určité potřeby.*“⁹⁷ Český teoretik architektury Karel Honzík uvádí

⁹² VOŽENÍLEK, Jiří. Bydlení v Československu: přehled bytové výstavby od roku 1945. 1. vyd. Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců, 1958, s. 13

⁹³ PROCHÁZKA, Josef. *Konstrukční systémy - typizace*. Praha: Dům techniky ČSVTS, 1987, s. 7

⁹⁴ Tamtéž, s. 7

⁹⁵ Více informací o typizaci obytných budov poskytuje kniha: NEČAS, Otakar. *Navrhování a typizace obytných staveb*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1963, 193 s.

⁹⁶ HORÁK, Milan, Karel BERAN a Jaromír MAGDA. *Bytová výstavba a hospodaření s byty*. Praha: Federální ministerstvo hutnictví a těžkého strojírenství, 1972, s. 95

⁹⁷ MUSIL, Jiří. *Sociologie bydlení*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1971, s. 104

vnitřní a vnější determinanty, které strukturu bydlení ovlivňují.⁹⁸ Vnitřními determinanty jsou: struktura a funkce rodiny, velikost a skladba domácností, činnosti souhrnně označované jako bydlení, množství a formy interakce a komunikace mezi členy domácnosti, postoje a přání bydlících a soustava hodnot. Vnějšími determinanty jsou: složky vnějšího prostředí, biologické a fyziologické determinanty, politickoekonomické determinanty, technologie a stavební hmoty, struktura osídlení a její změny, struktura národního hospodářství a životní úroveň, životní sloh a zvyky a jako poslední ideové faktory a architektura.

Například, jak uvádí Krebs ve své knize „*Sociální politika*“, technický a sociální pokrok se na struktuře bydlení projeví zvětšováním plochy bytů, jejich vyšší technickou vybaveností a vyšším počtem místností, dále pak lepší vybaveností obytného prostoru, infrastrukturou a přírodním prostředím (včetně lepší vybaveností zařízeními, která šetří volný čas obyvatel).⁹⁹

Pro větší zjednodušení můžeme funkce bydlení rozdělit do tří skupin: *společenské* – zde probíhají sociální interakce mezi jednotlivými členy domácnosti a návštěvami, *spací a hygienické*. Třetí skupinou je funkce *hospodářská*.¹⁰⁰ Podle tohoto funkčního členění jsou navrhovány místnosti bytu tak, aby co nejlépe sloužily potřebám jeho obyvatel. Smyslem bytu je tedy vyčlenit „*uzavřený, izolovaný prostor, uspořádaný tak, aby v něm mohly probíhat všechny společenské a hospodářské funkce rodiny (domácnosti) a činnosti s nimi spojené.*“¹⁰¹

3.7 Formy bydlení

Na tomto místě si uvedme i typologii bydlení. Byty, které zákon č. 41/ 1964 definuje jako „*místnost nebo soubor místností, které jsou podle rozhodnutí stavebního úřadu určeny k bydlení a mohou tomuto svému účelu sloužit jako samostatné bytové jednotky*“,¹⁰² byly řazeny do čtyř skupin.

První skupinou jsou *státní* či *komunální byty* (tj. plánované národními výbory),¹⁰³ které měly sloužit především jako byty pro obyvatele, kteří kvůli demolici a asanaci přišli o

⁹⁸ HONZÍK, Karel. *Determinanty architektonické tvorby*. 1. vyd. Praha: Svaz architektů ČSR, 1957. Citováno dle MUSIL, Jiří. *Sociologie bydlení*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1971, s. 107 - 176

⁹⁹ KREBS, Vojtěch. *Sociální politika*. Vyd. 1. Praha: Codex, 1997, s. 285

¹⁰⁰ HORÁK, Milan, Karel BERAN a Jaromír MAGDA. *Bytová výstavba a hospodaření s byty*. Praha: Federální ministerstvo hutnictví a těžkého strojírenství, 1972, s. 90

¹⁰¹ Tamtéž, s. 90

¹⁰² *Zákon č. 41 ze dne 26. února 1964 o hospodaření s byty*, Část osmá, § 62

¹⁰³ Komunální bytová výstavba nahradila dosavadní státní bytovou výstavbu 1. ledna 1968. Šlo o zvýšení úlohy místních orgánů při řešení bytového problému každého občana. Opustěna tak byla výstavba plánovaná a

střechu nad hlavou. Dále byly tyto byty národními výbory přidělovány i „rodinám s nižšími příjmy a s větším počtem dětí a nezbytných služeb v nově budovaných sídlištích (zdravotnictví, školství, obchod, bezpečnost apod.).“¹⁰⁴ Jen ve výjimečných případech šlo o byty určené pro pracovníky nezbytných služeb nebo pro zvláštní sociální případy. Byty byly financovány „ze státní subvence, z vlastních prostředků národních výborů (především KNV a ONV) a z dlouhodobého bankovního úvěru splatného do 30 let, při 2% úrokové sazbě“.¹⁰⁵

Druhou skupinou jsou *byty podnikové*, které sloužily k vyřešení bytové otázky zaměstnanců a jejich fluktuaci. Byty však mohly stavět jen takové podniky, které pro stavbu vytvořily dostatečné finanční rezervy a musely tak uvažovat, zda je pro ně efektivnější investovat do pracovní síly či do inovace strojního zařízení. Finanční pomocí jim byly bankovní investiční úvěry (až na výjimky) s úrokovou mírou 3%.¹⁰⁶ Příděl bytů se tak řídil potřebou podniku zajistit konkrétní pracovní sílu, což musel schválit i závodní výbor ROH. Zároveň musela výstavba korespondovat s komplexní bytovou výstavbou, tedy s plánem krajského národního výboru. Podniky se mohly za účelem stavby libovolně sdružovat, to znamená, že jeden bytový dům mohlo financovat několik podniků.¹⁰⁷ Podnikové byty byly vlastnictvím podniků, které stavbu financovaly, a tedy byly vyňaty z přidělovacího práva národních výborů. Nájemné pak bylo placeno jednotlivým podnikům a činilo tak jedinou návratnou investici. Tento druh výstavby se hojně užíval do roku 1963 a později po roce 1968.¹⁰⁸

Třetí skupinou byly *družstevní byty*.¹⁰⁹ V roce 1959 byla obnovena stavební bytová družstva a to zákonem č. 27/1959 Sb. o družstevní bytové výstavbě.¹¹⁰ §2 uvádí, že „Stavební

financovaná centrem. HORÁK, Milan, Karel BERAN a Jaromír MAGDA. *Bytová výstavba a hospodaření s byty*. Praha: Federální ministerstvo hutnictví a těžkého strojírenství, 1972, s. 38

¹⁰⁴ HORÁK, Milan, Karel BERAN a Jaromír MAGDA. *Bytová výstavba a hospodaření s byty*. Praha: Federální ministerstvo hutnictví a těžkého strojírenství, 1972, s. 15

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 38

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 37

¹⁰⁷ Před zahájením výstavby tak musela být uzavřena dohoda o právech a povinnostech vyplývajících z výstavby a užívání bytového domu dle vládního nařízení č. 100/1966 Sb. HORÁK, Milan, Karel BERAN a Jaromír MAGDA. *Bytová výstavba a hospodaření s byty*. Praha: Federální ministerstvo hutnictví a těžkého strojírenství, 1972, s. 36

¹⁰⁸ HORÁK, Milan, Karel BERAN a Jaromír MAGDA. *Bytová výstavba a hospodaření s byty*. Praha: Federální ministerstvo hutnictví a těžkého strojírenství, 1972, s. 15

¹⁰⁹ Družstevní výstavbou se mohly stavět jen bytové, nikoli rodinné domy.

FRANĚK, Jiří. *Bytová výstavba v Československu*. 1. vyd. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1967, s. 31

¹¹⁰ Zákon č. 27/1959 Sb. o družstevní bytové výstavbě zrušil platnost předchozího zákona č. 53 z roku 1954 o lidových družstvech a o družstevních organizacích.

*bytová družstva si zřizují zaměstnanci podniku či jiné socialistické organizace anebo občané pro obvod určitých obcí nebo míst.*¹¹¹ „Rozsah a způsob družstevní bytové výstavby je určován plánem hospodářského rozvoje kraje, okresu nebo obce.“ Dále pak, že „stavební bytová družstva jsou lidovými družstvy; družstvo vzniká přijetím stanov (ty vymezují vznik a zánik členství, členská práva a povinnosti, způsob volby družstevních orgánů, rozsah činnosti družstva) ustavující členskou schůzí, zvolením orgánů družstva a udělením souhlasu k jeho vzniku výkonným orgánem okresního národního výboru, v jehož obvodu má být sídlo družstva.“¹¹² Vrcholným orgánem družstev byl „Český svaz bytových družstev“, který uděloval souhlas ke vzniku či zániku družstva, schvaloval jeho stanovy či jejich změny, vydával pro činnost družstva závazné směrnice, prozkoumával důvody k vyloučení člena z družstva a dával souhlas ke sloučení družstva s jiným družstvem.¹¹³ Činnosti a hospodaření družstev byly kontrolovány výkonným orgánem okresního národního výboru.¹¹⁴ Národní výbory pak měly řídit a plánovat družstevní výstavbu, dále družstvům poskytovat soustavnou a všestrannou pomoc, a to zejména technickou pomoc při výstavbě, pomáhat jim získávat stavební pozemky, stavební materiál z místních zdrojů, organizovat svépomoc při výstavbě, údržbě a správě družstevního bytového majetku a zajišťovat co nejširší účast členů družstva na řízení družstevního hospodaření.¹¹⁵ Družstva se stala jedním z nejsilnějších investorů. Své finanční zdroje získávaly především od členů družstva. Poté co byly tyto finanční zdroje vyčerpány, poskytoval stát zvláštní příspěvek a Státní banka československá pak přiměřený úvěr. Jak uvádí J. Franěk, družstevní výstavba byla z 30% financována formou státního příspěvku. Na 30 – 50% nákladů poskytla státní banka úvěr splatný do 30 let při 1% úrokové míře (v Praze, Brně a Bratislavě 30% úvěr při 3% úrokové míře) a 20% až 40% nákladů hradili svými vklady sami družstevníci.¹¹⁶ Tento typ výstavby měl i některé výhody. Družstevní byty byly vyřazeny z přidělovacího práva národních výborů, národní výbor nemohl vydat rozkaz k vyklizení družstevního bytu, a to ani z důvodu nadměrnosti bytu.¹¹⁷ Dále pak byly družstevní byty osvobozeny od správních poplatků za komisionální řízení a

¹¹¹ Zákon č. 27 ze dne 12. května 1959, §2 (1)

¹¹² Tamtéž, §3

¹¹³ HORÁK, Milan, Karel BERAN a Jaromír MAGDA. *Bytová výstavba a hospodaření s byty*. Praha: Federální ministerstvo hutnictví a těžkého strojírenství, 1972, s. 17

¹¹⁴ Zákon č. 27 ze dne 12. května 1959, §10

¹¹⁵ Tamtéž, §9

¹¹⁶ Výše státního příspěvku byla na každý byt (k 1. lednu 1969) 8 100 Kčs, další navýšení se stanoví podle užitkové plochy (do celkové plochy 85 m²) a počtu obytných místností bytu. Při výstavbě úplnou svépomocí se poskytoval dlouhodobý investiční úvěr vždy až do výše 50% při 1% úrokové sazbě. FRANĚK, Jiří. *Bytová výstavba v Československu*. 1. vyd. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1967, s. 30

¹¹⁷ Zákon č. 27 ze dne 12. května 1959, §11

domovní daně.¹¹⁸ Družstevní byty, co se týká výstavby, byly finančně nákladnější než byty státní, na druhou stranu však byly kvalitnější. Nárůst ceny bytu mohl být dán i problémy týkající se obstarávání techniky a materiálu.

Poslední skupinou byla individuální výstavba – převážně *rodinné domy*,¹¹⁹ které byly do roku 1966 jedinou formou soukromého vlastnictví.¹²⁰ Zákonem č. 52 o osobním vlastnictví bytu z roku 1966 mohl získat občan do osobního vlastnictví i jeden byt (stejně jako rodinný dům do 120 m² obytné plochy) v bytovém domě.¹²¹ „*S rodinným domkem může jeho vlastník volně disponovat. Rodinný domek lze tedy nabýt i koupí, darem nebo děděním. S rodinným domkem lze převádět i vlastnictví k pozemku, byl-li pozemek získán právem osobního užívání.*“¹²²

Podle zákona č. 41/1964 mohl mít rodinný dům „*nejvýše 5 obytných místností, nepočítaje v to kuchyně. Větší počet obytných místností mohl mít, jestliže úhrn jejich podlahové plochy nepřesáhl 120 m². Z obytných kuchyní se do tohoto úhrnu započítávaly pouze plochy, o které výměra kuchyně přesáhla 12 m².*“¹²³ Na výstavbu rodinného domu mohl stavitel dostat od svého zaměstnavatelského podniku stabilizační půjčku, odstupňovanou od důležitosti odvětví od 5 000 do 25 000 Kčs. Pokud se jednalo o skupinové domy, jako například takzvané řadovky, mohla být poskytnuta půjčka až do výše 35 000 Kčs.¹²⁴ Tato půjčka se mohla prominout, pokud pracovník setrval v podniku.¹²⁵ S tím souvisí i výběr pozemku (získaný buď koupí či darováním), který měl být především v blízkosti pracoviště

¹¹⁸ HORÁK, Milan, Karel BERAN a Jaromír MAGDA. *Bytová výstavba a hospodaření s byty*. Praha: Federální ministerstvo hutnictví a těžkého strojírenství, 1972, s. 32 - 33

¹¹⁹ Definovány jako budovy pro jedno společenství se samostatným výstupem na pozemek. Tamtéž, s. 40

¹²⁰ PELIKÁNOVÁ, HANA. *Bydlení jako norma a jako životní strategie v normalizačním Československu*. In: VANĚK, Miroslav, ed. *Obyčejní lidé--?!*: pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence. Praha: Academia, 2009. 3 sv. Historie. s. 291

¹²¹ Pozemek, na kterém dům stál, byl v podílovém spoluvlastnictví vlastníků bytů. *Zákon č. 52 z roku 1966*, Část první, §5

¹²² FRANĚK, Jiří. *Bytová výstavba v Československu*. 1. vyd. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1967, s. 36

¹²³ *Zákon č. 41 ze dne 26. února 1964 o hospodaření s byty*, Část osmá, §60

¹²⁴ HORÁK, Milan, Karel BERAN a Jaromír MAGDA. *Bytová výstavba a hospodaření s byty*. Praha: Federální ministerstvo hutnictví a těžkého strojírenství, 1972, s. 43

¹²⁵ Jiní stavebníci, jako pracovníci rozpočtových organizací, spotřebních družstev a tak podobně, pokud stavěli ve střediskové obci, mohli od NV dostat půjčku ve výši 5 000 až 10 000 Kčs, která jim byla prominuta po předání domku do užívání. K tomu všemu mohl stavebník dostat návratnou půjčku z fondu kulturních a sociálních potřeb, popřípadě půjčku od státní spořitelny, která poskytovala půjčku do výše materiálních nákladů na dobu až 30 let při úrokové sazbě 2,7%. FRANĚK, Jiří. *Bytová výstavba v Československu*. 1. vyd. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1967, s. 32

obyvatele budoucího rodinného domu a neměl být větší než 80 m².¹²⁶ Další finanční podporu mohl poskytnout i národní výbor a to do výše 5 000 Kčs.¹²⁷ Na závěr lze říci, že rodinné domy byly obvyklé spíše na malých městech a vesnicích, a na místech, která nebyla vhodná pro výstavbu velkých bytových objektů (například stavby ve svahu a podobně). Jejich stavba vrcholila převážně v 80. letech 20. století. Nutné je však podotknout, že v individuální bytové výstavbě bylo možné stavět i bytové domy s byty v osobním vlastnictví.¹²⁸

Specifickou skupinou jsou domy sloužící k rekreaci, tzv. *chaty a chalupy*. Tato forma bydlení se stala zvláště v letech 1960-1980 velmi populární a souvisela s rozvojem tzv. druhého bydlení. Tyto bytové jednotky však nebyly určeny pro celoroční obývání.

3.8 Bytová politika v Československu

K tomu, aby společnost uspokojila potřebu bydlení, vytváří soustavu institucí, které jsou obvykle v souladu s jejich hospodářským zřízením. Tyto navzájem spojené instituce zajišťují akumulaci prostředků na stavbu bytů, byty staví, rozdělují a spravují.¹²⁹ V socialistickém zřízení mělo bydlení sloužit k *uspokojování potřeb*, a tak mělo být záležitostí společnosti, což znamená, že byty neměly být zbožím v ekonomickém smyslu. Byty se tak neprodávaly a nepronajímaly, nýbrž byly rozdělovány.¹³⁰ Soukromé vlastnictví bylo nahrazeno „*právem osobního užívání*“, což znamená, že byt bylo možné se souhlasem státního orgánu převádět na potomky či „známé“, ale již nebylo možné ho prodat, tím spíše na prodej profitovat.^{131,132} Za ubytování lidí byl plně zodpovědný stát či jiná veřejná korporace, kteří až na výjimky byty vlastnili, stavěli či spravovali. Výstavba bytů nebyla zapříčiněna rostoucí poptávkou, ale byla součástí centrálního plánování, „*kteří se opíralo o odhad bytových potřeb obyvatelstva*.“¹³³ Druhou zásadou byla *sociální služba*, kdy mělo dojít k zabránění nadměrné nerovnosti v úrovni bydlení jednotlivých tříd, sociálních vrstev,

¹²⁶ Pozemek k rekreační chatě či zahradě neměl přesáhnout 400 m². *Zákon č. 40 z roku 1964 Osobní užívání bytů, jiných místností a pozemků*, Hlava čtvrtá Osobní užívání pozemků §200

¹²⁷ HORÁK, Milan, Karel BERAN a Jaromír MAGDA. *Bytová výstavba a hospodaření s byty*. Praha: Federální ministerstvo hutnictví a těžkého strojírenství, 1972, s. 43

¹²⁸ Tamtéž, s. 16

¹²⁹ MUSIL, Jiří. *Sociologie bydlení*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1971, s. 33

¹³⁰ Tamtéž, s. 38

¹³¹ PELIKÁNOVÁ, HANA. *Bydlení jako norma a jako životní strategie v normalizačním Československu*. In: VANĚK, Miroslav, ed. *Obyčejní lidé--?!: pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha: Academia, 2009. 3 sv. Historie. s. 286

¹³² Až v roce 1994 bylo schváleno novým zákonem č. 72/1994 Sb. vlastnictví bytu, které umožnilo prodej bytu do vlastnictví občanů. Zákon č. 72/1994 Sb. §6

¹³³ MUSIL, Jiří. *Sociologie bydlení*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1971, s. 38

regionů a měst. Tak konfiskované byty a vily po „buržoazní třídě“ byly rozděleny na jednotlivé bytové jednotky.

V roce 1953 vznikla norma pro projektování obytných staveb, která udávala spodní a horní limity plochy jednotlivých místností, stupeň jejich vybavenosti a stavebně-technické provedení. Plošný standart dvoupokojového bytu byl 31 – 41 m², třípokojového 42 – 58 m². Do této obytné plochy se nezapočítávala kuchyň, která se nepokládala za obytnou místnost, ale pouze za místo určené pouze k vaření. Provozní kuchyň měla mít 6 – 8 m².

V roce 1956 byl definován minimální nárok na jednoho člena rodiny, který činil 8 m². Pokud konkrétní byt nezaručoval každému ze svých obyvatel tento plošný nárok, byl označen za přelidněný byt.¹³⁴ Pokud byt nabízel každému svému obyvateli prostor větší než 12 m², musel být hrazen poplatek z nadměrné obytné plochy, nebo do bytu měl být přijat další nájemník.¹³⁵ Vyloučeno bylo, aby obyvatelé současně využívali více celoročně obyvatelných jednotek.

3.8.1 Seznamy uchazečů o byt

Aby došlo ke spravedlivému přerozdělení obytné plochy na obyvatele, byly zavedeny tzv. *pořadníky* neboli *seznamy uchazečů o byt*, které vedl místní národní výbor (popřípadě lidová bytová družstva či jiné organizace). Pořadníky byly sestavovány na půl roku.¹³⁶ Do tohoto seznamu se zapsal uchazeč, který v obci byt nevlastnil, či jeho byt byl zdravotně závadný, či zdravotně nevhodný; dále pak uchazeč, který měl na základě rozhodnutí soudu nebo národního výboru svůj byt vyklidit.

Pro doplnění, *zdravotně nevhodný byt* je ten, který „vzhledem ke zdravotnímu stavu uživatele nebo jiného příslušníka jeho domácnosti podle posudku okresního hygienika působí škodlivě na jejich zdraví“¹³⁷, nebo též byt přeplněný, o kterém lze hovořit, „připadá-li z úhrnu podlahové plochy obytných místností na uživatele bytu a na každého dalšího příslušníka jeho domácnosti méně než 8 m² nebo nelze-li v bytě poskytnout jeho uživateli nebo jinému příslušníku jeho domácnosti oddělenou místnost, ač ji podle posudku okresního hygienika vzhledem ke svému zdravotnímu nezbytně potřebuje.“¹³⁸ O zdravotně závadném bytě lze

¹³⁴ VOŽENÍLEK, Jiří. *Bydlení v Československu: přehled bytové výstavby od roku 1945*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců, 1958, s. 9

¹³⁵ Tamtéž, s. 9

¹³⁶ HORSKÁ, Pavla, MAUR, Eduard a MUSIL, Jiří. *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2002, s. 280

¹³⁷ Zákon č. 41 ze dne 26. února 1964 o hospodaření s byty, část osmá, §65 Zdravotně nevhodný byt, (1)

¹³⁸ Tamtéž, část osmá, §65 Zdravotně nevhodný byt, (2)

hovořit tehdy, kdy ho „stavební úřad po projednání s okresním hygienikem uzná za nezpůsobilý k bydlení pro jeho technické závady, které škodlivě působí na zdraví.“¹³⁹

Zákon č. 41/1964 hovoří o přidělování bytu takto: „Místní národní výbor přiděluje byty uchazečům zapsaným do pořadníku podle pořadí uchazečů, přihlížející k tomu, aby byt byl počtem i rozměry místností vzhledem k počtu příslušníků uchazečovy domácnosti i vzhledem k počtu příslušníků uchazečovy domácnosti i vzhledem k místním poměrům přiměřený uchazečově potřebě.“¹⁴⁰ Dále pak „Při posuzování naléhavosti bytové potřeby vychází místní národní výbor ze zásady, že byty mají být přidělovány především uchazečům s nízkými příjmy a větším počtem dětí, kteří nebydlí nebo bydlí v bytě zdravotně závadném nebo zdravotně nevhodném.“¹⁴¹ Tyto pořadníky upřednostňovaly především rodiny zaměstnanců nově vznikajících podniků, dělnické rodiny, mladé rodiny s dětmi, domácnosti zaměstnanců důlní organizace a obyvatelé asanovaných domů. Rozvedení a svobodní lidé měli šanci na získání bytu malou. Ohledně důležitosti zaměstnání, na které se při přidělování bytů přihlíželo zákon č.41/ 1964 udává: „Význam uchazečovy práce se posuzuje podle důležitosti jeho zaměstnání a podle potřeb národního hospodářství, zejména těch odvětví a závodů, jejichž rozvoj a provoz je podmíněn přesídlením stálých pracovních sil do blízkosti jejich pracoviště.“¹⁴² Kromě místních seznamů uchazečů o byt existovaly i seznamy pracovníků organizací, seznamy vojáků z povolání a příslušníků ministerstva vnitra a seznamy členů lidových bytových družstev. Ve výjimečných případech bylo možné přidělit byt i tomu, kdo nebyl v seznamu zapsán.

Nezapomeňme však uvést, že průhlednost těchto seznamů nebyla příliš dobrá a lze tedy říci, že se stávaly potencionálním prostorem pro korupci, manipulaci, klientelismus a neformální síť či nástrojem pro politickou kontrolu.¹⁴³

¹³⁹ Tamtéž, část osmá, §64 Zdravotně závadný byt

¹⁴⁰ Tamtéž, Část druhá, §18

¹⁴¹ Tamtéž, Část první, oddíl 3, §12 (2)

¹⁴² Tamtéž, Část první, oddíl 3, §12 (3)

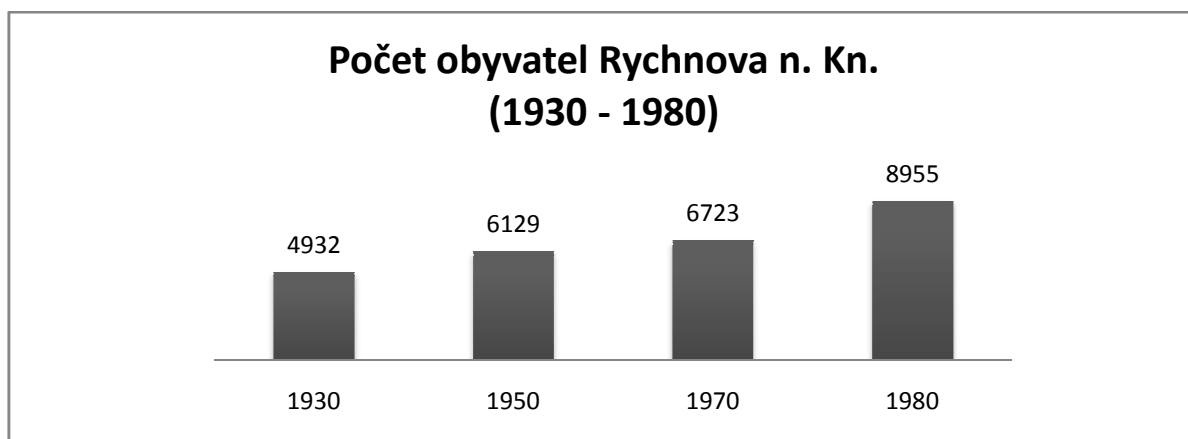
¹⁴³ HORSKÁ, Pavla, MAUR, Eduard a MUSIL, Jiří. *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2002, s. 280. Také PELIKÁNOVÁ, HANA. Bydlení jako norma a jako životní strategie v normalizačním Československu. In VANĚK, Miroslav, ed. *Obyčejní lidé--?!*: pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence. Praha: Academia, 2009. 3 sv. Historie. s. 289

4 Vznik sídliště v Rychnově nad Kněžnou v 70. letech 20. století

4.1 Obyvatelstvo Rychnova nad Kněžnou v 2. polovině 20. století

Existuje jistá paralelní souvislost mezi zvyšujícím se počtem obyvatelstva a zvyšujícím se počtem bytů. Neznamená to však, že vzrůstající počet obyvatel vede ke zvyšování počtu bytů, protože pak by bylo možné říci i to, že zvyšující se počet bytů vede k růstu obyvatelstva. Nicméně tyto dvě čísla jdou takzvaně „ruku v ruce“. Podívejme se nyní na tyto faktory v Rychnově nad Kněžnou.

Pokud porovnáme počty obyvatel z jednotlivých let 20. století, dojdeme k zjištění, že zvláště v 70. letech 20. století došlo k výraznému růstu počtu rychnovských obyvatel, což je do jisté míry ovlivněno i územní změnou z roku 1976, kdy byly k městu připojeny okolní malé obce. Jednalo se o Dlouhou Ves, Lukavici, Lipovku, Roveň a Slemeno-Synkov.

Graf č. 5: Počty obyvatel města Rychnova nad Kněžnou v letech 1930 – 1980.

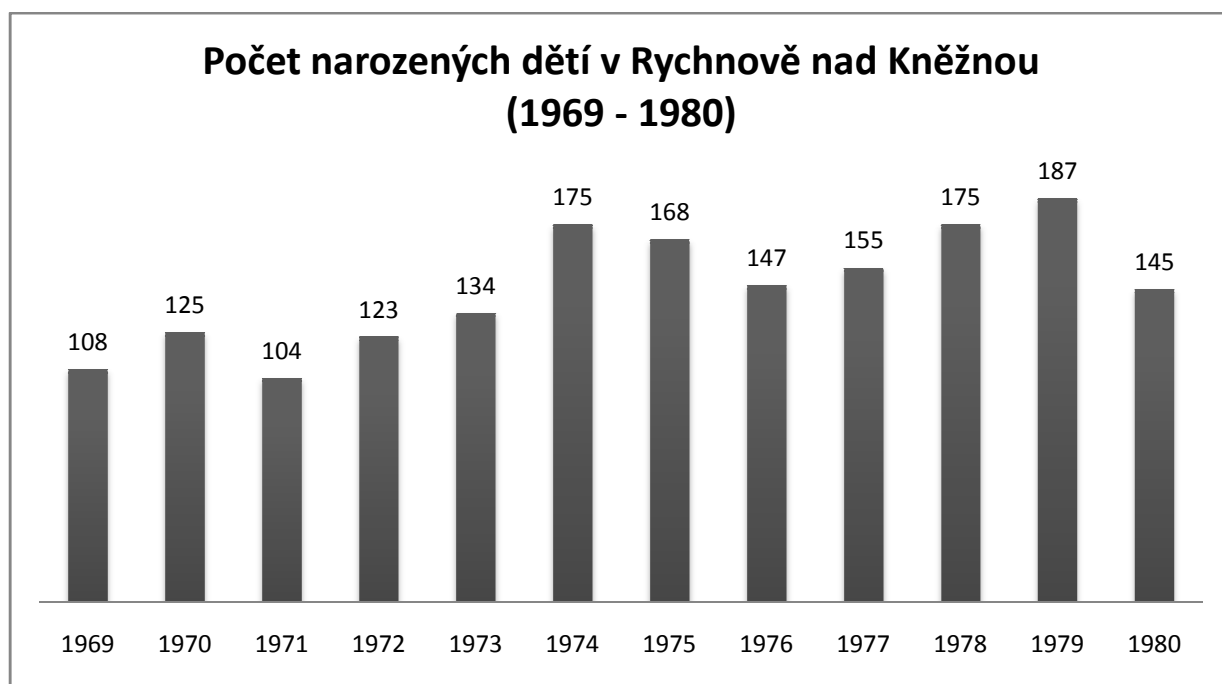
Zdroj dat: SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. Kroniky města Rychnova nad Kněžnou

V roce 1930 mělo okresní město 4 932 obyvatel, o dvacet let později (tj. v roce 1950) bylo obyvatel 6 129, to znamená, že za 20 let se zvýšil počet obyvatel o 1 197 obyvatel. K 1. prosinci 1970 mělo město 6 723 obyvatel.¹⁴⁴ Růst obyvatel byl tak poloviční než v odchozích

¹⁴⁴ Z toho 3 232 mužů a 3 491 žen. Věkové složení obyvatel: do 17 let – 1 794 (26,68%), od 18 do 59 let – 3 772, nad 60 let – 1 157. Nejvíce obyvatel bylo české národnosti (6 598), dále pak národnosti slovenské (78), německé (18), ukrajinsko-ruské (15), polské (9) a maďarské (5). Přes 52% obyvatel bylo ekonomicky činných. SOA Rychnov nad Kněžnou. Fond ONV Rychnov nad Kněžnou. Výsledky sčítání lidu, domů a bytů pro Rychnov nad Kněžnou - 1970

dvaceti letech. Ovšem za dalších 10 let se počet obyvatel zvýšil o 2264 obyvatel (v roce 1980 mělo město již 8987 obyvatel). Lze tedy říci, že v 70. letech v Rychnově nad Kněžnou došlo k masivnímu nárůstu počtu obyvatel. To bylo dáno nejen zvýšenou porodností ve městě v důsledku propopulačních vládních opatření v Československu, ale také imigrací. Díky stavebnímu boomeru v Rychnově n. Kn. v 70. letech měli obyvatelé města vyšší šanci na získání bytu, a tudíž nemuseli odcházet do jiných obcí, kde byly příznivější podmínky pro přidělení nového bytu. Naopak, lidé z okolních, ale i vzdálených obcí se v 70. letech stěhovali do Rychnova nad Kněžnou, kde nacházeli svůj nový domov, případně i zaměstnání.

Pokud se podíváme na počty narozených dětí v Rychnově nad Kněžnou, zjistíme, že v roce 1969 bylo ve městě narozeno 108 dětí, v roce 1975 již 168 dětí.¹⁴⁵ V roce 1979 dokonce 187 dětí.¹⁴⁶ Až v roce 1980 počet narozených dětí klesá a to na počet 145 dětí. Sídliště Trávník I bylo dokončováno v letech 1973 – 1975, sídliště Trávník II v letech 1977 - 1979. Je zde zřejmá souvislost mezi výstavbou nových bytů a počtem narozených dětí.

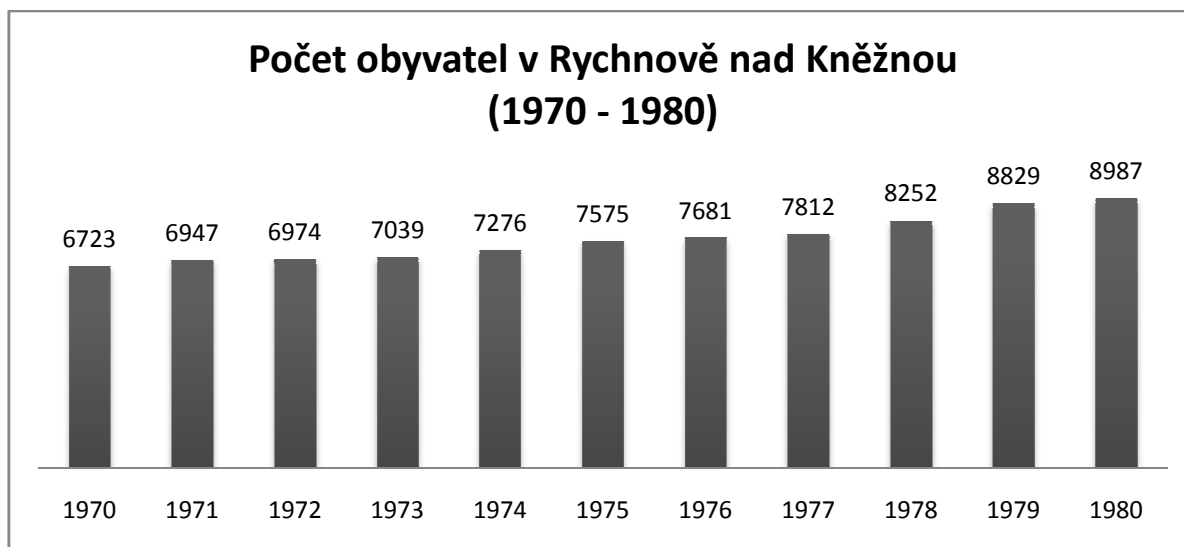
Graf č. 6: **Počet narozených dětí v Rychnově nad Kněžnou v letech 1969 – 1980.**

Zdroj dat: ČSU, dostupné na: http://www.czso.cz/cz/obce_d/index.htm

¹⁴⁵ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnov nad Kněžnou 1965, 1967 – 1975*, s. 5

¹⁴⁶ Zdroj dat: Český statistický úřad. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na http://www.czso.cz/cz/obce_d/index.htm

Díky populačnímu růstu (a díky imigraci převážně mladých lidí) došlo k výraznému omlazení obyvatelstva RK, kdy v roce 1970 byl průměrný věk obyvatel 35,1 let. V roce 1975 se průměrný věk pohyboval na 33 letech.¹⁴⁷ V roce 1980 byl průměrný věk již 32,6 let.¹⁴⁸

Graf č. 7: Obyvatelstvo Rychnova nad Kněžnou v letech 1970 - 1980 (bez územní změny)

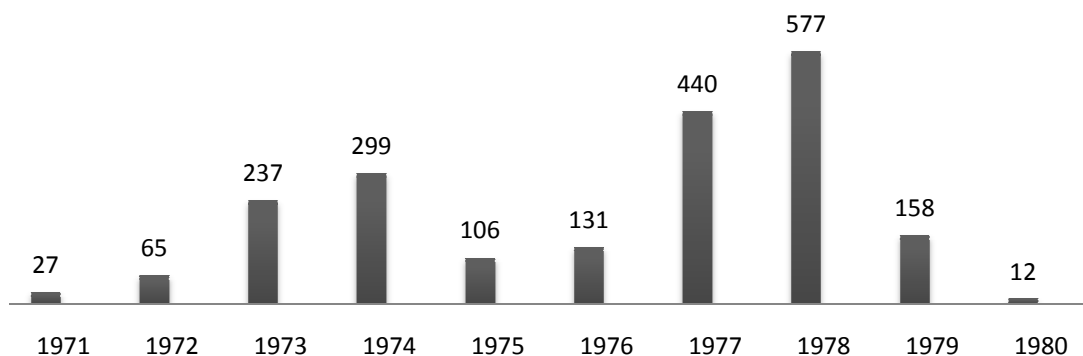
Zdroj dat: ČSÚ dostupné na http://www.czso.cz/cz/obce_d/index.htm

Graf celkového přírůstku obyvatelstva v Rychnově nad Kněžnou jasně ukazuje dramatický přírůstek obyvatel v důsledku dokončené výstavby panelových sídlišť Trávník I a Trávník II. Jak bude dále ukázáno, sídliště Trávník I bylo dokončeno mezi léty 1973 – 1975. Celkový přírůstek se tak zvýšil z původních 65 obyvatel na 237 – 299 za rok. Druhé sídliště, Trávník II, bylo dokončeno mezi lety 1977 – 1979. Přirozený roční přírůstek se vyšplhal z původních 131 na 440 – 577 obyvatel. Výstavba sídliště tak měla na počet obyvatelstva v Rychnově nad Kněžnou velký dopad.

¹⁴⁷ *Jiskra Rychnovska* ze dne 5. 6. 1975, s. 1. Pro zajímavost tento zdroj dále uvádí, že nejmladší obyvatelstvo žilo v městě Týništi nad Orlicí.

¹⁴⁸ SOA Rychnov nad Kněžnou. Fond ONV Rychnov nad Kněžnou. *Výsledky sčítání lidu, domů a bytů pro Rychnov nad Kněžnou - 1980*

Celkový přírůstek obyvatelstva v Rychnově nad Kněžnou (1971 - 1980)

Graf č. 8: Celkový přírůstek obyvatelstva v Rychnově nad Kněžnou v letech 1971 - 1980.

Zdroj dat: http://www.czso.cz/cz/obce_d/index.htm

	Počet obyvatel	Narození	Zemřelí	Přistěhovalí	Vystěhovalí	Přírůstek přirozený	Přírůstek migrační	Přírůstek celkový
	K 1. 1.							
1971	6947	104	85	215	207	19	8	27
1972	6974	123	81	191	168	42	23	65
1973	7039	134	89	415	223	45	192	237
1974	7276	175	80	386	182	95	204	299
1975	7575	168	89	245	218	79	27	106
1976	7681	147	87	300	229	60	71	131
1977	7812	155	64	524	175	91	349	440
1978	8252	175	75	712	235	100	477	577
1979	8829	187	86	303	246	101	57	158
1980	8987	145	95	223	261	50	-38	12

Tabulka č. 2: Obyvatelstvo Rychnova nad Kněžnou v letech 1971 - 1980 (bez přilehlých obcí).

Zdroj dat: http://www.czso.cz/cz/obce_d/index.htm

4.2 Kvalita bytového fondu a vybavenost bytů v Rychnově nad Kněžnou¹⁴⁹

V roce 1970 žili obyvatelé Rychnova n. Kn. v 2 356 domácnostech,¹⁵⁰ v celkem 1141 domech, z nichž 79,84% bylo rodinných, 10,17% bytových a 7,45% zemědělských usedlostí. 2,54% domů patřilo mezi ostatní typy. 22% z těchto všech domů bylo postaveno mezi léty 1946 – 1970. V Rychnově bychom tak v této době našli 2 212 trvale obydlených bytů. Z těchto bytů pocházelo 616 z let před rokem 1900, 839 vzniklo mezi léty 1900 – 1945. V poválečném období vzniklo do roku 1970 celkem 753 bytů. U 4 bytů bylo stáří nezjištěno. To znamená, že nejvíce bytů v této době bylo z let 1900 – 1945.¹⁵¹

Obytná plocha bytu byla v průměru 40,4 m², což je více, než v té době byla celorepubliková hodnota – 39,1 m². Na jednoho obyvatele tak připadlo 12,7 m² (celorep. 12,4 m²). V jednom bytě žilo v průměru 3,1 osob.¹⁵² Lze říci, že v 70. letech mělo město větší rozlohu bytů, než tomu bylo průměrně v celé republice.

Tyto byty byly převážně dvoupokojové s kuchyní (34,72%), další hojně rozšířené byty byly jednopokojové s kuchyní (26,28%) a třípokojové (24%). Méně se vyskytovaly byty čtyř a vícepokojové (6,42%) a byty pouze s obytnou kuchyní (5,83%). Nejméně pak jednopokojové byty bez kuchyně (1,94%).¹⁵³ Bytů I. kategorie bylo 26,47%, II. kategorie 33,48%, III. kategorie 7,97%, IV. kategorie 26,32%.

Pro doplnění lze dodat, že obyvatelé vlastnili celkem 1 582 ledniček, 1713 televizorů, 521 automobilů a 499 motocyklů.¹⁵⁴

V roce 1980, kdy již bylo kompletně dostavěno sídliště Trávník I a Trávník II, mělo město 8987 obyvatel v 3217 domácnostech a 3097 bytů¹⁵⁵ v 1171 obydlených domech. 15,5% domů bylo bytových, 80,3% rodinných. Co se týká stáří bytů, tak nejvíce bytů pocházelo z let

¹⁴⁹ Údaje kvality bytového fondu v Rychnově nad Kněžnou k roku 1961 se mi nepodařilo získat. Chybí tak zde toto srovnání.

¹⁵⁰ Z těchto domácností bylo 20,42% jednočlenných, 22,71% dvoučlenných, 23,22% tříčlenných, 22,88% čtyřčlenných, 7,72% pětičlenných, 2,18% šestičlenných, 0,87% sedmi a vícečlenných.

¹⁵¹ SOA Rychnov nad Kněžnou. Fond ONV Rychnov nad Kněžnou. *Výsledky sčítání lidu, domů a bytů pro Rychnov nad Kněžnou - 1970*

¹⁵² Tamtéž

¹⁵³ Tyto byty měly celkem 140 997,8 m², z toho 90 639,5 m² připadlo na obytné místnosti.

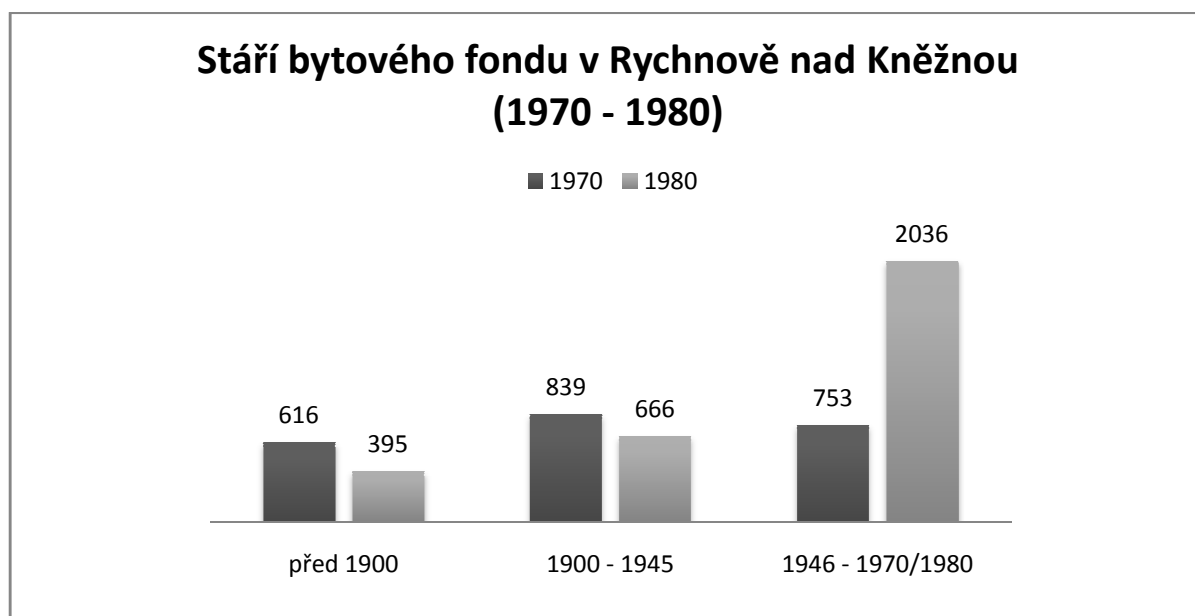
¹⁵⁴ STRÁŽNICKÁ, Alena, Josef JUZA a Jindřich ŠROM. *Historie města Rychnova nad Kněžnou v datech*. Rychnov nad Kněžnou: Městský národní výbor, 1988, s. 71

¹⁵⁵ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1981*, s. 58

1946 – 1980, což bylo asi 2036 bytů. 666 bytů bylo z let 1900 – 1945 a 395 bytů pocházelo ještě z dob před rokem 1900.¹⁵⁶

Obytná plocha bytu byla v průměru 41,45 m² (celorepublikový průměr byl 42,7 m²) a na jednoho obyvatele byla 14,3 m² (celorepub. 14,6 m²). Jeden byt ubytovával v průměru 2,89 osob¹⁵⁷ (celorepub. 2,92 osob). V roce 1980 byly rychnovské byty v souhrnu menší, než bylo obvyklé v celé republice, na druhou stranu však ubytovávaly méně obyvatel.

V roce 1980 měl Rychnov nad Kněžnou nejvíce třípokojových bytů (34%), a dvoupokojových bytů (33%). Jednopokojových bytů bylo 23% a jednopokojových bytů bez kuchyně bylo nejméně (10%). Bytů I. kategorie bylo 56,9%, II. kategorie 23,6%, III. kategorie 7,8%, IV. kategorie 5,7%.¹⁵⁸

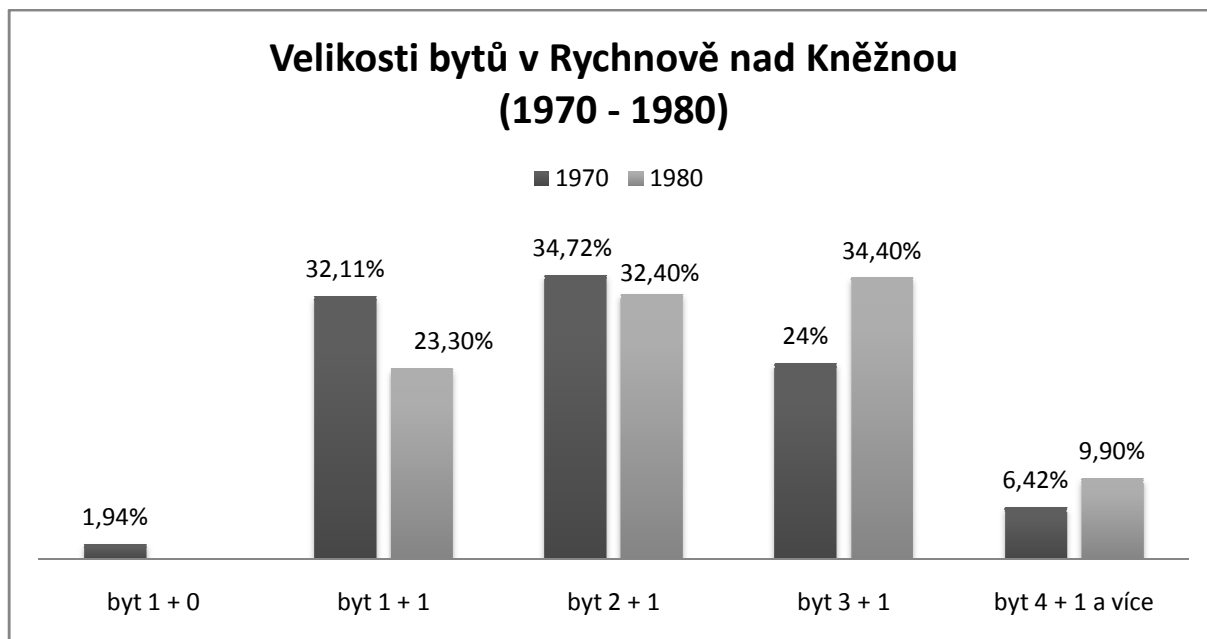
Graf č. 9: Stáří bytového fondu v Rychnově nad Kněžnou v letech 1970 – 1980.

Zdroj dat: SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond ONV Rychnov nad Kněžnou. Výsledky sčítání lidu, bytů a domů 1970 a 1980. Rychnov nad Kněžnou

¹⁵⁶ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond ONV Rychnov nad Kněžnou. Výsledky sčítání lidu, bytů a domů 1980. Rychnov nad Kněžnou

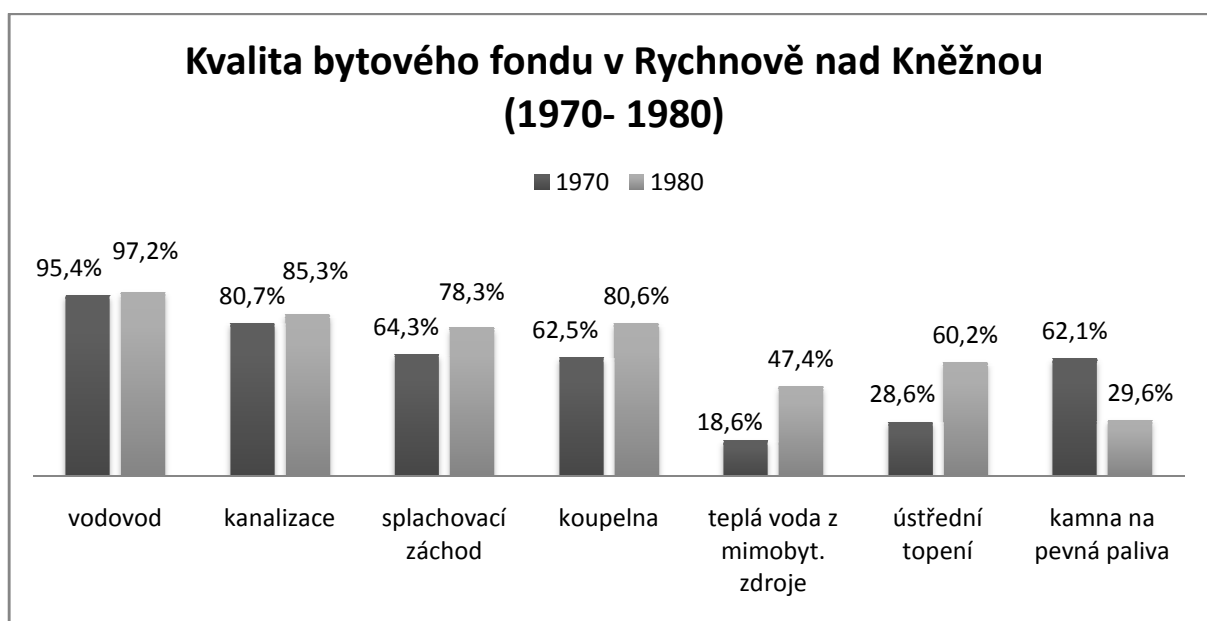
¹⁵⁷ Tamtéž

¹⁵⁸ Tamtéž

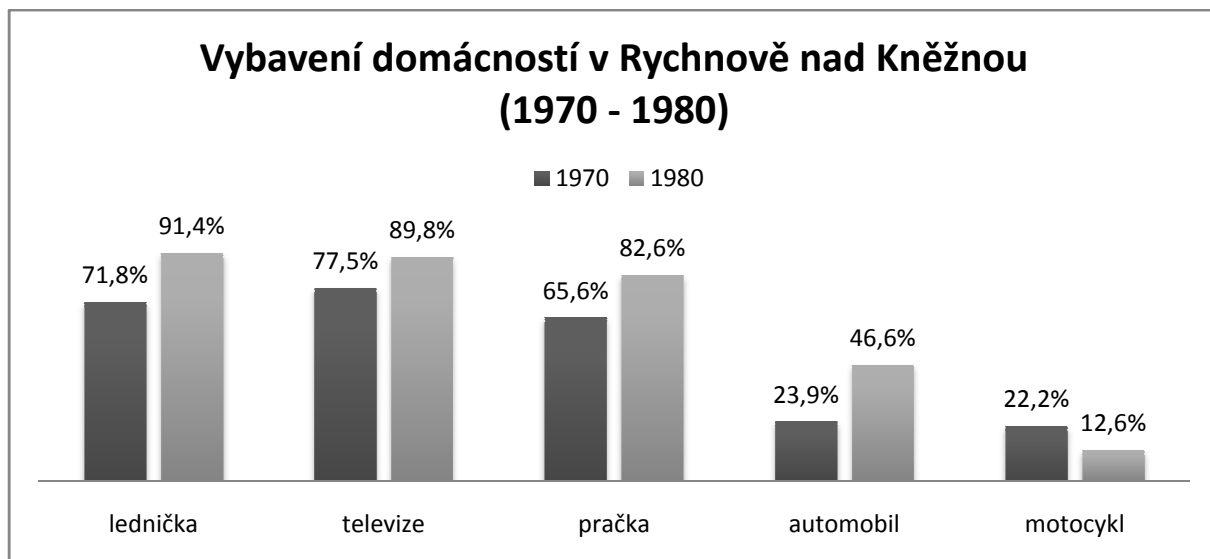
Graf č. 10: Velikosti bytů v Rychnově nad Kněžnou v letech 1970 - 1980.

Zdroj dat: SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond ONV Rychnov nad Kněžnou. Výsledky sčítání lidu, bytů a domů 1970 a 1980. Rychnov nad Kněžnou

Graf č. 11: Kvalita bytového fondu v Rychnově nad Kněžnou v letech 1970 - 1980.

Zdroj dat: SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond ONV Rychnov nad Kněžnou. Výsledky sčítání lidu, bytů a domů 1970 a 1980. Rychnov nad Kněžnou

Graf č. 12: Vybavení domácností v Rychnově nad Kněžnou v letech 1970 - 1980.

Zdroj dat: SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond ONV Rychnov nad Kněžnou. Výsledky sčítání lidu, bytů a domů 1970 a 1980. Rychnov nad Kněžnou

4.3 Bytová situace v Rychnově nad Kněžnou od poloviny 60. do 80. let 20. století

Stejně jako většina měst Československa, i Rychnov nad Kněžnou zdědil z válečných let zastaralý bytový fond a poválečná léta nepřinesla velkou inovaci. „Převládaly zde (v Rychnově n. Kn. - poznámka L.K.) *desítky starých hygienicky nevhodných domků, často velmi vlhké a tmavé.*“¹⁵⁹ Poslanec při MěstNV Holc v 60. letech zhodnotil bytovou situaci, jako „zralou“ k velké stížnosti. Podle něho ONV v Rychnově nad Kněžnou neměl žádný zájem o rozvoj okresního města. Investice byly údajně přidělovány jiným subjektům, než městu Rychnov n. Kn. Nejen, že se příliš neobnovoval bytový fond, což vedlo k určité nemodernosti města, ale pořadníky na byty se díky stále narůstajícímu počtu obyvatel čím dál více plnily. Rostla také obava, že obyvatelstvo z města odejde tam, kde bude vyšší šance na získání bytu. Poslanec Vecek při MěstNM dále k tomuto vytýkal, „že nové byty dostanou občané dojíždějící za zaměstnáním do Rychnova nad Kněžnou a občanům místním se nepomůže. Stanou se též případy, že tento dojíždějící zde dostane byt a bude dojíždět za prací jinam.“¹⁶⁰ Bytový deficit tak pochopitelně ovlivňoval i příliv a odliv pracovních sil.

¹⁵⁹ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1967 – 1975*, s. 6

¹⁶⁰ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1965*, s. 39

O nedostatku bytového fondu a nedostatečné bytové výstavbě se do roku 1970 hojně vyjadřuje i okresní periodikum Jiskra Rychnovska.¹⁶¹ *„Situace v bytové výstavbě je opravdu velmi neutěšená a v produkci bytů rozhodně zaostáváme za ostatními průmyslově vyspělými státy... Již prezident republiky ve svém novoročním projevu (z roku 1969 – poznámka L. K.) nazval problém urychleného a komplexního řešení bytové výstavby nejen prvořadým politickým úkolem, ale hluboce lidským. Nelze oddiskutovat, že spokojenost lidí má svůj velký podíl v bydlení, na druhé straně se odráží na pracovištích v kvalitě, stálosti v práci, spokojenosti a předpokladech prostoru pro klidné promýšlení zlepšovat svou činnost v práci, což není přínosem pouze pro jednotlivce, ale pro celé národní hospodářství. Platí tedy plně „Byty – to je ekonomickospolečenský problém.“¹⁶² Jak dále uvádí Jiskra Rychnovska, tak v rámci rychnovského okresu bylo ke konci roku 1965 potřeba 2338 bytových jednotek, aby byl vyřešen bytový problém. Do roku 1969 však bylo všemi formami bytové výstavby předáno do užívání pouze 1433 bytů. K tomu všemu musíme připočítat další bytové požadavky, které vznikly během let 1966 – 1969. Situace byla opravdu kritická. „Na otázku, kdy budeme všichni bydlet, nelze dát jednoznačnou odpověď a stanovit přesný termín vyřešení tohoto problému. Podle perspektivního plánu ministerstva výstavby a techniky, při dodržení trendu výstavby započatého v roce 1967 se předpokládá, že bychom mohli do roku 1975 vyřešit bytovou krizi, nikoliv však bytový problém jako takový. To se může podařit až v roce 1980, kdy více než dnes se bude prosazovat nejen kvantita, ale hlavně kvalita bytů. Nelze proto vidět jenom byty, ale vše, co k nim patří, co vytváří životní prostředí člověka.“¹⁶³*

V této době stoupl i počet obyvatel, kteří se na MěstNV obraceli se žádostí o byt. Kronika města Rychnova nad Kněžnou k tomuto období říká, že město každoročně evidovalo na dvě stě žádostí o byt, které dokázalo uspokojit jen s velkými obtížemi. Město tak muselo přistoupit nejen k přestavbě a inovaci závodů, jak si žádala tehdejší doba, ale také k výstavbě nového bytového fondu.

Nutné bylo přikročit k vypracování nových územních plánů měst, které by nabídly nové vhodné prostory pro budoucí bytovou výstavbu. Předseda komise pro životní prostředí a investiční výstavbu při ONV RK František Lilko k tomuto čtenářům Jiskry Rychnovska říká:

¹⁶¹ Články v *Jiskře Rychnovska*: „Chcete bydlet?“ z 16. 1. 1969, „Chcete mít vlastní byt?“ z 20. 2. 1969, „Kdy budeme všichni bydlet?“ z 27. 2. 1969, „Hovoří se o bytové výstavbě“ z 3. 4. 1969 a 10. 4. 1969, „Co je dobré znát o bytové výstavbě“ z 26. 6. 1969 a 3. 7. 1969, „Na pomoc stavebníkům a zájemcům o byty“ z 10. 7. 1969, „Jak je to se stavebnictvím“ z 27. 11. 1969 a 11. 12. 1969. V roce 1970 články o nedostatečné bytové výstavbě přetrvávají, což dokládá článek „Problémy bytové výstavby“ z 11. 6. 1970, „Perspektivy bytové výstavby“ z 6. 8. 1970 a „Bytové výstavba v okrese ke konci III. čtvrtletí“ z 19. 11. 1970.

¹⁶² Kdy budeme všichni bydlet? In: *Jiskra Rychnovska* ze dne 27. 2. 1969

¹⁶³ Kdy budeme všichni bydlet? In: *Jiskra Rychnovska* ze dne 27. 2. 1969

„...Chci zdůraznit tu závažnou okolnost, že územní plány počítají zejména s využíváním stavenišť uvnitř měst a obcí. To je jistě velmi správné, protože zemědělskou půdu nelze do nekonečna zabírat. Toto řešení však vyžaduje i nutnost demolicí, výkupů a vyvlastňování pozemků i objektů.“¹⁶⁴ Dále Fr. Lilko upozornil na to, aby problémy spojené s touto přípravou území pro asanace byly řešeny včas, aby bytová a občanská výstavba nebyla pozdržena. Budování nové investiční výstavby nebylo závislé pouze na asanacích uvnitř města, ale také na investicích týkajících se výstavby nových inženýrských sítí, jako jsou vodovody, kanalizace, komunikace, elektrické rozvody a tak podobně. Stavba ve staré zástavbě tak šetřila část finančních nákladů. K tomu všemu se přidal i nedostatek stavebního materiálu.¹⁶⁵

Od poválečných let se bytová výstavba v Rychnově začala v masivnějším měřítku rozvíjet až mezi léty 1970 – 1980, kdy MěstNV vykazoval velkou aktivitu jak v přestavbě, tak výstavbě nového bytového fondu. Bytové přírůstky z let předchozích byly v porovnání s těmi ze 70. let opravdu malé. Do tohoto období spadá nejrozsáhlejší bytová výstavba města Rychnova n. Kn., sídliště Trávník I a Trávník II. Je pravdou, že největší sídliště města Rychnova vznikalo až v letech osmdesátých, kdy bylo na „zelené louce“ postaveno sídliště Mírová, které poskytlo přes tisíc bytů. Domnívám se však, že toto sídliště umožnilo bytový fond pouze navýšit, než aby řešilo kritickou bytovou situaci města. Navíc sídliště Trávník je specifické v tom, že vzniklo na místě staré zástavby, která musela být pro potřeby výstavby nové asanována.

Nutno však podotknout, že v době, kdy vznikalo sídliště Trávník, byly postaveny i jiné domy a byty. Jednalo se o například 46 bytových jednotek nad tehdy nově dokončeným stadionem TJ Spartak, v tzv. Havlově zahradě. V tomto případě se však nejednalo o, na tu dobu typické, „paneláky“, ale o řadové domky, které svým obyvatelům nabízely i vlastní zahrady. Další bytová výstavba se konala na Velké Láni, kde vznikly jak domy panelové (z cihlových panelů), tak i domy rodinné. Městský obvod Draha se také dočkal svého stavebního rozvoje, kdy zde rostla jak státní, tak i družstevní a soukromá výstavba. Kromě staveb v okolí města vznikala výstavba i na nevyužité ploše, jako například na místě bývalého vojenského cvičiště ve směru Poustek, kde státní statky vystavěly a zařídily bydlení pro své zaměstnance. Nutno je také zmínit bytovou výstavbu čtyř cihlových bytových domů nad Orlickými strojírny, která byla dokončena a připravena k nastěhování v roce 1969.¹⁶⁶ Další

¹⁶⁴ Řeší se naléhavé problémy – Hovoří se k bytové výstavbě. In: *Jiskra Rychnovska* ze dne 3. 4. 1969

¹⁶⁵ Tamtéž

¹⁶⁶ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1967 – 1975*, s.

výstavba dvou panelových domů s celkem 48 bytovými jednotkami byla provedena v městské části Sibiř. Tyto byty byly později přidělovány obyvatelům z asanovaných domů v Havlíčkově ulici. Dokončeny měly být ještě před samotnými demolicemi a to v roce 1975.¹⁶⁷

V souvislosti s masivní výstavbou muselo dojít i ke změnám organizačním. Mezi léty 1970 – 1977 se do „*Stavebního bytového družstva v Rychnově nad Kněžnou*“ sloučila jednotlivá bytová družstva na území města. Jednalo se o bytová družstva Orlických strojůren, STS, Prefy, ČSAD a Pozemních staveb, Rychnova nad Kněžnou a družstvo Draha. Toto jednotné bytové družstvo se v roce 1977 sloučilo s Okresním stavebním družstvem se sídlem v RK.¹⁶⁸ „*ONV Rychnov nad Kněžnou vytipoval vhodná investorská družstva, která sloučením s dalšími bytovými družstvy vytvoří celky tak velké, aby mohly být řízeny politicky a odborně vyspělými funkcionáři a pracovníky. Od realizace tohoto opatření se očekává zvýšení úrovně práce družstev a možnost zlepšení jejich řízení orgány svazu* (tj. Českého svazu bytových družstev – poznámka L. K.)“¹⁶⁹ V roce 1980 došlo k jeho přejmenování a to na „*Stavební bytové družstvo Průkopník Rychnov nad Kněžnou*“.¹⁷⁰

4.4 Nebytová výstavba města Rychnov nad Kněžnou v 70. letech 20. století

V 70. letech 20. století procházelo město stavebními inovacemi, a to nejen v oblasti bytové. V souvislosti s předpokládaným nárůstem obyvatelstva ve městě a s výstavbou nové silniční přeložky I/14, která umožnila lepší průjezd městem, bylo žádoucí přistoupit také k výstavbě **nového autobusového nádraží**. Do té doby nebylo v Rychnově n. Kn. žádné autobusové nádraží a cestující nastupovali i vystupovali na náměstí. Pan Josef Kafuněk vzpomíná: „*Takže autobusy byly na náměstí, tam byly příjezdy - odjezdy, na tý dolní polovině. To bylo prakticky celý vyhrazený pro autobusy, jako od lip dolů, směrem od kašny, ten prostor. Tam bylo, já nevím, asi šest nebo kolik stání pro autobusy. No a z některých směrů se vystupovalo u chlapecké školy nebo před poštou, tam stály vleky, který se tenkrát používaly u starých autobusů. A další nástupiště byly na novém náměstí, tam byly asi tři stání pro*

¹⁶⁷ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zpráva plánovací a finanční komise pro jednání rady MěstNV* ze dne 22. 9. 1970.

¹⁶⁸ STRÁŽNICKÁ, Alena, Josef JUZA a Jindřich ŠROM. *Historie města Rychnova nad Kněžnou v datech*. Rychnov nad Kněžnou: Městský národní výbor, 1988, s. 75

¹⁶⁹ Slučování stavebních bytových družstev. In: *Jiskra Rychnovska* ze dne 7. 2. 1974

¹⁷⁰ STRÁŽNICKÁ, Alena, Josef JUZA a Jindřich ŠROM. *Historie města Rychnova nad Kněžnou v datech*. Rychnov nad Kněžnou: Městský národní výbor, 1988, s. 76

*autobusy a tam se jezdilo směr Dobruška, Náchod a prostě tenhle ten směr.*¹⁷¹ Původně, jak uvádí Jiskra Rychnovska, byla jeho stavba plánována u stanice ČSD, ale došlo ke změně z toho důvodu, že ČSAD počítala s rozšířením vozového parku a s výměnou autobusů za autobusy kloubové. Bylo tak rozhodnuto, že jeho stavba se uskuteční na větší ploše, pod dnešním Starým náměstím, u starých jatek, v těsné blízkosti sídliště Trávník I. Původně se v tomto místě plánovala stavba nové požární zbrojnice.¹⁷²

V říjnu roku 1971 byl na výstavbu autobusového nádraží vytvořen projektový úkol. Do nádraží o ploše 4 790 m² měl investovat MěstNV v Rychnově nad Kněžnou, generálním projektantem byl Útvar dopravního inženýrství Hradec Králové a generálním dodavatelem byl n.p. Silnice Hradec Králové. Začít stavět se mělo v roce 1972 a v roce 1974 mělo dojít k dokončení stavby.

Před samotnou stavbou, která začala až v roce 1974, však muselo dojít k asanaci pěti domů¹⁷³ a odkoupení několika zahrad. Navíc úprava pozemku pro stavbu s sebou přinesla i nepříjemnosti týkající se zmenšování dalších zahrad u přilehlých rodinných domů. Ačkoli se nejednalo o velké plochy, zásahy do majetku občanů vyvolaly další nepříjemnosti.¹⁷⁴

16. července 1976 bylo dokončené autobusové nádraží oficiálně představeno veřejnosti (provoz autobusů byl zahájen o dva dny později)¹⁷⁵ „*Postavením nového autobusového nádraží v okresním městě v těsném sousedství silnice I/14 byla vyřešena ožehavá dopravní situace ve středu města, hlavně však na náměstí Zdeňka Nejedlého. Autobusový provoz v Rychnově n. Kn. se neustále rozrůstá, úměrně s rozmachem národního hospodářství a života v okresním městě. Co stačilo před dvaceti léty, je dnes naprosto nedostatečné, vždyť statistika osobní dopravy ČSAD prozrazuje, že v současné době přijíždí do Rychnova n. Kn. a z města odjíždí v každém pracovním dnu 322 autobusů, které přepraví denně oběma směry přes 8 000 cestujících.*“¹⁷⁶ V následujících letech mělo být autobusové nádraží dovybaveno stříškami, odbavovací budovou a parkovištěm pro osobní auta v prostoru

¹⁷¹ Rozhovor s panem Josefem Kafaňkem ze dne 31. 5. 2014

¹⁷² Stavba rychnovského autobusového nádraží o krok dál. In: *Jiskra Rychnovska* ze dne 10. 7. 1969

¹⁷³ Jednalo se o dům čp. 251, kde bývala Polívkova autoopravna, dále dům čp. 239 ve kterém bydlela rodina Muchových, „Bajburinův“ dům čp. 240, dům rodiny Jedlinských čp. 247, dům čp. 249 a dům čp. 250. Celkem však vznikla MěstNV potřeba dalších devíti bytů pro rodiny, které v této zástavbě bydlely.

¹⁷⁴ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápis ze schůze rady MěstNV* ze dne 8. 4. 1969

¹⁷⁵ STRÁŽNICKÁ, Alena, Josef JUZA a Jindřich ŠROM. *Historie města Rychnova nad Kněžnou v datech*. Rychnov nad Kněžnou: Městský národní výbor, 1988, s. 76

¹⁷⁶ Nové autobusové nádraží. In: *Jiskra Rychnovska* ze dne 5. 8. 1976. A také: SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1976*, s. 88

bývalých jatek. Nádraží bylo vystavěno s investičním nákladem 3 mil. Kčs. Kronika o nádraží říká, že bylo největší a nejmodernější v celém východočeském kraji.¹⁷⁷

Nové autobusové nádraží v prostoru na „Sboře“ v Rychnově nad Kněžnou. Fotografie byla pořízena pravděpodobně v roce 1976.¹⁷⁸

Prvního listopadu roku 1974 se v Rychnově nad Kněžnou, v těsné blízkosti nemocnice a silniční přeložky č. I/14, začala stavět **nová poliklinika**, jejíž realizaci měl na starost Okresní stavební podnik v Dobrušce. Projektovou dokumentaci této polikliniky vypracoval Zdravoprojekt Praha.¹⁷⁹ Do provozu byla předána o tři roky později, 3. září 1977. Při jejím slavnostním otevření byli přítomni nejen straničtí a státní zástupci a dva tisíce občanů okresního města, ale také náměstek ministra zdravotnictví ČSR dr. Vlastimil Kusák a tehdejší poslanec České národní rady a zároveň ministr výstavby a techniky ČSR ing. František Šrámek (ve funkci 1976 – 1983). Toto na tehdejší dobu moderní pracoviště mělo zajistit léčebnou a preventivní péči s využitím moderních technologií. V poliklinice tak byly ženské, dětské a rehabilitační oddělení, služba první pomoci, ušní, nosní, krční oddělení, interní oddělení, pracoviště lékařů, posudkové, dorostové, tělovýchovné, chirurgické, rentgenologické, stomatologické, onkologické, oční, neurologické, psychiatrické, kožní, laboratorní oddělení a řada dalších. Nedílnou součástí byla i lékárna. Do objektu byly přemístěny také ambulantní služby, které do té doby poskytovala nemocnice. Poliklinika, jejíž stavba trvala 31 měsíců, a v té době se stala největším a nejdražším objektem občanské vybavenosti, postaveným v okrese Rychnov nad Kněžnou od roku 1945. Její stavba, na které se podílely „stovky brigádníků z OSP, OÚNZ, ONV, ze škol, ČSŽ, z ostatních společenských

¹⁷⁷ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnov nad Kněžnou 1976*, s. 89

¹⁷⁸ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

¹⁷⁹ V Rychnově nad Kněžnou zahájena výstavba polikliniky. In: *Jiskra Rychnovska* z 12. 12. 1974

organizací, z řad příslušníků ČSLA a příslušníků Střední skupiny sovětských vojsk a z dalších pracovišť,¹⁸⁰ stála 35 milionů Kčs.¹⁸¹

Nová poliklinika v Rychnově nad Kněžnou. Fotografie byla pořízena pravděpodobně po slavnostním otevření v 70. letech 20. století.¹⁸²

27. dubna 1979 byla dokončena a předána do užívání **budova Okresní správy SNB** na horním okraji sídliště Trávník II, jejíž stavba byla zahájena v roce 1976.¹⁸³ Nahradila bývalou budovu SNB v Komenského ulici, jejíž prostory byly přebudovány na školské zařízení a připojeny ke ZDŠ. Na stavbě nové budovy se podíleli pracovníci rychnovské správy Pozemních staveb Hradec Králové ve spolupráci s dalšími subdodavateli. Investorem byla KS SNB. Projekt vypracoval Královéhradecký Stavoprojekt. Kronika města z roku 1979 k nové budově píše, že byla dokončena měsíc před termínem a odevzdána k užívání byla v naprosto vzorné kvalitě. „*Díky péči stranických a státních orgánů bylo zde vybudováno moderní dílo, které i v budoucnu bude důstojným pracovištěm příslušníků SNB, ale i jedním z objektů, které zkrášlují naše město.*“¹⁸⁴ V nové budově našla své sídlo nejen Okresní správa SNB, ale také dopravní inspektorát, oddělení pasů a víz a obvodní oddělení VB, čímž se zkvalitnila i služby, jelikož návštěvníci našli vše pod jednou střechou. Slavnostní ceremonie při zahájení užívání budovy se kromě vedoucího tajemníka OV KSČ Oldřicha Valty, místopředsedkyně KNV Ireny Kašparové, náčelníka KS SNB Jaroslava Valtra, předsedy

¹⁸⁰ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1977*, s. 212

¹⁸¹ Tamtéž, s. 213

¹⁸² KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

¹⁸³ STRÁŽNICKÁ, Alena, Josef JUZA a Jindřich ŠROM. *Historie města Rychnova nad Kněžnou v datech*. Rychnov nad Kněžnou: Městský národní výbor, 1988, s. 76

¹⁸⁴ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou. 1979*, s. 264

ONV Josefa Lukáška a dalších hostů z řad organizací, které se na výstavbě podílely, účastnil i sám ministr vnitra ČSR ing. Josef Jung (ve funkci od 1970 do 1988).

Nová budova SNB v Rychnově nad Kněžnou. Fotografie byla pořízena pravděpodobně v 90. letech 20. století.¹⁸⁵

Za zmínku jistě stojí i nový **stadion TJ Spartak**, v tehdejší době považovaný za nejlepší v okrese, který byl postaven v roce 1970.¹⁸⁶ 1. června 1975 k výročí osvobození rudou armádou se zde konala Spartakiáda, na které cvičilo 3763 lidí.¹⁸⁷ Do této doby měl Rychnov n. Kn. jen malé sportovní hřiště pod hotelem Panorama, v městské části Sibiř, které byl později využito pro činžovní zástavbu. Další stavbou, která započala v roce 1970, byla **nová školní jídelna** naproti průmyslové škole.

Ze zápisů ze schůzí rady MěstNV v Rychnově nad Kněžnou a zápisů ze schůzí komise výstavby ze 70. let vyplývá, že dalším novým objektem ve městě měla být požární zbrojnice, která měla stát tam, kde dnes stojí autobusové nádraží. K realizaci však nedošlo. Rychnovští občané nakonec pouze rozšířili a rekonstruovali starou budovu pod kolowratským zámkem.¹⁸⁸

Dalšími velmi často zmiňovanými objekty výstavby byly **garáže**, což jistě souvisí s tehdejším rozmachem osobní dopravy. Vystavěny byly u bývalého pivovaru, dále na Láni u

¹⁸⁵ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

¹⁸⁶ Až v letech následujících byly dokončeny šatny, sociální zařízení, tenisové kurty, byt správce objektu, tribuna a podobně.

¹⁸⁷ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnov nad Kněžnou 1967 – 1975*, s. 61

¹⁸⁸ Dnes zde sídlí Státní okresní archiv Rychnov nad Kněžnou.

kasáren a několik málo garáží i v jiných částech města. K roku 1970 vlastnili obyvatelé Rychnov nad Kněžnou 529 automobilů, o deset let později již 1443.¹⁸⁹

Dalšími stavebními činnostmi byly **opravy stálých objektů**. Rychnov n. Kn. se tak dočkal oprav na školních zařízeních (především ZDŠ Leninova, dnešní Masarykova), zámecké jízdárny, synagogy, chodníků, silnice a ulice dostaly nové veřejné osvětlení. Poměrně opomíjenou oblastí výstavby byly prodejny a obchody. Až na samém konci roku 1979 se Rychnov n. Kn. dočkal nového Domu služeb Kněžna a několika obchodů v Havlíčkově ulici. O těchto objektech se v této práci zmíním později.

Kuriózně zápisy se zasedání Rady MěstNV, zápisy ze schůzí komise výstavby a kroniky města obsahují poměrně hojný počet zmínek a informací, týkající se veřejných toalet ve městě. Při procházení těchto zápisů lze často nabýt dojmu, že toto téma by vystačilo na samostatnou diplomovou práci. O veřejných toaletách se tedy zmíním i v této práci, ale spíše v souvislosti s Havlíčkovou ulicí, která v 70. let podlehla asanaci. **Veřejné toalety** tak vznikly na horním konci této ulice, v místě, kde stával hostinec „U Podzimků“. V roce 1965 byla na stavbu tohoto objektu (v celkovém nákladu 87 tisíc Kčs) sestavena akce „Z“.¹⁹⁰ Tímto objektem měl být „*odstraněn dlouhodobý nedostatek města z hlediska základní hygieny...*“¹⁹¹ Jak již bylo zmíněno výše, záznamy týkající se záchodků jsou značně podrobné, a tak se můžeme dozvědět, že komise pro výstavbu doporučila z objektu zřídit pisoárový žlábek a dva klosety pro muže a tři klosety pro ženy.¹⁹² Zápis ze schůze komise výstavby ze dne 22. června 1967, se zmiňuje o tom, že paní Marie Žabokrtská, která bydlela v těsném sousedství pozemku, na kterém měly být toalety vystavěny, opakovaně podávala odvolání proti stavbě toalet. Konkrétní důvody odvolání zápis neobsahuje, ale o čtyři měsíce později komise pro výstavbu souhlasila se stížností a rozhodla se, že toalety budou posunuty o 7 metrů směrem k náměstí.¹⁹³ Později dostal tento pozemek parkovou úpravu, a jak kuriózně zmiňuje kronika města „...*Mnozí občané vzhledem k desítkám kytek tvrdili, že je to nejhezčí kout města.*“¹⁹⁴ Ovšem pamětníci vzpomínají, že toalety byly na kopečku, a že tedy každý hned věděl, na

¹⁸⁹ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond ONV Rychnov nad Kněžnou. *Výsledky sčítání lidu, bytů a domů 1980. Rychnov nad Kněžnou*

¹⁹⁰ Více o akci „Z“ níže v textu.

¹⁹¹ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnov nad Kněžnou 1967 – 1975*, s. 12

¹⁹² SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápisy ze schůzí komise výstavby 1964 – 1971*. Zápis ze schůze dne 22. 4. 1964

¹⁹³ Tamtéž. Zápis ze schůze dne 17. 10 1967

¹⁹⁴ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1967 – 1975*, s. 12

koho přišla potřeba. Lidé se tak ostýchali využívat možností těchto na pohled krásných veřejných záchodků.¹⁹⁵ Také v zápisech ze schůzí rady MěstNV se můžeme dočíst, že předseda komise pro výstavbu při MěstNV Sloupenský na toalety říká, že „*veřejné záchodky jsou vyřešeny nešťastně. My jsme schvalovali záchodky pod zemí a najednou se objevila kaplička.*“¹⁹⁶

¹⁹⁵ Rozhovor s panem Josefem Kafuňkem ze dne 31. 5. 2014

¹⁹⁶ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápis ze schůze rady MěstNV* ze dne 18. 3. 1969

5 Vznik sídliště Trávník

5.1 Stará zástavba

Ještě před 45 lety mělo tehdejší okresní město Rychnov nad Kněžnou zcela jinou podobu než dnes. Okolí pod Starým náměstím mívalo úzké uličky lemované rodinnými domky se zahradami. V 70. letech právě tato část města získala zcela jinou podobu. Nyní se pokusím popsat tuto starou zástavbu.

Z pravého dolního rohu Starého náměstí (v době komunistického režimu náměstí Dr. Zdeňka Nejedlého) stál na samém konci Havlíčkovy ulice rohový dům, ve kterém byl již zmíněný **hostinec U Podzimků, čp. 54**. Demoliční požadavek na tento dům byl vznesen komisí pro výstavbu již v roce 1964.¹⁹⁷ Na tento hostinec vzpomíná pan Vladimír Bárta v Almanachu jako na známou hospůdku „*plzeňského piva u Podzimků, kde se v pozdější době tvořily začátky ČSAD panem Gabrielem. Část výčepu byla ve večerních hodinách používána jako kancelář ČSAD. Následovala zahrada s vysokými kaštaný, které zvláště v parných letních dnech dávaly stín návštěvníkům u piva a kulečníků.*“¹⁹⁸ Hostinec si až do doby svého zániku zachoval prvorepublikovou hospodskou atmosféru. „*...všední den ani tam ne, ale víkendy, kdy borci... tam se postavily ty stoly, co byly naskládány v altánu, tak se vyházel ven do toho placu, kde fůra lidí seděla... Tam byly stoly, čtvercový pro karbaníky, a v tom stolu, u tý nohy byl takovej box na pivo, aby to nepřekáželo na stole. A byl tam většinou takovej šuplík na prachy... A to se mi strašně líbilo, jak ti ctihodní páni ve světlých oblecích a kloboukách tam seděli, hráli karty, popíjeli, pokuřovali, že jo... Penízky do těch šuplíčků si dávali. Občas když jsme se tam vyskytli, tak nás poslali pro pivo, než ho přinesli, protože ten číšník nestačil tak rychle dělat... no kouzelný to byly situace.*“¹⁹⁹

Pod tímto domem, dál v Havlíčkově ulici, stál jednopatrový dům čp. 192, ve kterém bydlela rodina **Žabokrtských**. Paní Žabokrtská, která se vyučila modistkou u paní Valentové, která též bydlela v Havlíčkově ulici, v tomto domě vedla své modiství, které se stalo její srdeční záležitostí. Její syn, pan Zdeněk Žabokrtský vzpomíná na výlety s maminkou do Prahy, kde sbírala inspiraci pro své modiství: „*...a nebyl problém jet s máti do Prahy, třikrát ročně minimálně, kdy se jelo vždycky před jarem, před Velikonocema. Někdy jako vy dámy*

¹⁹⁷ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápisy ze schůzí komise výstavby 1964 – 1971*. Zápis ze schůze dne 3. 3. 1964

¹⁹⁸ *Almanach: paměti a vzpomínky rychnovských autorů a pamětníků*; díl 2. Ilustrace Ludmila Lojdrová; k vydání připravil František Žatečka. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Nadační fond Františka Martina Pelcla, 2010, s. 5

¹⁹⁹ Rozhovor s panem Zdeňkem Žabokrtským ze dne 13. 4. 2014

potřebujete mít samozřejmě nový klobouk, potřebujete mít nový šátek, já nevím co všechno, tak to se jelo, jeli jsme do Vodičkovy ulice, tam bylo jedno modiství, druhý bylo na Příkopech, jak je Náměstí Republiky, jak se jde k Labuti, tak to jsme oběhli ... Měla (paní Žabokrtská-poznámka L.K.) náčrtník, takovej blok, tam si něco nakreslila, protože ty báby tam měly tu nejnovější módu z Paříže, takže my jsme měli nejnovější módy z Paříže, ty nejnovější modely v Rychnově tady taky... To byla fantastická věc ... Vždycky tam máti se snažila to tam mít na úrovni a mít to dobrý!²⁰⁰ Toto modiství se stalo i jakýmsi společenským centrem: „...tam se scházelo celý příbuzenstvo, protože na náměstí v té době, v těch padesátých, šedesátých letech (...) bylo autobusový nádraží, na tom spodku, na tom spodku jezdily autobusy, byla tam fůra zastávek a všechny ty babky a známý a tak dále, většinou čekali na nějaký autobus, takže přišli za máti do krámu a ona tam měla za takovejma skříněma, co měla vystavený ty hučky a všechny ty produkty co prodávala, tak tam měla sezení, vždycky na nějaký to kafe a nějaký stoleček, tak tam ty babky seděly a čekaly, a bylo to nejen pro ty babky, chodila tam i fůra známejch tady z Rychnova, co si nešli třeba pro hučku, ale šli si popovídat...“²⁰¹

Dům čp. 192 rodiny Žabokrtských. Fotografie z 1. poloviny 70. let 20. století.²⁰²

²⁰⁰ Rozhovor s panem Zdeňkem Žabokrtským ze dne 13. 4. 2014

²⁰¹ Tamtéž

²⁰² KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

Hned vedle domu Žabokrtských stál dvoupatrový dům čp. 191 Šebestových s kožešnictvím pana Zahradníka, později Vejdovských. Za ním stál dům slečny Frauenbergové, který byl již postaven do zahrady, tedy na rozdíl od ostatních jeho zdi takzvaně „nelemovaly“ Havlíčkovu ulici. Dále pak bylo v nízkém domku čp. 189 Derunovo kamnářství. Posledním rodinným domem na této straně ulice byl dům čp. 188. V něm sídlila hudební škola paní učitelky Kopečné. V tomto domě také bydlel rychnovský „podivín“ Jan Fendrštát.

Zleva: Dům čp. 191 rodiny Šebestových, dům čp. 189 Derunových a dům čp. 188 paní učitelky Kopečné. Na fotografii je patrná i dlážděná komunikace v Havlíčkově ulici. Fotografie byla pořízena pravděpodobně v 1. polovině 70. let 20. století.²⁰³

Na rohu Havlíčkovy a Palackého ulice stála, a do dnešních dní stále stojí, **budova Okresního národního výboru**.²⁰⁴ Tato budova byla podle návrhu Gočárova žáka architekta Oldřicha Šmídy postavena, jak si ostatně každý může přečíst na pískovcové desce umístěné na přední straně budovy, mezi léty 1928 – 1930.²⁰⁵ Před vystavěním této budovy stála na tomto místě okresní stravovna chudých.

Pro doplnění, ještě předtím, než se Havlíčkova ulice stala ulicí Havlíčkovou, nesla jméno Svatohavelská, což mimo jiné dokládají i dobové plány a mapy. Je možné, že toto jméno bylo odvozeno od sochy sv. Havla, která stála na prostranství před budovou úřadu.

²⁰³ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

²⁰⁴ Od konce roku 2002 až do současnosti se jedná o sídlo městského úřadu v Rychnově nad Kněžnou.

²⁰⁵ KRÁM, Josef. *Průvodce Rychnovem nad Kněžnou*. [online] Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: <http://www.e-invent.eu/magazin/pruvodce-rychnovem/index.html>, s. 38

Dnes tato socha stojí před farním kostelem, který je zasvěcen stejnému světcovi. K přesunu této sochy došlo v 50. letech, kdy budova úřadu byla ověšena portréty soudruha Gottwalda a soudruha Stalina a k této „výzdobě“ se socha sv. Havla jednoduše nehodila.

Budova Okresního národního výboru. Fotografie z 1. poloviny 30. let 20. století.²⁰⁶

Na protější straně Havlíčkovy ulice stálo o něco více domů. Popis zástavby této strany ulice začnu domem nad Děkanstvím v Rychnově nad Kněžnou. Jednalo se o dům čp. 206, z kterého pochází i moje **narátorka Božena Omrtová, rozená Lorencová**. *„Tak já jsem se narodila v Javornici teda, jako v domě, teda jako doma, ne jako v nemocnici, ale v domě, kterej ještě máme pořád. No a potom jsme se nějak přestěhovali do Rychnova, tady do domu v Děkanství ulici číslo 206, kde jsme teda bydleli, kde bydleli už moje praprarodiče, prarodiče a můj otec a jako s celou rodinou teda, abych teda vyjádřila ty rodinný vztahy. No a žili jsme tam do roku 1975, kdy prostě náš dům se boural, protože se tam měl stavět ten činžák nověj no.“²⁰⁷* Dále narátorka na tento rodinný dům vzpomíná: *„... No protože v tom našem baráku, víš, co tam bylo původně? Tam byla první dochovaná škola v Rychnově...protože první škola ta údajně měla bejt jako nějaká dřevěná u kostela sv. Havla, ale to se nějak nedochovalo, a tak v našem baráku byla první škola v Rychnově a pak náš ... můj vlastně pradědeček Vojtěch Lorenc tam založil první sodovkárnu v Rychnově. (v roce 1882 poznámk L. K) No a prostě... a můj dědeček a můj otec se tím taky vyučil, jo prostě... dělali limonádu...a my jsme měli,*

²⁰⁶ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

²⁰⁷ Rozhovor s paní Boženu Omrtovou ze dne 15. 3. 2014

jako když jsme bourali, tak z dílny věci jsme měli uložený na faře, ale když přišel nový pan farář, potřeboval to tam uvolnit, protože jak byl mladý, tak potřeboval místo, tak to naši dali do Letohradu do muzea řemesel, takže tam to jako máme, některý ty stroje, co tam jako zbyly, tak to tam je v muzeu...je to vycíděný, takže jsem to ani skoro nemohla poznat...“²⁰⁸

Jak narátorka v rozhovoru uvádí, tento rodinný dům, který měl poskytnout stavební parcelu novému družstevnímu bytovému domu, se boural v roce 1975 a narátorka s rodiči se musela přestěhovat do bytu na náměstí. Babička paní Omrtové se spolu s narátorkinou vdanou sestřenicí přestěhovala do třípokojového bytu v nově postaveném panelovém domě na Trávníku. Rodiče paní Omrtové však v panelovém domě bydlet nechtěli. „*Oni chtěli do domečku, hlavně můj otec ten nechtěl bydlet jako v paneláku s hodně lidma... takže se rozhodl ano, a brácha byl na vojně a takže von něco už jako začal nějak žádat, protože to trvalo asi dlouho, já už si to tak nepamatuju přesně, a tak už měl požádáno a proto oni nás nedali do paneláku, ale dali nás na to náměstí, to jako to taky patřilo městu, to sebrali těm lidem tyhle domy no a tak zas to patřilo pod OPBH normálně.*“ Poté, co se bratr narátorky vrátil z vojny, začali v roce 1976 stavět nový dvougenerační rodinný dům v městské části Sibiř. V tomto domě žijí Lorencovi dodnes. Božena Omrtová se během výstavby nového domu vdala a jak sama říká, když jde za rodiči do jejich domu: „*neříkám, že chodím domů, já chodím na parcelu.*“

Dům čp. 206 rodiny Lorencových. Fotografie z 1. poloviny 70. let 20. století²⁰⁹

²⁰⁸ Tamtéž

²⁰⁹ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

Vedle Lorencových stálo Vycpálkovo truhlářství s pohřebním ústavem, který vedla rodina Dubských. Dcera rodiny Dubských si později vzala pana Šmídu, s nímž pokračuje v rodinné „tradici“, a dodnes provozuje pohřební ústav v Rychnově nad Kněžnou. Naproti hostinci U Podzimků stál dům čp. 202 a čp. 201, patřící rodině Štauberových, vedle přízemního domku „*stála jejich opravna a prodej hodinek a pokračovala zahrada s pečlivě narovnanými záhrany prken.*“²¹⁰ Jak dokládá fotografie pana PhDr. Josefa Kráma, v srpnu roku 1968 se na tomto dřevěném plotě objevily bílé plakáty s protiokupačními hesly. Na jednom z nich bylo citováno z Kšaftu umírající matky jednoty bratrské od Jana Ámose Komenského „*Věřím i já Bohu, že vláda věcí tvých k tobě se navrátí, ó lide český.*“²¹¹ Další dům čp. 200 patřil rodině Rozumových. V něm provozovali své klempířství a prodávali nádobí.

Vedle stál o něco větší, jednopatrový dům. Jednalo se o „*dům Františka Felcmana, kde bydlela: slečna Jelínková, rodina Červených a v prvním poschodí rodina Frománkových. Dům měl zahradu, která ústila svým plotem do cesty ke Kapli Proměnění Páně. Tudy v dřívějších dobách vedla cesta pohřebního průvodu občanů na Nový hřbitov.*“²¹² Tento dům měl vpředu umístěnou bustu Havlíčka. Zda ulice získala své jméno právě díky této bustě, či busta byla na dům umístěna až poté, co ulice získala tento název, je nezodpovězenou otázkou. Tento dům, a dům rodiny Rozumových byly později jako první domy v Havlíčkově ulici asanovány. Na jejich místě vznikla první prodejna, ve které se prodávalo textilní zboží.

Další dům byl o něco nižší, však také jednoposchod'ový. Bydleli v něm Štěpánkovi a Jirsovi, kteří v něm provozovali své krejčovství a obchod s oděvy. Později se tento dům stal sídlem spolku včelařů, kde ve výloze bývalého obchodu byly vystavovány různé včelařské předměty, včetně včelích úlů. Dále následovaly tři starší přízemní domky. V jednom z nich bydleli Procházkovi, později Šimkovi. V dalším Kounovi, později Rochlovi. V předposledním domě nad tovární budovou byl domek Kyšperských.

Poslední domek stojící u uličky vedoucí ke kapli a ke starému hřbitovu byl poměrně velký. Žilo v něm šest rodin, z nichž některé provozovaly i svou živnost. Valentovi, kteří měli v domě své modiství, Majerovi cukrárnu a Příbylovi holičství a kadeřnictví. Kromě těchto tří

²¹⁰ *Almanach: paměti a vzpomínky rychnovských autorů a pamětníků*; díl 2. Ilustrace Ludmila Lojdomá; k vydání připravil František Žatečka. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Nadační fond Františka Martina Pelcla, 2010, s. 5

²¹¹ Fotografie In: KRÁM, Josef. „*Havlíčková ulice*“. Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora. In: *Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD*. Rychnov nad Kněžnou.

²¹² *Almanach: paměti a vzpomínky rychnovských autorů a pamětníků*; díl 2. Ilustrace Ludmila Lojdomá; k vydání připravil František Žatečka. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Nadační fond Františka Martina Pelcla, 2010, s. 6

rodin v domě bydlela i rodina Brandejsových a rodina Ešpandrových.²¹³ Mezi posledně zmiňovaným domem a tovární budovou vedla ulička na starý hřbitov. Vedle uličky, v sousedství hřbitova stál dům čp. 194 patřící paní Císařové.

Dále v Havlíčkově ulici stála budova textilního podniku MIRA, neboli PLEAS národní podnik v Rychnově n. Kn.²¹⁴ Tento dům jako jediný z původní zástavby stojí do dnešních dnů. Původně tuto tovární budovu nechal vystavět roku 1892 D. Herschmann, který zde též vyráběl pletené zboží,²¹⁵ později zde sídlila továrna stávkového zboží Zrůbek a Šebesta a v 70. letech již zmíněná MIRA, která se specializovala na výrobu dámského ošacení. Jednalo se převážně o dámské pokošile halenkového typu, spodní prádlo, pyžama a úpletové halenky, dvoudílné šaty a tamborované sukně. V roce 1976 tento podnik zaměstnával 315 pracovníků, z nichž 97% bylo žen. Závod měl sídlo ve dvou lokalitách – v Komenského ulici a právě v ulici Havlíčkově, kde byla stříhárna, šicí linka, sklad úpletů, sklad hotových výrobků, expedice a velká jídelna, kde se stravovali nejen zaměstnanci podniku, ale i strážníci z okolních podniků a úřadů. K podniku patřilo i učňovské středisko, kde se učily především ženy v oboru šička. V kronice města z roku 1976 se píše, že provozovna na Havlíčkově ulici byla zahrnuta do asanačního plánu a dále říká, že podnik byl „nucen hledat řešení vzhledem k uvažovanému rozbourání objektu...“²¹⁶ Plánování asanace této budovy podniku dokazuje i plán města z roku 1967, kde je tato budova označena (stejně jako další domy určené k demolicí) žlutou barvou. K asanaci budovy však nedošlo z toho důvodu, že v roce 1971 se do budoucna počítalo s výstavbou nového areálu tohoto podniku pro cca 400 zaměstnanců s nákladem 15 – 20 mil. Kčs v prostoru uvažované průmyslové

²¹³ KRÁM, Josef. „Havlíčková ulice“. Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora. In: *Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD*. Rychnov nad Kněžnou.

²¹⁴ Druhým textilním podnikem v Rychnově nad Kněžnou byl *n. p. Perla*, který vyráběl pestrobarevné košiloviny, šatovky, pyžamoviny z bavlny, košiloviny a flanely k tisku a technické tkaniny. Zaměstnanci podniku, kterými byly převážně ženy, pracovali v roce 1976 na 450 stavech – 270 automatických, 90 vzduchových tryskových a 90 revolverových. Celkem v *n. p. Perla* v roce 1976 pracovalo (na jednu až dvě směny) 275 pracovníků. K provozu II byl vybudován i domov pracujících mládežníků se 40 lůžky, který byl určen pro mladé pracovníky, kteří nemohli každý den dojíždět do zaměstnání a také pro pracovnice polské národnosti. Zřejmě z tohoto důvodu, že podnik vlastnil domov pro pracující, neměl potřebu investovat do výstavby nového sídliště ve městě. Závod měl i svou mateřskou školu pro 23 dětí a v rámci podniku bylo vybudováno Spojené zdravotní středisko pro závody Perla, Pleas, Orlické strojírný a menší část města. Tento podnik se nacházel v blízkosti rychnovského nádraží. SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1976*, s. 43

²¹⁵ Při výstavbě této budovy se našel bronzový meč, který je dnes uložen v Národním muzeu. KRÁM, Josef. „Havlíčková ulice“. Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora. In: *Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD*. Rychnov nad Kněžnou.

²¹⁶ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1976*, s. 44

zástavby v Rychnově nad Kněžnou. O tom, proč nedošlo k asanaci tohoto objektu, hovoří i pan Ivan Kulhavý: „*tak (MIRA – poznámka L. K.) neměla prostory, kam by tu výrobu přesunula. Tam snad nešlo o to, jestli zbourat nebo nezbourat, neměli v tom okamžiku..., nebylo kam tu výrobu v tu dobu přesunout. Druhá byla tady nad náměstím ta druhá část fabriky. Neměli vlastně... vím, že děda říkal, že to zatím zůstane stát, protože to není kam přesunout. Nebylo to z toho důvodu, že by se někdo znal s panem Zrůbkem, nebo tak, to vůbec ne, ale z těchhle důvodů... co mě bylo známo..., třeba to mohli být i jiný důvody, že se to nepřesunulo a nezbouralo.*“²¹⁷ Pokud by tedy byly postaveny náhradní prostory, objekt v Havlíčkově ulici by byl zdemolován stejně tak, jako ostatní domy v ulici. Takto zůstal objekt, ve kterém dál probíhala výroba, stát.

*Tovární budova závodu MIRA (vlevo) Fotografie z konce 60. let 20. století.*²¹⁸

Za tovární budovou byl od ulice „odskočen“ dům čp. 184 rodiny Krystlíkových, kteří zde provozovali též krejčovství. Opět u Havlíčkovy ulice stál starší přízemní dům čp. 183 Johanových, do kterého se později přestěhovala romská rodina Kelešových. Podél plotu Johanových stály informační tabule a vedle, ve srovnání s domem Johanových, velký patrový dům rodiny Niederlových.

Dále, jak vzpomíná pan Vladimír Bárta v Almanachu „...za uličkou na Trávník byl Nosálových obchod, který podporoval svou reklamou vysoký pán k tomu účelu se zhotoveným

²¹⁷ Rozhovor s panem Ivanem Kulhavým ze dne 5. 4. 2014

²¹⁸ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

*kloboukem, vše v nadměrné velikosti, který zvláště při trzích, ale i ve středu týdne procházel úhlopříčně náměstím od prodejny Baťa k Dvořákově vinárně obvykle s vybočením a zastávkou před restaurací U Rotterů, kde vždy vyběhl pikola a na tácku nesl odlivku s neznámým obsahem a podal do boku této figury. Tam zmizela odlivka a stejnou cestou, avšak prázdná, se vracela zpět. Reklamní figura pak pokračovala v daném úkole pochůzky.*²¹⁹ V tomto domě bydlel holič Zástěra, kterému se přezdívalo Hurvínek.²²⁰

Pod Nosálovými stál dům, ve kterém Martincovi provozovali mandl a Čermákovi své pekařství. Později zde byla Lorencova trafika. Předposledním domem v Havlíčkově ulici byl koloniál „milionáře“²²¹ Antonína Štěpánka, kde bylo možno, jak vzpomíná pan Vladimír Bárta v Almanachu, zakoupit cokoliv. Posledním domem byl dům Čihákových, ve kterém býval hostinec Na Blátě. Těsně u silnice č. I/14, za hostincem Na Blátě stála vysoká Jihlavcova vila, kde bydleli *Kolafovi, Macháčkovi a Ludvíkovi*.

Pokud bychom prošli již zmiňovanou uličkou mezi domy Niederlových a Nosálových, došli bychom na původní Trávník. Pan Vladimír Bárta v Almanachu tuto část města popisuje takto: „*Po určitých metrech zeleně a zahradách přicházíme k první vilce, kde se při pěkných slunných dnech vyhříval ochránce domovních hodnot pejsek v těsné blízkosti domácího mazlíčka kočičky. Oba dělali společnost majitelce Myškové a Hedviče, kam rád chodil se svou paní ředitel zdejší chlapecké školy pan Ešpandr.*“*V čele tohoto krásného kouta s přílehlavým jménem Trávník byl domek Matulových později **Kopejtkových**.*²²² Vedle slečny Myškové bydleli Maryškovi.

Dále stál dům rodiny Vladimíra Bárty a jeho manželky Jaroslavy, který si pořídili po svatbě roku 1956. Jelikož nebylo mnoho bytů pro mladé rodiny, museli si Bártovi zakoupit dům rodiny Kalvachových. „*My abychom dostali nějaký byt, abychom měli nějaký byt, tak jsme koupili támhle ten barák* (ukazuje na obraz od malíře Korejze-Blatinského), *ten jsme předělali, ty okna, nebudu to rozvádět, to nemá cenu, střechu... a to je právě barák na Trávníku a tam jsme to začali předělávat, až daleko... i když v té době doktor Handl, kterej byl tady advokátem, no prostě... nám přepsal za úplatu a za tyhle tedy všechny ty, nám přepsal tenhle ten barák a vod té doby jsme byli a měli děcka.*“ Již v době, kdy domek kupovali, jim

²¹⁹ *Almanach: paměti a vzpomínky rychnovských autorů a pamětníků*; díl 2. Ilustrace Ludmila Lojďová; k vydání připravil František Žatečka. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Nadační fond Františka Martina Pelcla, 2010, s. 8

²²⁰ KRÁM, Josef. „*Havlíčková ulice*“. Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora. In: *Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD*. Rychnov nad Kněžnou.

²²¹ Zda byl pan Antonín Štěpánek neobvykle bohatý, či se jednalo pouze o ironickou přezdívku, se mi zjistit nepodařilo.

²²² *Almanach: paměti a vzpomínky rychnovských autorů a pamětníků*; díl 2. Ilustrace Ludmila Lojďová; k vydání připravil František Žatečka. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Nadační fond Františka Martina Pelcla, 2010, s. 9

řekl JUDr. Handl, že tento dům stojí v místech, které je určeno pro novou zástavbu, a tedy se časem bude domek Bártových bourat. *„To už mi doktor Handl avizoval, ale my jsme mu nevěřili. My jsme si udělali poznámku: „Pane doktore, až se to tady bude bourat, tak budu mít takovýhle fousy...“ Bohužel vousy nemám, jsem bez vousů a Trávník je zbouranej...“*²²³ V roce 1971 začali Bártovi stavět nový dům v městské části Draha, kde bydlí dodnes.

*Dům rodiny Bártových. Fotografie z konce 60. let 20. století.*²²⁴

Vedle bývalého domu Bártových stál dům rodiny Smutných. *„Mezi posledně jmenovaným domem a dalším domem Letovských vedla cesta do luk, ale především k Veverkovům a Samkovům, farské zahradě a vysokému parkánu starého hřbitova, který sehrával důležitou roli v našich klukovských letech.“*²²⁵

V tomto místě bývaly menší louky a říkalo se mu tedy „Trávník“. Součástí „Trávníku“ byl i starý hřbitov, kde si s oblibou hrály děti. Vzpomínky na dětská léta z těchto míst má i paní Božena Omrtová: *„...tady byly vesměs louky, tady bylo hodně luk (...) tady jsme si jako na faru, jako na zahradu, tady z toho starýho hřbitova, tady na tom starým hřbitově jsme si hráli. Babička vždycky říkala, že nesmíme šlapat mrtvým na hlavu. My jsme jako nelítali na hroby, my jsme kolem těch cestiček. My jsme skákali z tý zdi dolů a lezli jsme po té zdi jako horolezci nahoru. No a jak tam udělali tu silnici, tak je to ještě tak o půl metru vyšší, jak je u*

²²³ Rozhovor s panem Vladimírem Bártou ze dne 22. 2. 2014

²²⁴ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

²²⁵ *Almanach: paměti a vzpomínky rychnovských autorů a pamětníků*; díl 2. Ilustrace Ludmila Lojďová; k vydání připravil František Žatečka. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Nadační fond Františka Martina Pelcla, 2010, s. 9

činžáku... no a za tím byla ještě farská zahrada, ta byla ještě takhle až k té hřbitovní zdi. To bylo veliký a pak až ke trati... byli zas další zahrady vod někoho jinýho... (...) No a my jsme pod tu zahradu skákali. Tady ne, to pak Veverka (majitel z nedalekého domu – poznámka L. K.) ...ten rychle... toho jsme se báli, takže tam ne, ale tady dolů do farský zahrady, tam jsme si hodně vyhráli. Na farský zahradě byly nejlepší hry. Protože tam byli takový vyhloubeniny, aby to nebylo vlhký... a tam jsme se vždycky vymáchali, protože jak tam byl led a voda takhle na jaře, jsme vždycky dostali, protože si rodiče mysleli, že jsme byli u řeky, abychom se neutopili... protože tam jsme chodili bruslit k tomu... My jsme chodili jako na řeku, ale to jsme byli ještě malí... tak rodiče měli strach, že jsme se tam utopili.“²²⁶ Další vzpomínku na dětská léta z okolí hřbitova udává v rozhovoru i pan Žabokrtský: „když jsme byli malí, tam to bylo relativně bezpečný místo. Pokud člověk neskákal dolů na tu farskou louku, protože parkán je tam přes 2 metry, tak asi 2,5 metru. To byl takovej heroickéj výkon, kdy už jsme byli deseti, dvanáctiletý nebo čtrnáctiletý, tak jsme stihli z toho parkánu skočit dolů a nezabili jsme se. Jinak předtím, když jsme byli menší, tak jsme jako veverka lezli, přes ten parkán, tam byl parapet menší, asi necelej metr pod tím a dolů už bylo metr a půl jenom, to už jsme zvládali, že jo. A pak zase vylíst nahoru, když tam přišla ta slečna z fary a vždycky nás vyháněla, tak to byl další heroickéj výkon, vylíst nahoru, když jsme byli malý píva... to aby nám nesebrala balón a nepraštila nás koštětem. (...) To bylo kouzelný místo, kde nás nikdo nerušil. Jenom jsme museli respektovat to, že najednou se tam bude vypravovat pohřeb, že je tam pan farář, tak jsme se museli zklidnit a samozřejmě jsme nesměli dělat žádný bykárny, to jsme se jako hlídali. A ta kaple je kouzelná na skovávání, jak ta fasáda je členitá, ten vnější plášť je pěkněj... Po týhle stránce to bylo kouzelný místo prostě. (...) pro nás to bylo i sportoviště, v dobrým slova smyslu, my jsme nedělali, že bysme tam běhali a honili se, protože tam byly hroby, tak ta určitá pieta tam byla zachovaná. (...) tam navečer, nebo když se stmívalo, tam bylo několik laviček a tam bylo možný pozorovat milenecký dvojice a tak my jsme tam, když nám bylo deset dvanáct roků, tak jsme tam byli zašitý za nějakým hrobem či něčím oním a sledovali jsme, jak se to vlastně odvíjí, jak ten kluk s holkou na sebe nějakým způsobem působěj, a co to s nima dělá a pro nás to byla taky kouzelná škola, jo?“²²⁷

²²⁶ Rozhovor s paní Boženou Omrtovou ze dne 15. 3. 2014

²²⁷ Rozhovor s panem Zdeňkem Žabokrtským ze dne 13. 4. 2014

Kaple Proměnění Páně se starým městským hřbitovem. Fotografie z 60. let 20. století.²²⁸

Další lokalitou dětských her, jak vzpomíná pan Vladimír Bárta, byla i nedaleká Havlíčkova ulice. „Přestože v této části Rychnova bydlelo více starších občanů, mládeže bylo dost. Dívky a chlapci Lorencových, děti Štauberovy a Dubských, kluci Rozumovi, Formánkovi, Jan Červený, Vladimír Bárta a děti Žabortských a chlapci Jirsovi. Proto Havlíčkova ulice nebyla pro sport „popelkou“. Hrála se tu košíková – ovšem na jeden koš, neboť dvorek nebyl tak velký, aby se tam vešlo hřiště předepsaných rozměrů. Museli jsme si zhotovit desku, železný kroužek a sítku. Podzimní čas byl věnován kopané, ne však na ulici, ale měli jsme široké pole působení na lukách kolem domku Vrbových (nyní prodejna a servis Citroën), kde si v té době často zahrál mladý kaplan zdejšího farního úřadu.“²²⁹

Pan Žabokrtský vzpomíná na rituály týkající se celé Havlíčkovy ulice. Jeden z nich se týká pohřbů. „V Havlíčkově ulici byly takový rituální věci, kdy z takových hlavních rituálních věcí, byly pohřby, protože ze starý kaple vycházely pohřby. Tenkrát za mě v těch 50. 60. letech byly pohřby, kdy šel s křížkem borec, pak farář, ministranti, báby co zpívaly, muzika ňáká, tak dále. Pak teprve jeli koně, ten kočí a jel tam ten nebožtík a za tím šli pozůstalí. (...) Ty průvody byly různý, podle toho, kolik těch pozůstalých bylo. Někdy skoro nikdo, někdy zas sto, dvě stě lidí. Tak to už byl takovej rituál, kdy najednou začal zvonek na tý kapli a ted' se to rozjelo, a to už se vědělo, že tam kolem půjde během deseti minut ten průvod, tou ulicí. No kouzlo, jo! A to všichni zpozorněli, všechno se zklidnilo, zastavilo.“²³⁰

²²⁸ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

²²⁹ *Almanach: paměti a vzpomínky rychnovských autorů a pamětníků*; díl 2. Ilustrace Ludmila Lojdová; k vydání připravil František Žatečka. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Nadační fond Františka Martina Pelcla, 2010, s. 7 - 8

²³⁰ Rozhovor s panem Zdeňkem Žabokrtským ze dne 13. 4. 2014

Toto však nebyl jediný rituál. „...na náměstí bylo autobusový nádraží a dole je vlakový nádraží. A sranda byla vždycky ta, že vedle toho, mezi těmi nádražími a tou naší ulicí, pulzoval takovej život typu: lidi přijeli na náměstí (...) běželi do úřadů, do fabriky, do MIRY a některý tam běželi z náměstí až někde k nádraží a tak, běželi směrem do FABu...takže před šestou hodinou, o půl šestý, ve třičtvrtě, to běželo ráno všechno někam a zase po druhé hodině, zase v obou směrech, zase na to nádraží. A mně se líbilo, jak to bylo v těch vlnách a pak byly ty drobnější polední přestávky, kdy to taky běželo na ty nákupy a tak dále. Pod náma byl ten okres, stopadesát lidí zaměstnanech, nějaký obchody a tak dále, a to se mi líbilo, jak to běželo do těch obchodů na jídlo.“²³¹

Část dlážděné Havlíčkovy ulice. Fotografie z 1. poloviny 70. let 20. století.²³²

Sídlíště Trávník II vzniklo v druhé části dnešní Palackého ulice, která se vine od Starého náměstí takzvanou židovskou ulicí až po dolní konec Havlíčkovy ulice. Sídlíště Trávník II získalo jméno spíše podle svého staršího sourozence - Trávníku I, než podle místa, kde bylo vystavěno. Této lokalitě se vždy více říkalo Draha, než Trávník.

Uveďme nyní, jak ulice Palackého vypadala před tím, než byla její původní zástavba asanována a vystavěno nové sídlíště. Asi v polovině ulice, stál dům čp. 494 rodiny Kristlových, který byl asanován již v roce 1950. Později v roce 1951 byla na tomto místě

²³¹ Tamtéž

²³² KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

budována *Galerie úderníků*.²³³ Zde byly vystaveny fotografie vynikajících pracovníků závodu Míra, skuhrovské Moravie, vamberské Masny, týništské továrny na nábytek, kvasinské karosárny a dalších. Na konci 60. let bylo toto místo upraveno na park, ve kterém byla umístěna busta Karla Poláčka.

Pod ním stála, a do dnešního dne stále stojí, vila doktora Řehořovského. Ten si tento dům nechal postavit v roce 1905. Později v něm bydlela rodina Středových. Posledním domem nad budovou ONV, byl dům Jarošů. Na jeho místě vznikla přístavba budovy ONV.

Z druhé strany, na rohu ulic Zborovské a Palackého, v místě, kde dnes stojí budova Policie ČR, stál dům (čp. 114), který je známý z Poláčkova románu „Bylo nás pět“. Sám Karel Poláček začíná svou knihu o tomto domu: „*Do školy chodím každý den kolem jednopatrového domu, na kterém je štít s nápisem Martin Bejval. A pod tím jest tiskacím písmem napsáno: Povožnictví a obchod uhlím. Ten nápis je modře a červeně vymalovaný a po obou stranách jsou zkřížená kladívka, což se mi velice líbí.*“²³⁴ V jiném Poláčkově románu, *Vyprodáno*, se píše: „*Zasílatelství Julius Wachtl. Velkoobchod s uhlím; dvě zkřížená kladívka. Na tom domě je připomněna dřevěná koňská hlava, která cení zuby a divoce se směje.*“²³⁵ Samozřejmě, že Poláčkova díla nelze brát jako popis historické skutečnosti doslova, ale je třeba říci, že se Karel Poláček inspiroval prostředím Rychnova nad Kněžnou. Ve skutečnosti byl na tomto domě nápis „SPENDITEUR LÖWY“ a pod ním dvě zkřížená kladívka a mezi nimi nápis „Uhlí“. Ve 30. letech tento nápis z domu zmizel a nahradil ho nový „E. NOVAKOVA“, který na tomto domu zůstal až do jeho asanace. Tento dům, jak píše rychnovský etnolog Rudolf Zrůbek ve svém rukopisu „*Lidové stavby kraje Orlických hor*“, pocházel z konce 16. století, tedy doby Pernštejnské, kdy ho nechal postavit správce rychnovského panství Burian Ledský z Chroustovic. Dům byl rezidenčním sídlem drobné šlechty, a zároveň zemědělským dvorem. Původně měl v mázhauzu hluboko položené sklepy, klenuté stropy a venkovní zdi zdobené bohatými ornamentálními sgrafity.

²³³ Úderník (rusky ударник) byl dělník, který, často za nedodržování bezpečnostních norem a technologických postupů, překračoval pracovní normy. Tím se stal příkladem pro ostatní dělníky.

²³⁴ POLÁČEK, Karel. *Bylo nás pět*. Vyd. v nakladatelství Academia 1. Praha: Academia, 2000, s. 5

²³⁵ POLÁČEK, Karel a CHLÍBCOVÁ, Milada, ed. *Vyprodáno: román*. Vyd. v tomto celku 1., v Nakl. Franze Kafky vyd. 1. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1994. s. 27

Část sgrafit na domu čp. 114. Fotografie byla pořízena pravděpodobně na přelomu 60. a 70. let 20. století.²³⁶

Uvádí se, že šlo zřejmě o první a jediný dům ve městě, který byl vyzdoben touto technikou. Postupem času však dům měnil nejen majitele, ale byl i stavebně upravován. Možná právě proto se stal jediným domem, o jehož další existenci měli v 70. letech 20. století zájem i památkáři. Nutné je však podotknout, že památkářská péče v této době neměla příliš velký vliv na zachování památek. V archivu města jsem našla zmínku, že komise výstavby vzkázala památkové péči, ať si hledí pouze objektů ve své péči (v té době se jednalo jen o „historické“ budovy jako například kostel Sv. Havla, zámek a historické sochy) a nezasahuje do rozhodování o budovách, které jí „nepřísluší“.

O tom, jak památková péče té doby fungovala lze doplnit vzpomínku pana Kráma: „*Já jsem chodil s těma klukama, holkama (žáci pana Kráma – poznámka L.K.) a já jsem chodil i k synagoze, která byla v tak ubohém stavu a já jsem jim říkal, že tady z toho uděl tento režim sklad sice topného, ale plynu. A protože Židé zahynuli v plynových komorách, tak to bylo naprosto nedůstojné.*²³⁷ MěstNV roku 1949 přenechal synagogu pro účely skladiště sběrných a odpadových surovin. Skladiště zůstalo v synagoze ještě další léta po změně režimu. Zámecká jízdárna byla tehdy skladem slámy, sýpkou a tělocvičnou.

Záznamy o sporu památkářů a komise výstavby o dům Spediteura Löwyho²³⁸ jsem bohužel nikde nenalezla. Fakt, že záznamy neexistují, mi následně potvrdila i nynější oblastní archeoložka PhDr. Martina Beková, která pracuje při Muzeu a galerii Orlických hor. Jedinou poznámku obsahuje zpráva komise pro výstavbu z 5. dubna 1968: „*Ministerstvo kultury a informací upustilo od památkové ochrany domu čp. 114 v Palackého ulici, který bude zbourán*

²³⁶ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

²³⁷ Rozhovor s panem Josefem Krámem ze dne z 29. 3. 2014

²³⁸ Spediteur či speditér, speditér; česky zasilatel. Má za úkol zajistit zakázky spojené s přepravou, distribucí a skladováním zboží. PECH, Vilém, ed. *Velký slovník cizích slov, rčení a zkratk v jazyce psaném i mluveném ze všech oborů lidského vědění a konání*. 1. vyd. Praha: Kvasnička a Hampl, 1948. X, [2], s. 695

v souvislosti se stavbou objektu pro ministerstvo vnitra.“²³⁹ Před zbouráním měl být dům pouze zaměřen a měly být provedeny fotografie kleneb tak, jak stanovilo rozhodnutí ministerstva školství a kultury z 22. února 1968 o vyjmutí objektu ze státní památkové péče.²⁴⁰

Dům čp. 114 na rohu Zborovské a Palackého ulice. Fotografie z 1. poloviny 70. let 20. století.²⁴¹

V těsném sousedství stály dva domy, jeden menší a druhý větší, které patřily rodině Dědicových. Později paní Malinské, za svobodna Dědicové. Menší dům byl již v 60. letech v tak dezolátním stavu, že na něj byl v březnu roku 1964 vydán demoliční příkaz.²⁴²

Pod těmito domy stál jednopatrový rodný dům českého spisovatele, humoristy, novináře a filmového scénáristy Karla Poláčka (* 22. března 1892 v Rychnově nad Kněžnou, † 21. ledna 1945 Gleiwitz)²⁴³. V roce 1966 měl předseda komise výstavby při MěNV zajistit

²³⁹ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. Zpráva komise pro výstavbu. *Zápis ze schůze rady MěstNV* ze dne 5. 4. 1968

²⁴⁰ Převzato z: KRÁM, Josef. „Palackého ulice od policie ke Starému náměstí“. Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora. In: *Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD*. Rychnov nad Kněžnou.

²⁴¹ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: *Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD*. Rychnov nad Kněžnou.

²⁴² SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápisy ze schůzí komise výstavby 1964 – 1971*. Zápis ze dne 3. 3. 1964

²⁴³ V archivu Federace židovských obcí v Praze je zaznamenáno datum odjezdu Poláčka do Osvětimi jako datum konce jeho života a to – 19. říjen 1944, Osvětim. Toto datum však není správné. Díky svědectví Kláry

rozšíření Palackého ulice a to právě v prostoru u spisovatelova rodného domu čp. 465 a současně v souvislosti s jeho stavem měl zajistit jeho rekonstrukci či demolici.²⁴⁴ O rok později je radě MěNV sděleno, že na základě prohlídky byl zjištěn velmi špatný stav budovy. Navíc prý „*nepůjde snad ani ubourat přistavený dřevník*“.²⁴⁵ Dřevník se však nakonec ubourat podařilo. Protože v roce 1967 pořádalo město Rychnov n. Kn. oslavu k 75. výročí narozenin spisovatele, byly navrženy úpravy prostranství a zdi (odstraněna malba traktoru) u protějšího domu čp. 111, kde měla být umístěna rodákova busta. V roce 1967 byla tato busta, jejímž autorem je Ladislav Zemánek, slavnostně odhalena. U této příležitosti navštívil Rychnov nad Kněžnou i Josef Škvorecký, jako zástupce Svazu československých spisovatelů.²⁴⁶ O rok později přibyl na dům bílý nápis „*At' žije svoboda*“. V 70. letech, konkrétně v roce 1974, byl dům zbourán sovětskými vojáky. Existuje však mylná domněnka, kterou zmiňuje i pořad České televize „*Po stopách – Do Královehradeckého kraje za Karlem Poláčkem*“,²⁴⁷ že Poláčkův rodný dům stále stojí a to na rohu Starého náměstí a Palackého ulice. Tato informace však není pravdivá. V tomto domě měli Poláčkovi obchod.

Sám Poláček o Palackého ulici píše ve své knize „*Bylo nás pět*“: „*Celou ulici Palackého skáčeme o jedné noze, kdo to déle vydrží, nebo jdeme pozpátku, to také každý nedokáže a pak se zastavíme před cukrářstvím pana Svobody. Ve skříni tu jsou koláčky, krémové trubičky, rohlíčky a dorty, růžové, hnědé a zelené. Také čokoládové placičky, posypané takovými bílými a červenými semínky....*“²⁴⁸ A dále: „*My, kteří bydlíme v Palackého ulici, jsme přátelé, ale ostatní jsou nepřátelé. My jsme ti nejudatnější, pročez jsme postrachem všech nepřátel.*“²⁴⁹

Baumöhlové, která se také stala účastnicí pochodu smrti a následným ověřením nových informací Mezinárodní vyhledávací službou z německého Arolsensu, bylo autorovo datum a místo úmrtí opraveno. Na upřesnění data úmrtí se podílel PhDr. Josef Krám, který s touto informací prvně vystoupil na 1. poláckovské konferenci roku 1992 v Rychnově nad Kněžnou (I. sympozium ke 100. výročí narození Poláčka, s mezinárodní účastí).

²⁴⁴ *Usnesení rady MěNV z roku 1966*, obsaženo v SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. In: Zápis ze schůze rady MěstNV ze dne 27. 1. 1967

²⁴⁵ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápis ze schůze rady MěstNV* ze dne 10. 2. 1967

²⁴⁶ V roce 1992 byla busta (opět slavnostně – za účasti Poláčkovy dcery paní Jiřiny Jelinowiczové) přemístěna na rychnovský Slavín u kostela Nejsvětější Trojice. V roce 2003 došlo k poslednímu přesunu busty na dnešní Poláčkovo náměstí. Článek k výročí úmrtí Karla Poláčka, dostupný ke dni 29.4.2014 na http://www.orlicky.net/?id_zpravy=11619558921390119566

²⁴⁷ Pořad „*Po stopách*“ – epizoda „*Do Královehradeckého kraje za Karlem Poláčkem*“ vysílaná dne 18. 5. 2004. Dostupná ke dni 27.4.2014 na <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/1127325727-postopach/404235100031020>

²⁴⁸ POLÁČEK, Karel. *Bylo nás pět*. Vyd. v nakladatelství Academia 1. Praha: Academia, 2000, s. 12

²⁴⁹ Tamtéž, s. 13

Rodný dům spisovatele Karla Poláčka. Fotografie z 1. poloviny 70. let 20. století.²⁵⁰

Za rodným domem Karla Poláčka byl dům Ješinových a dům Sommerových, ve kterém podle Boženy Omrtové, vedoucí skautského oddílu v Rychnově nad Kněžnou, bývala skautská klubovna. Poté stál dům rodiny Hányšových, dům Štauberových a dům rodiny Jehličkových, kde měli svou kořalnu. Dům rodiny Kuncových a dům rodiny Bažantových, ve kterém bylo kamenosochařství.

Část Palackého ulice (naproti budově Okresního národního výboru). Fotografie z 1. poloviny 70. let 20. století.²⁵¹

²⁵⁰ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

²⁵¹ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

V místě, kde se Palackého ulice napojuje na ulici Havlíčkovu, stál **Hostinec na Burku**. Také v knize „Bylo nás pět“ najdeme o tomto hostinci zmínku v souvislosti s popisem území skupiny chlapců, kteří byli považováni za nepřátele: „...sou zrzaví a mají obličej pihovaté, takže jsou kropenatí jako boby, zvané řezníci. Jejich území se rozprostírá od hostince Na purku, zabírá nádraží a cihelnu a táhne se až k dělnickým domkům, zvaným Na Zavadilce.“²⁵² Pod ním stál přízemní dům, kde byla prodejna Maso Mléko na Burku.

*Hostinec na Burku. Později prodejna potravin. Fotografie z 1. poloviny 70. let 20. století.*²⁵³

Poté Moravcova dílna, v 70. letech již opuštěná, dům Šárových a dům Fridrichových. Na rohu ulice Palackého a nové silnice č. I/14 stál dům Šepsových, poté kovářství Niplových a na samém konci Palackého ulice, téměř u vlakového nádraží, dům rodiny Sedliských. Tento dům byl zbořen v souvislosti s výstavbou nové komunikace. „Výstavbě dopravní přeložky muselo ustoupit „hospodářské stavení Dohnálkových, byl zbourán domek slečny Poupové s Bártíkovými, zmizela rozkvetlá zahrada Oberreiterova, Dvořákova stodola a dále byly louky v létě poseté rozmanitou květenou a v zimě tu byla plocha zamrzlá ledem, která sloužila malým i velkým hráčům zimních sportů.... Ustoupil domek se zahradou Novákových,

²⁵² POLÁČEK, Karel. *Bylo nás pět*. Vyd. v nakladatelství Academia 1. Praha: Academia, 2000, s. 13

²⁵³ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

Serbouskových, dům námořníka Jelínka a dům Nástrahových. Tím byl vytvořen základ pro dnešní tolik využívanou komunikaci. ²⁵⁴

Také výstavbě autobusového nádraží muselo ustoupit několik domů. Jednalo se především o dům „...s obchodním zaměřením, kde se říkalo u Bajburinů (dříve Zahradníkovi). Prodávalo se zde ovoce, zelenina, vejčička atd.“²⁵⁵ Vedle tohoto domu byla zahrada a poté následovala Štauberova barevna a čistírna, za kterou bylo hospodářství Světelských (čp. 238). Naproti tomuto hospodářství byla Polívkova autoopravna (čp. 215). V ní, podle kroniky města, bylo zaměstnáno pět dělníků. Později tuto autoopravnu a starou benzínovou stanici pod Budínem²⁵⁶ nahradil nově vystavěný autoservis s benzínovou čerpací stanicí v nedaleké, asi 2 kilometry vzdálené obci Lipovce, která byla vystavěna v akci „Z“ MěstNV a za pomoci Automotoklubem Svazarmu – Svazem pro spolupráci s armádou v letech 1973 – 1974. Hodnota této stavby byla 1 446 710 Kčs, plánované náklady 1 230 tisíc Kčs. Akce „Z“ byla financována ze sdružených prostředků MěstNV a po provedení byly jednotlivé části postupně odkupovány n.p. Benzina.

*„Ve směru k městu malebná chaloupka pana Jordána a v zahradě domek pana Křepely.“*²⁵⁷ Na druhé straně, hned pod náměstím, na rohu tehdejší Soukenické ulice a ulice Děkanské, v místech, kde dnes stojí panelové domy Trávníku I, stál velký dům rodiny Jarošových „...s velkým rozložitým kaštanem, který v době květu vytvářel překrásnou přírodní scénérii.“²⁵⁸ Tomuto domu říkala paní Božena Omrtová „U Kaštanu“²⁵⁹

²⁵⁴ *Almanach: paměti a vzpomínky rychnovských autorů a pamětníků*; díl 2. Ilustrace Ludmila Lojdová; k vydání připravil František Žatečka. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Nadační fond Františka Martina Pelcla, 2010, s. 12

²⁵⁵ *Almanach: paměti a vzpomínky rychnovských autorů a pamětníků*; díl 1. Ilustrace Ludmila Lojdová; k vydání připravil František Žatečka. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Nadační fond Františka Martina Pelcla, 2009, s. 6

²⁵⁶ Tato benzínová stanice pod Budínem musela být nahrazena, jelikož se nacházela v ochranném pásmu vodního zdroje RK/1, na kterém se později vystavěla úpravna vody v hodnotě přes 5 mil. Kčs. SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápis ze schůze rady MěstNV* ze dne 9. 3. 1973

²⁵⁷ *Almanach: paměti a vzpomínky rychnovských autorů a pamětníků*; díl 1. Ilustrace Ludmila Lojdová; k vydání připravil František Žatečka. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Nadační fond Františka Martina Pelcla, 2009, s. 6

²⁵⁸ Tamtéž, s. 6

²⁵⁹ Rozhovor s paní Boženou Omrtovou ze dne 15. 3. 2014

Dům Jarošových s mohutným kaštanem. Tomuto domu se říkalo „U Kaštanu“. Fotografie z 60. let 20. století²⁶⁰

Směrem k městské části, které se říkalo Na sboře stál **doměk Kvasničkových** – **později Jedlinských**.²⁶¹ V tomto místě pak bylo budováno autobusové nádraží.

U Sokolovské, dříve Štefánikovy ulice, nad výše zmíněným domem u Niplových, stála vila s věžičkou, zvaná Lojzicka, ve které bydlela **rodina Kulhavých**. Narátor Ivan Kulhavý v tomto domě bydlel se svými rodiči a poté, co se oženil, začal s manželkou dům rekonstruovat. Rodiče pana Kulhavého bydleli v dolním patře a mladí manželé v poschodí. Ovšem pak přišly plány na výstavbu sídliště Trávník II. „...nakonec náš dům tam měl zůstat v celý tý lokalitě²⁶², tomu architektovi se to celkem líbilo ta vila a... my jsme z toho nakonec nebyli moc nadšený, protože jsme si uvědomili jednu hrůzostrašnou věc, že bysme byli vlastně uprostřed něčeho... kde by kolem dokola byly jenom činžáky a vlastně bysme tam byli jako na poušti... no tak proto jsme nakonec souhlasili s tím, i když říkám tomu architektovi se to nějak nezamlouvalo dvakrát, s tím že to necháme zbourat a nakonec jsme se tam odsud vystěhovali pryč...“²⁶³ Poté co byl vyklizen dům, se mladá rodina přestěhovala do tehdy právě

²⁶⁰ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

²⁶¹ *Almanach: paměti a vzpomínky rychnovských autorů a pamětníků*; díl 1. Ilustrace Ludmila Lojzdová; k vydání připravil František Žatečka. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Nadační fond Františka Martina Pelcla, 2009, s. 6

²⁶² Tuto skutečnost dokládá i asanační plán středu města vypracovaný Ing. arch. Ivanem Vosmekem. SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou.

²⁶³ Rozhovor s panem Ivanem Kulhavým ze dne 5. 4. 2014

dokončeného panelového domu na sídlišti Trávník I. Asi po tři čtvrtě roku se bydlení v paneláku se rodina přestěhovala do nově postaveného rodinného domu v městské části Sibiř. Zde rodina Kulhavých žije dodnes.

Vila Lojzicka. Dům rodiny Kulhavých. Fotografie z počátku 70. let 20. století²⁶⁴

5.2 Cesta k demolici – dopravní přeložka č. I/14

Přestavba Rychnova nad Kněžnou začala v souvislosti se špatnou dopravní situací ve městě. Vyrůstající nákladní i osobní doprava byla vedena vnitřkem města, úzkými a nepřehlednými ulicemi s nekvalitním povrchem. Možnost objet město a vyhnout se tak jeho centru prakticky neexistovala. *„Veškerá doprava šla přes město, šla přes náměstí v obou směrech. Tenkrát samozřejmě byla proti dnešku doprava minimální. Osobní doprava byla proti dnešku nepatrná, byla poměrně velká, na tu dobu poměrně velká, doprava autobusová, to bylo, to samozřejmě. A byla docela velká i doprava nákladní, ale to byly nákladáky, zase ne ty moderní, byly to starý erťáky,²⁶⁵ starý větriesky,²⁶⁶ starý erendy,²⁶⁷ „Hurvínci“, jak jsme*

²⁶⁴ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

²⁶⁵ „Erťák“ či také „trambus“ byla označení pro nákladní vozy Škoda 706 RT, vyráběné v letech 1958–1985 (od roku 1970 jejich produkce klesá z důvodu produkce nového typu 706 MT). Škoda 706. [cs.wikipedia.org](http://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%A0koda_706_RT#C5.A0koda_706_RT) [online] Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: http://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%A0koda_706_RT#C5.A0koda_706_RT

²⁶⁶ „Větrieska“ či také „ventra, vejtraska, VSka, vejda“ byla označení pro terénní nákladní automobily Praga V3S, vyráběné původně pro armádní potřebu v letech 1953–1985. Praga V3S. [cs.wikipedia.org](http://cs.wikipedia.org/wiki/Praga_V3S) [online] Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: http://cs.wikipedia.org/wiki/Praga_V3S

*jim říkali, a tak dále. A to všechno šlo přes město, no.*²⁶⁸ Na špatnou dopravní situaci ve městě vzpomíná i pan Ivan Kulhavý: „...protože dovedete si představit, že by všechen provoz, kterej dneska je, šel přes náměstí? To byla jediná cesta, jediná cesta, která vedla - dá se říct tak ňák všechno. Jak je ta světelná křižovatka u nádraží, pak se to zahejvalo k okresu, na náměstí, přes náměstí kolem soudu dolů, pak přes most a na Láň. To co je dneska vlevo, když budeme říkat z tohoto pohledu, to nebylo. A dovedete si představit, co by bylo, kdyby tohle nepředvídali ti naši špatní vládcové? To byl samej komunista, tak to byli špatný lidi. Předvídali a neudáli tohle to? Uдали novou širokou silnici, která vlastně tenhle Rychnov v podstatě, se dá říct, zachránila...“²⁶⁹ Navíc ani povrchová úprava komunikací nebyla nejlepší. „Dlažba byla všude, dá se říct, asfalt začínal, ten byl málokde nebo v ulici, který nově vznikaly, ale přes střed města byla dlažba, kostky... to bylo vlastně až k nádraží, akorát si tak jako vzpomínám, že tam dole v tom prostoru od dnešní zhruba kněžny pod Budín, že byla betonka. Zrovna jako tadyhle k Panoramě byla betonka. Zrovna tak byla betonka byla do Solnice z Rychnova, to byla taková móda, já nevím, jestli za první republiky? Před válkou, že se to postavily takový betonky? A ty docela sloužily.“²⁷⁰ Tuto situaci bylo nutno řešit.

V roce 1961 byl vypracován a schválen směrný územní plán, který měl odstranit zjevné nedostatky současného životního prostředí, vymezoval velikost a perspektivní stavební rozvoj města a předpokládal postup stavebních zásahů na 10 – 15 let dopředu.²⁷¹ Podle tohoto plánu byla tedy postavena dopravní přeložka č. I/14. V roce 1967 byl ing. arch. Ivanem Vosmekem ze Stavoprojektu v Pardubicích vypracován podrobný územní plán středu města, který navrhoval zástavbu západní části města, výhledově vytvářel městský prostor středu a zároveň byl podkladem pro obytnou zástavbu a občanské vybavení.

²⁶⁷ „Erenda“ či také „Randál“ byla označení pro nákladní vůz *Praga RND* (Rychlý Nákladní Diesel) vyráběný v letech 1934–1955. *Praga RN/RND*. *cs.wikipedia.org* [online] Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: http://cs.wikipedia.org/wiki/Praga_RN

²⁶⁸ Rozhovor s panem Josefem Kafaňkem ze dne 31. 5. 2014

²⁶⁹ Rozhovor s panem Ivanem Kulhavým ze dne 5. 4. 2014

²⁷⁰ Rozhovor s panem Josefem Kafaňkem ze dne 31. 5. 2014

²⁷¹ Tento SÚP byl v roce 1969 kvůli nové potřebě stavebních ploch přepracován. Revizi provedl Stavoprojekt v Hradci Králové, konkrétně projektant ing. Frydrych.

Asanační plán středu města. Autor Ing. arch. Ivanem Vosmek.. Tmavě označeny domy určené k asanaci.²⁷²

V roce 1964 byl zpracován dlouhodobější plán přestavby města, kdy mělo dojít nejen k zlepšení dopravní úrovně města, ale také k vybudování sídliště Trávník, které by pomohlo vyřešit akutní bytovou nouzi ve městě. K tomu všemu měla být vybudována nová obchodní zóna na Havlíčkově ulici a nový Dům služeb, které měly přispět k občanské vybavenosti ve městě.

Nový územní plán byl již od svého schválení zveřejněn na náměstí ve výloze bufetu. Úředníci z města začali připravovat občany na budoucí asanace. Paní Božena Omrtová na toto vzpomíná: „Jako to jsme vnímali všichni strašně špatně. Oni chodili jednou za čas, já nevím jestli za dva roky nebo za tři roky... prostě vždycky přinesli plány, který byly taky vystavený v bufetu vždycky náký čas, (...) ve výloze tam a prostě chodili a pořád říkali, že se to bude bourat. A takhle čas od času takhle chodili, takže se to vnímalo jako že ... jako že rodina to vnímala špatně, protože pořád visel jako takovej ten, že se bude bourat jako barák a co bude jako dál. A to chodili ještě jako dlouho předtím než ještě byl Trávník a to...to bylo ještě jako mnohem dřív... to... já nevím, od malička to... co si pamatuju. Tak vždycky přišli náký lidi s těma plánama a pořád jako ... že prostě se to tady bude přeměňovat a že se bude bourat

²⁷² SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou

barák....“²⁷³ Na tomto místě udává narátorka i srovnání z rodinných výletů po Slovensku. „Pořád to viselo ve vzduchu a druhá věc byla, že jsme třeba jezdili na dovolenou na Slovensko, asi dvakrát jsme byli nebo tak jako... a když jsem tam byla ještě s rodičema a na výletě v deváté třídě, tak tam měli ještě k silnici takový ty starý baráky krásný a ty města byly taky jo... to bylo podle celý tý silnice až ... no a pak jsme tam jeli a vono to najednou bylo zbouraný a byli tam moderní baráky, kostky a takový jo... a to už jsem taky blbě vnímala no a pak... no a ty paneláky si tam udělali... no a tady to pak začali stavět taky.“²⁷⁴

7. června roku 1966 jednala rada MěstNV o územním plánu města, který počítal s tím, že bude nutno přistoupit k asanaci asi 350 domů. Na této schůzi bylo doporučeno, aby připomínky památkářů byly brány v potaz jen u objektů, které jim náleží. K ostatním návrhům se památkáři mohli pouze vyjádřit.²⁷⁵ Osobně se mi za celou dobu sběru archivních materiálů nepodařilo najít jediný záznam o sporu mezi památkáři a zájemci o novou výstavu.

Nutno také podotknout, že před stavebními pracemi nedošlo k archeologickému výzkumu. Při studiu archivních dat jsem nenarazila na jedinou zmínku o možném archeologickém výzkumu. I přesto jsem vznesla dotaz na archeoložku PhDr. Martinu Bekovou, pracující při Orlickém muzeu a galerii Orlických hor v Rychnově nad Kněžnou, která mi potvrdila, že dle jejích informací v této lokalitě žádný archeologický výzkum neprobíhal, a to nejen proto, že tehdy v Rychnově nad Kněžnou žádný archeolog nepůsobil, ale také proto, že to tehdy zkrátka nebylo zvykem. Paní Božena Omrtová byla během rozhovoru tázána, zda ví, že by lidé protestovali proti zbourání nějakého domu z památkářského hlediska. „To tenkrát ne... to se bralo úplně jinak. My jsme teda protestovali (ohledně vlastního domu – poznámka L. K.) velmi, ale prostě nebylo nám to nic platný...“²⁷⁶ Narátor Ivan Kulhavý neměl pocit, že by se demolovaly nějaké kulturně či památkově vzácné domy. „Ale i když to byly i starší domy, nebyly to žádný domy, který by na sobě nesly něco, dejme tomu, nějaký podpis nějakýho dobrýho architekta, nebo nějakýho řemeslníka význačnýho. Byly to všechno naprosto všechno obyčejný domy, kde se nenacházelo nic, co by bylo z toho, když to nadsadím, nějakýho význačnýho, něco vzácnýho... Vzácný to bylo pro nás, pro obyčejný lidi, kteří jsme tam chodili, ale jinak to byly normální domky, který se stavěli v tý době... já neříkám, dejme tomu od toho roku 1890 do té doby, než se to zbouralo.“²⁷⁷

²⁷³ Rozhovor s paní Boženou Omrtovou ze dne 15. 3. 2014

²⁷⁴ Tamtéž

²⁷⁵ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1966*, s. 14

²⁷⁶ Rozhovor s paní Boženou Omrtovou ze dne 15. 3. 2014

²⁷⁷ Rozhovor s panem Ivanem Kulhavým ze dne 5. 4. 2014

Vraťme se tedy k přestavbě města, kterou začala **dopravní přeložka číslo I/14 – tzv. rychnovský obchvat**,²⁷⁸ vedoucí podél celého města, od nemocnice až ke kopci Budínu. Prvotní investiční plán výstavby činil 10 milionů Kčs a životnost silnice v nezměněné podobě měla být 20 let. Tato přeložka umožnila rychlejší a pohodlnější jízdu jak do nedaleké Solnice, tak na druhé straně do Vamberka. Spolu s touto výstavbou měl vzniknout nový most přes řeku Kněžnou a prostor pro výstavbu budoucího sídliště Trávník I. V rámci této přestavby však bylo nutné přistoupit k asanaci domů, které budoucímu obchvatu stály v cestě. Kronika města z roku 1966 uvádí, že ve většině případů se jednalo o staré a nevyhovující domy.

Již v roce 1966 se výstavba této nové silnice začala připravovat. Bylo nutné projednat alternativní studie, které by nabídly možnost s menším rozsahem asanačních demolic. A ačkoliv již v únoru roku 1965 tato alternativní studie byla vypracována, ukázalo se, že rozsah demolic zůstane nezměněn.²⁷⁹ V roce 1967 musel MěstNV informovat majitele postižených domů o plánu výstavby a demolic a projednat podmínky odprodeje těchto nemovitostí. Zápis rady MěstNV z 10. února 1967 říká, že „*jednání s majiteli proběhlo uspokojivě, kromě výkupu čp. 552, kde majitelé odmítají objekt odstoupiti vzhledem k nízkému ocenění.*“²⁸⁰ Ovšem jak dokládají pozdní zápisy z bytové výstavby, lidé neopouštěli své pozemky a domy tak lehce, jak by se na první pohled mohlo zdát.

Není divu. I sama stavební komise si byla vědoma toho, že plánem výstavby přeložky „*sahá na majetek občanů*“. Vše se muselo odehrávat co nejcitlivěji, protože neexistoval žádný právní předpis, který by lidem nařídil dům vyklidit a zbourat. Nařízení ke zbourání nemovitosti bylo možné, kdyby stavba nebo její část hrozila zřícením nebo jinak ohrožovala bezpečnost nebo zdraví osob (všeobecnou zchátralostí, vlhkostí apod.), a nebylo by možné ji hospodárně opravit.²⁸¹ Tyto domy však, jak dokládá další zápisy rady MěstNV, nebyly v tak špatném stavu, aby je musel majitel opustit a sám zbourat.

Navíc materiál z demolic byl často žádaným zbožím. Rada MěstNV nařídila komisi pro výstavbu, aby se zabývala otázkou demolic stodol. „*Není dostatek stavebního materiálu a*

²⁷⁸ Dnes je tato silnice považována za silnici I. třídy. Spojuje města Liberec, Vrchlabí, Trutnov, Náchod a Českou Třebovou.

²⁷⁹ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápis ze schůzí komise výstavby* ze dne 23. 2. 1965

²⁸⁰ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápis ze schůzí rady MěstNV* ze dne 10. 2. 1967

²⁸¹ *Vyhláška ministra-předsedy Státního výboru pro výstavbu č. 144/1959 Sb., kterou se provádí zákon o stavebním řádu*. 23. července 1959. § 13 *Důvody zřízení staveb*. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=29555&Section=1&IdPara=1&ParaC=2

*je třeba této situace využít, aby prováděním demolic byl získán materiál. (...) ať si zájemci vezmou materiál na cesty, staré dříví na topení.*²⁸² O některé domy tak projevil zájem Výkupní závod. JZD Lipovka pak získalo materiál ze starých stodol. U starších domů, které nenabízely tolik vhodného materiálu k „recyklaci“, bylo obtížné najít podnik či lidi, kteří by asanaci provedli. Pokud lidé z asanovaných domů plánovali stavbu nového domu, museli si dům sami rozebrat, cihly očistit a tím připravit k opětovnému použití. *„my jsme si to bourali náš dům sami a museli jsme to jako srovnat jako se zemí a protože jsme si chtěli z toho chtěli vzít ty cihly, ten materiál, protože byl nedostatek a taky nebylo tolik peněz zase, i s finančního hlediska to bylo jako to... a myslím si, že jako ty lidi, který třeba se vodstěhovali a neměli vo to zájem, že možná bourali i některý lidi, který chtěli stavět, že si taky nabourávali z toho cihly... jako nebo prostě ten stavební materiál, kámen a takový... to si myslím, že i z těch jinejch domů, ale to já přesně nevím. My jsme si to teda sami zbourali, sami odstěhovali a tak no...protože jako v plánu ta stavba byla, protože můj otec nechtěl slyšet, že by měl bydlet někde v činžáku...“*²⁸³ V případě, že majitelé o materiál z demolovaného domu nestáli, dům byl na „bouračku“ prodán jiným zájemcům, kteří ho museli do stanovené doby zbourat. Rozebírání domů obyvateli a čištění cihel dokládá i němý černobílý snímek pořízený v Rychnově nad Kněžnou kolem roku 1975.²⁸⁴

Také v té době bylo radou MěstNV usneseno, že JUDr. Handl bude přijat na 0,2 úvazku, aby uvedl do pořádku právní věci, týkající se výkupu a prodeje pozemků na stavby.²⁸⁵

Jedním z domů, který musel stavbě ustoupit, byla usedlost pana Dohnálka čp 161, později odhadnutá na 21 762 Kčs, a tak v únoru roku 1967 byl pan Dohnálek zařazen do bytového pořádku na rok 1970. Zápisy ze schůzí komise výstavby ze dne 7. září 1967 dokládají, že se pan Dohnálek snažil asanaci svého domu zabránit. Samozřejmě, že pokud by majitel domu nechtěl tento dům a pozemek pro výstavbu poskytnout, přistoupilo by se k jeho vyvlastnění.

Řízení o *vyvlastnění* obecně probíhalo na žádost vyvlastňovatele. Stavební úřad byl povinen přezkoumat, zda se vyvlastňovatel pokusil o dohodu k získání nemovitosti nebo práv k nim. Podle zákona o stavebním rádu bylo možné vyvlastňovat nemovitosti nebo práva k nim

²⁸² SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápis ze schůze rady MěstNV* ze dne 24. 2. 1967

²⁸³ Rozhovor s paní Boženou Omrtovou ze dne 15. 3. 2014

²⁸⁴ *Amatérský filmový snímek asanace Rychnova nad Kněžnou v 70. letech 20. století*. Soukromý archiv PhDr. Josefa Kráma.

²⁸⁵ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1966*, s. 11

pokud by bránilo k uskutečnění úkolů stanovených státním plánem rozvoje národního hospodářství, pokud nemovitost bránila uskutečnění nové stavby či užívání stavby.²⁸⁶ Vyvlastňování mělo probíhat na základě schváleného územního plánu. Při vyvlastňování nemovitostí v osobním vlastnictví bylo nutné „prokázat důležitý zájem společnosti na vyvlastnění. Za takový zájem je možno považovat zejména výstavbu vodních děl, dolů, silnic, železnic a takových staveb, jejichž uskutečnění je v zájmu rozvoje národního hospodářství nezbytné, nebo jejichž uskutečnění je nezbytné pro uspokojování vážných potřeb občanů v místě realizace stavby.“²⁸⁷

Pan Dohnálek se proti vyvlastnění pochopitelně odvolal, ovšem neúspěšně. Komise výstavby si žádala zjištění u státního notářství, zda majitel nakonec podepíše kupní smlouvu a pokud by tak neučinil, bude muset pozemek s nemovitostí vyvlastnit.²⁸⁸ O měsíc později se pan Dohnálek odvolává pro vyvlastnění znovu. Tentokrát mu bylo komisí výstavby sděleno, že „odvolání se zamítá s tím, že celá záležitost spadá do jednání občansko-právního. Poněvadž odvolatel trvá na smlouvě, druhá strana jej popírá, věc tedy může vyřešit jen soud.“²⁸⁹ Jak tento spor dopadl, se mi nepodařilo zjistit. Pravdou je, že rada MěstNV dne 22. března roku 1968 konstatovala, že Dohnálkovým byl přidělen byt a ponechala jim lhůtu na odvolání.²⁹⁰ V květnu téhož roku měl n. p. Silnice zahájit své práce a začít úpravou terénu pro silniční těleso. Někdy během tohoto měsíce byl asanován i dům Dohnálkových.²⁹¹

Pan Dohnálek nebyl jediný, kdo se snažil zabránit demolici svého domu. Dalšími zoufalými obyvateli města byli Zahradníkoví (čp. 154), kteří stejně tak podali komisi odvolání proti vyvlastnění pozemku. Komise toto odvolání opět zamítla. Také manželé Marie a Josef Světelští z domku (čp. 238) vyjadřovali nesouhlas se stavbou silnice a s plánovanou demolicí svého domu. Jejich odvolání komise výstavby opět zamítla. Manželé Světelští si tak museli hledat nové bydlení. V dubnu roku 1967 projednala rada MěstNV převod domu čp. 233 v Rychnově n. Kn. na manžele Světelských, kteří tento dům měli získat od svého strýce, tehdy

²⁸⁶ HORÁK, Milan, Karel BERAN a Jaromír MAGDA. *Bytová výstavba a hospodaření s byty*. Praha: Federální ministerstvo hutnictví a těžkého strojírenství, 1972, s. 65 - 66

²⁸⁷ Tamtéž, s. 68

²⁸⁸ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápis ze schůzí komise výstavby ze dne 7. 9. 1967*

²⁸⁹ Tamtéž. *Zápis ze schůze komise výstavby ze dne 17. 10. 1967*

²⁹⁰ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápis ze schůze rady MěstNV ze dne 22. 3. 1968*

²⁹¹ Tamtéž. *Zápis ze schůze rady MěstNV ze dne 5. 4. 1968*

trvale bydlícím v Praze. Rada převodu nemovitosti vyhověla a manželé Světelští tak získali svůj nový domov.²⁹²

Dalším dům, který měl být zdemolován, byl rodiny Sedliských a Reschových (čp. 552). V březnu roku 1967 vznesla rada MěstNV dotaz, zda došlo k ocenění majetku těchto rodin, a zároveň, jestli bylo zjištěno, zda mají majitelé zájem o koupi jiného domu, čp. 317 v Rychnově n. Kn., který stojí hned vedle hotelu Labuť, též vedle plánované silnice č. I/14. Samozřejmě nejprve muselo být projednáno, jestli o tento dům nemají zájem jeho nájemníci. Dle záznamů ze schůzí rady MěstNV vyplývá, že rodina Sedliských opouštěla svůj dům opravdu nerada. V lednu téhož roku projednala rada MěstNV fakt, že majitelé se stále ještě nepřestěhovali a dům tak stále nebyl prázdný, což mohlo ohrozit plánované datum výstavby. Člen rady MěstNV pan Balcar k tomuto tehdy řekl: „*Myslím, že by nebylo rozumné, aby ustupoval zájem veřejnosti zájmu jedince.*“²⁹³ V únoru se rada opět vrátila k případu rodiny Sedliských, jelikož n. p. Silnice, který měl novou dopravní přeložku vystavět, vznesl dotaz, jak je to se zajištěním pozemků nutných ke stavbě. Rodina Sedliských v tu dobu stále bydlela ve svém domě a odmítla se vystěhovat s tím, že jim nebyly vytvořeny vhodné podmínky pro přestěhování.²⁹⁴ V březnu se konala další schůze městského národního výboru. Zápisy z této schůze říkají, že malíř domovní správy u Sedliských vymaloval přízemí, což zřejmě byl jeden z požadavků rodiny, aby byla ochotna se přestěhovat, ale, jak zápis dále uvádí, rodina stále viděla nějaké komplikace, pro které se stále odmítala přesídlit z domu čp. 552. Členu rady Kárníkovi zřejmě došla trpělivost a prohlásil, že „*MěstNV měl vytvořit Sedliským takové podmínky, aby se museli vystěhovat a ne jim stále umožňovat, aby se měli na co vymlouvat.*“²⁹⁵ Bylo rozhodnuto, že do 15. března má být rodina přestěhována. Pan Bárta na vystěhování této rodiny vzpomíná: „*Říkám, ... tady je nádraží takhle, a když jdete dneska od nádraží na tu křižovatku, tam byla patrová vila rady Jelínka (pan Jelínek byl otec paní Sedliské a paní Reschové – poznámka L.K.) a dneska ty lidi, který tam pod policejním dohledem vypořádávali...*“²⁹⁶ Další zápis rady MěstNV již stroze konstatuje, že k přestěhování rodiny došlo.²⁹⁷ Demolice domku nedala na sebe dlouho čekat. Uvádí se, že

²⁹² Tamtéž. Zápis ze schůze rady MěstNV ze dne 7. 4. 1967

²⁹³ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. Zápis ze schůze komise výstavby ze dne 27. 1. 1970

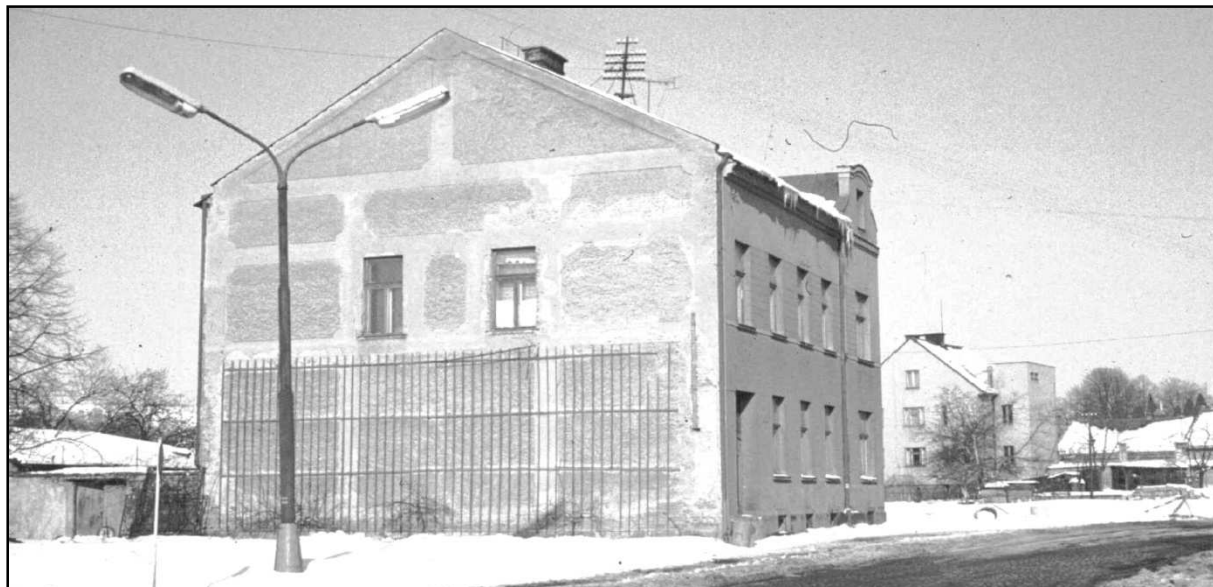
²⁹⁴ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. Zápis ze schůze rady MěstNV ze dne 3. 2. 1970

²⁹⁵ Tamtéž. Zápis ze schůze rady MěstNV ze dne 3. 3. 1970

²⁹⁶ Rozhovor s panem Vladimírem Bártou ze dne 22. 2. 2014

²⁹⁷ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. Zápis ze schůze rady MěstNV ze dne 15. 3. 1970

demolice s příslušenstvím včetně zplanýrování terénu měla proběhnout k poslednímu květnu roku 1970 a měla stát 600 Kčs.²⁹⁸ Na konci roku 1970 doporučila komise výstavby finančnímu odboru, „aby provedl výkup zbytku pozemku zahrady při bývalém domě Anny Reschové a Marie Sedliské pro účel úpravy frekvence.“²⁹⁹

Dům čp. 552 rodiny Sedliských a Reschových, který stál na místě nové dopravní přeložky č. I/14. Fotografie byla pořízena pravděpodobně v 60. let 20. století.³⁰⁰

Další rodinou, která přišla o své dům z důvodu výstavby přeložky č. I/14, byla rodina Novákových (čp. 265), rodina Novotných (čp. 215) rodina Nástrahových (čp. 267), rodina Serbouskových (čp. 268) a Doležalovi (čp. 709), jejichž nemovitost byla odhadnuta na 14 680 Kčs. Asanována byla i nemovitost Inky Havlové, jejíž cena byla odhadnuta na 25 518 Kčs.³⁰¹ O své kolny, jejichž demolice přinesla zájemcům dřevo na zátap, přišlo v první fázi výstavby i několik dalších rodin. Nutno podotknout, že tyto rodiny v pozdější fázi přišly i o své domy a to v souvislosti se zvětšujícím se rozsahem výstavby – konkrétně s výstavbou sídliště Trávník II.

Demolice nebyly ušetřeny ani domy rodiny Jaschkových, Dřeveckých a Ješinových. Asanací získané pozemky měly sloužit k nové bytové výstavbě v těsné blízkosti přeložky, v Sokolovské ulici. Rada MěstNV v září 1967 projednala problémy, týkající se přestěhování paní Ješinové do náhradního bytu a tím důrazně upozornila na skutečnost, aby byly včas

²⁹⁸ Tamtéž. Zázpis ze schůzí rady MěstNV ze dne 21. 4. 1970

²⁹⁹ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. Zázpis ze schůze komise výstavby ze dne 11. 11. 1970

³⁰⁰ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

³⁰¹ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1966*, s. 18

zajištěny i náhradní byty pro rodiny, které se měly vystěhovat v souvislosti s výstavbou silnice č. I/14.³⁰² Jak bylo ukázáno výše, výkup domů a přestěhování jejich obyvatel nešly tak snadno. Zajímavostí v případě domu paní Ješinové je to, že materiál z asanovaného objektu byl původně přislíben na výstavbu požární zbrojnice požárníkům do Habrové. Nakonec však tento dům „rozebraly“ a materiál získaly soukromé osoby. Proti tomu se samozřejmě strhla lavina kritiky Habrováků, kteří už netrpělivě čekali na svou „hasičárnu“. MěstNV argumentoval tím, že dům Ješinových bylo nutné zbourat co nejdříve a proto byla jeho demolice nabídnuta jiným zájemcům.³⁰³

Jak již bylo řečeno, výkupy majetku občanů nešly tak jednoduše, jak se zprvu předpokládalo. Stavba, která měla začít nejpozději v polovině roku 1968, se zpozdila. V červnu roku 1969 předseda MěstNV informoval radu městského národního výboru, že investor výstavby zastavil práce na komunikaci, protože nebyly včas uvolněny domy. Výstavba tak měla pokračovat jen v případě realizace mostu přes řeku Kněžnou. Zastavením výstavby hrozila městu penalizace. Soudruzi dále debatovali nad tím, proč se nepodařilo s majiteli nemovitostí domluvit, a tím vyřešit majetkoprávní vztahy na asanovaných objektech dříve. Jedním z problémů byla bytová nouze, kdy MěstNV nebyl schopen majitelům demolovaných domů zajistit nové adekvátní bydlení. Situaci částečně, ale ne zcela, vyřešila právě dokončená bytová výstavba na Sokolovské ulici.³⁰⁴ Právě výkupy domů byl přetrvávající problém, který provázal celou výstavbu. Nicméně postupem času byly všechny pro stavbu požadované nemovitosti vykoupeny, případně vyvlastněny a asanovány.

Konkrétně v souvislosti s výstavbou nové komunikace vzpomíná z pohledu dospívajícího chlapce pan Josef Kafuněk: „...když se stavěla ta nová silnice (...) tak tam používali stroj caterpillar. To byl americký, nebo v americké licenci vyráběnej buldozer. To bylo něco úplně jinýho, než byly do té doby ruský stalince, nebo kyrovce, nebo co to bylo, že jo... a to bylo! To mělo zvedací radlici, ty pásy byly úplně jinak konstruovaný, všechno, to byla radost se na to koukat, to byl opravdu stroj mohutnej. Na tehdejší poměry to bylo úplně něco, to jsme se na to jako kluci dívat, jak s tím dělali... Když dělali tu silnici, to oni nějak trhali, nebo opravovali tu betonku starou, jak říkám, že tam byla...“³⁰⁵

V roce 1969 byla Rada MěstNV upozorněna na fakt, že v horní části přeložky I/14 u také v té době nově vybudované železniční zastávky v blízkosti hotelu Labuť, hrozí velké

³⁰² SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. Zázpis ze schůze rady MěstNV ze dne 1. 9. 1967

³⁰³ Tamtéž. Zázpis ze schůze rady MěstNV ze dne 3. 11. 1967

³⁰⁴ Tamtéž. Zázpis ze schůze rady MěstNV ze dne 7. 6. 1968

³⁰⁵ Rozhovor s panem Josefem Kafuňkem ze dne 31. 5. 2014

nebezpečí úrazu, a to z toho důvodu, že vývod silnice nebyl dostatečně osvětlen. Národní podnik Silnice, který stavbu realizoval, se k tomuto vyjádřil tak, že osvětlení komunikace bude dokončeno až po skončení samotné stavby. Tento problém tak zůstal do dokončení stavby nevyřešen.³⁰⁶ Další komplikací ohledně silnice I/14, která je zmiňována v zápisech ze schůzí rady MěstNV, byl nově vybudovaný, avšak zcela nevyhovující úzký chodník, který neumožňoval snadný přístup do prodejny potravin - Jednoty na Láni, která stála v těsné blízkosti nové silnice.³⁰⁷

V souvislosti s otevřením nové komunikace pan Josef Kafuněk vzpomíná: „*Akorát vím, že když se votvírala, nebo krátce otevřená, tak to samozřejmě se chodilo na prvomájovej průvod. Bylo tradiční v Rychnově, že se májovej průvod se řadil u nemocnice a šlo se na náměstí, že jo. A tenkrát v tom roce - jednou to bylo - že se řadil u nádraží a šlo se od nádraží po tej novej tenkrát silnici, novačka jsme jí říkali, až vlastně k dnešní benzínové pumpě u Labutě, tenkrát ta pumpa tam nebyla, až na tu křižovatku, až do náměstí, takhle se ten průvod jakoby vracel. Tak se nějak ta silnice měla posvětit, nebo že jako prostě, aby to bylo něco jinýho... a vím, že to byl první květen, že chumelilo, že padal sněh...*“³⁰⁸

Nutno říci, že do budoucna se plánovalo rozšíření této komunikace, které by jistě doprovázely i další asanace. Přeložka I/14 měla pokračovat „přes Pelclove nábřeží do Průhonu pod železniční trať s vyústěním mezi Rychnov nad Kn. a obcí Lipovkou.“ K tomuto rozšíření však do dnešních let nedošlo. Zbývá jen doufat, že nedojde, jelikož by s sebou jistě „vzalo“ i rodný dům Františka Martina Pelcla stojící na nábřeží, nesoucí jeho jméno.³⁰⁹

5.3 Trávník I

Jak bylo řečeno výše, nový územní plán počítal i s novou bytovou výstavbou. Již v polovině 60. let bylo zřejmé, že se budou muset hledat nová místa, na kterých by se rozprostřela nová bytová výstavba. Navíc, bytová výstavba v blízkosti městského centra šetřila náklady na inženýrské sítě a na občanské vybavení. Narátor Ivan Kulhavý považuje výběr lokality pro budoucí sídliště jako vhodný a říká: „(stát – poznámka L.K.) vyhlídl lokalitu, která byla v daný chvíli asi nejrozumnější ze všech možných lokalit, protože měla

³⁰⁶ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. Zápis ze schůze rady MěstNV ze dne 21. 10. 1969

³⁰⁷ Tamtéž. Zápis ze schůze rady MěstNV ze dne 27. 4. 1970

³⁰⁸ Rozhovor s panem Josefem Kafuňkem ze dne 31. 5. 2014

³⁰⁹ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. Zápis ze schůze rady MěstNV ze dne 25. 9. 1972

všechny náležitosti. Byla tam kanalizace, sice né dejme tomu ta hlavní kanalizace, která se stejně budovala, ale byl tam vodovodní řady, energetický přípojky a všechno tohle to, takže vlastně se dá říct, že nebylo potřeba tolik ty infrastruktury budovat.“³¹⁰

Náklady na inženýrské sítě si samozřejmě dobře uvědomovalo i město a hledalo tak pro budoucí výstavbu místo, které by tyto náklady alespoň z části ušetřilo. Tak rada MěstNV dne 1. června 1966 konstatovala, že „jsou obtíže s přidělováním míst pro zástavbu, neb je nutnou současně s tímto řešiti i náklady na inženýrské sítě. Proto se musí prosazovat podle slov ředitele Sloupenského zástavba velkých celků a ne rodinných domků. Zástavbu je třeba koncentrovat, stavět věžové domy. Nelze do nekonečna ukrajovat půdu.“³¹¹

Místo pro budoucí sídliště Trávník I tak bylo vybráno v těsné blízkosti náměstí Dr. Z. Nejedlého, v lokalitě, kde stály rodinné domky. Asanace byly nezbytné. V dopise Komunálních služeb města radě MěstNV se můžeme dočíst, že „plán demolice vychází z plánu rozvoje města. Orgány MěstNV volily tuto koncepci proto, aby se podstatně zlepšil vzhled a funkce středu města. Je pravda, že stavět na zelené louce je daleko snazší, bez problémů při přestěhování a podobně. Kam bychom se ale dostali, kdybychom volili snazší cestu. Za městem by vyrůstala nová sídliště a střed města by padal. Zkušenosti jsou z některých okolních měst. Vezměme Týniště n. Orli. U Dubu vyrůstá nové město a okolo náměstí budovy chátrají.“³¹² bylo tak zřejmé, že bytová výstavba se do budoucna bude realizovat především pomocí bytových domů, v místech staré zástavby. Nová bytová výstavba, která byla více než potřebná, tak vznikla mezi nově vzniklou dopravní přeložkou č. I/14 a historickým centrem města, tedy v městské části zvané Trávník. Odtud tedy i jméno sídliště. V této části byla také stará zástavba rodinných domků. Již v roce 1968 bylo jasné, že bude muset dojít k asanaci domků, které stály výstavbě v cestě.

3. května roku 1968 požadovala komise pro výstavbu při ONV, aby blok I. č. stavby 341/7 se 36 bytovými jednotkami ve Zborovské ulici, jejíž zahájení bylo plánováno na rok 1970, byl převeden z družstevní výstavby do výstavby komunální, a to z toho důvodu, že tyto byty měly sloužit jako náhradní byty pro občany, kteří museli opustit své domovy na místě určeném pro stavbu sídliště Trávník I. Celkem v této lokalitě mělo být demolováno cca. 26

³¹⁰ Rozhovor s panem Ivanem Kulhavým ze dne 5. 4. 2014

³¹¹ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1966*, s. 12 -13

³¹² SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Dopis komunálních služeb města RK*, In: Zápis ze schůze rady MěstNV 27. 9. 1971

bytových jednotek v 11 domech.³¹³ V roce 1970 byla tato stavba hotova a připravena k nastěhování nových nájemníků.³¹⁴ Stěhování nájemníků do tohoto panelového domu dokládá vzpomínka pana Vladimíra Barty: „*Tím došlo k tomu, že my jsme se přestěhovali támhle nad policajty, do toho činžáku, do toho baráku, kterej byl vystavěnej speciálně pro lidi, kteří museli tyhle nemovitosti opustit, takže my jsme dostali byt jedna plus tři nad policajtama, jak je ten paneláček. A tam jsme bydleli po tu dobu, než jsme zbourali tajhle ten barák a než jsme přešli sem. Ale tady tenhle barák jsme si museli postavit sami.*“³¹⁵

Záznamy o výkupu či vyvlastnění těchto nemovitostí jsem v rámci svého archivního bádání nenašla. Jedním z těch, kdo přišel v této lokalitě o svůj dům, byl i Vladimír Bárta, který vzpomíná: „*Navštívili nás pracovníci geodézie a všech útvarů, kteří nabídli, že ... prostě chtěj tohle bourat, čili ... tohle povídání kolem toho nebudeme rozvádět, to nemá cenu... Ti lidi dostali nabídku, že za odhadní cenu se vodkoupí od těch obyvatel pozemek a nemovitost. (...)...protože jsme chtěli svůj vlastní domek, tak jsme tam ten domek zbourali, dostali jsme nabídku takovou, že ten barák můžeme zbourat, oni že nám ho prostě zaplatí, my že ho můžeme zbourat a ... a tím jsme se vlastně dostali semhle sem. Tamten barák jsme zbourali, tenhle ten jsme v 71 začali stavět, a protože bylo líto, bylo líto člověku takovému, že by bylo potřeba ten, tu část nějak popsat, tak jsem ... začal popisovat Rychnov jako takovej.*“³¹⁶

Ohledně další likvidace domu v rámci sídliště Trávník I se zmiňuje i pan Josef Kafuněk: „*Tak tam byla taková dřevěná chalupa, na tom si taky Hasiči d'áli cvičení, že to taky podpálili... pak na tom zkoušeli stříkačky. No tak různě se to likvidovalo.*“³¹⁷

Zpráva o situaci na úseku hospodaření s byty v Rychnově n. Kn. ke dni 20. srpna 1969 říká, že v místním seznamu uchazečů o byty je k dnešnímu dni zapsáno celkem 201 žadatelů. Z nich největší počet žadatelů, kterým bylo zrušeno právo užívat byt (92 uživatelů), 61 žadatelů muselo dojíždět téměř každodenně do Rychnova n. Kn. za zaměstnáním, a proto požadovali ve městě byt. 54 žadatelů bylo bez vlastního bytu, 29 žadatelů s bytem zdravotně nevhodným a 2 žadatelé s bytem zdravotně závadným. Od ledna do srpna roku 1969 bylo žadatelům přiděleno pouze 11 bytů.³¹⁸

³¹³ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond ONV Rychnov nad Kněžnou. *Plány podle odvětví – bytové hospodaření 1956 – 1975*. In: Zápis ze schůze ONV v Rychnově nad Kněžnou ze dne 3. 5. 1968

³¹⁴ Tamtéž. *Bytová výstavba v letech 1969 – 1970*

³¹⁵ Rozhovor s panem Vladimírem Bártou ze dne 22. 2. 2014

³¹⁶ Tamtéž

³¹⁷ Rozhovor s panem Josefem Kafuňkem ze dne 31. 5. 2014

³¹⁸ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápis ze schůze rady MěstNV* ze dne 26. 8. 1969

V říjnu roku 1969 projednala Rada MěstNV v Rychnově n. Kn. „*Uživatelský návrh pro sídliště Trávník I*“. Na sídlišti Trávník I mělo původně vzniknout 256 bytových jednotek ve třech bodových osmipodlažních domech (90 bytů 3+1 a 6 bytů 2+1) a čtyřech sedmipodlažních domech (48 bytů 1+1, 56 bytů 2+1 a 56 bytů 3+1).³¹⁹ Komunální výstavba měla jako náhradu za demolice poskytnout 40 b.j. v jednom deskovém domě. 104 bytových jednotek ve dvou bodových a jednom deskovém domě měla vystavět družstevní bytová výstavba. Nejvíce bytových jednotek (tj. 112 b.j.) připadlo na podnikovou výstavbu. Jeden deskový dům měl patřit Automobilovým závodům n. p. Kvasiny, z kterého měl 2 bytové jednotky poskytnout n. p. Potraviný RK. FAB,³²⁰ vyrábějící produkty kompletního dveřního vybavení, se měl stát hlavním investorem výstavby a získat tak především pro své zaměstnance dva domy – deskový s 40 byt. jednotkami a bodový s 36 byt. jednotkami. V těchto domech měly získat byty i další podniky, jako například PLEAS závod RK, VČE RK, Drogerie Hradec Králové, Jednota Kostelec nad Orli., ONV RK, SBČS RK, Silnice n. p. RK a Správa povodí Labe.³²¹

Investorem této stavby byl KIÚ (Krajský investorský útvar) Hradec Králové, generálním projektantem byl Stavoprojekt Hradec Králové, středisko Pardubice. Generálním dodavatelem byl n. p. Pozemní stavby Hradec Králové.

Co se týká investic sídliště Trávník, tak byty v blocích č. 21 - 26 (tzn. 6 bytových domů) stály dle tabulky, kterou zpracoval ONV RK, 26 700 000 Kčs. K tomu, aby finanční výdaje na sídliště Trávník I byly úplné, je nutno připočítat přípravu území, která stála 450 000 Kčs., venkovní úpravy 1 300 000 Kčs., komunikace za 1 300 000 Kčs., vodovody 300 000 Kčs., kanalizaci 600 000 Kčs., elektrorozvody 570 000 Kčs., kotelny 2 500 000 Kčs., rozvody tepla 1 000 000 Kčs., veřejné osvětlení 340 000 Kčs., slaboproud za 270 000 Kčs. A architektonickou výzdobu 170 000 Kčs. Na občanskou vybavenost, distribuci a služby bylo

³¹⁹ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond ONV Rychnov nad Kněžnou. *Plány podle odvětví – bytové hospodaření 1956 – 1975*, Uživatelský rozvrh bytové výstavby v Rychnově nad Kněžnou – Trávník I

³²⁰ FAB, který byl založen v roce 1911 jako „*Továrna na železné zboží Fáborský a Šeda, společnost s ručením obmezeným*“, byl největším strojírenským podnikem ve městě. Jak již bylo uvedeno výše, poptávka po nových bytech vzrůstala tam, kde byla poptávka po nových pracovních silách (např. severní Čechy). Jelikož se o Rychnově nad Kněžnou nedalo říci, že by bylo městem průmyslovým, lze se domnívat, že opožděný příchod na tu dobu moderní panelové výstavby byl do určité míry dán právě tím, že v Rychnově n. Kn. nebyly tak velké podniky a s tím související velká poptávka po nových pracovních silách, a tudíž i potřeba nových podnikových bytů pro zaměstnance. Pokud zde zmíníme významnější podniky přímo v Rychnově nad Kněžnou, jednala se právě o FAB, PLEAS, PERLU, ČSAD a PREFU. Velké pracovní příležitosti poskytovaly Automobilové závody n. p. v nedalekých Kvasínách, které se také staly nemalým podnikovým investorem sídliště v Rychnově nad Kněžnou.

³²¹ FAB měl získat 53 b.j., ONV RK 6 b.j., Silnice n. p. RK 4 b.j., VČE závod RK 2 b.j., PLEAS závod RK 2 b.j., SBČS pobočka RK 2 b.j., Drogerie Hradec Králové, Jednota Kostelec nad Orli. a Správa povodí Labe po 1 b.j. SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápis ze schůze rady MěstNV* ze dne 7. 10. 1969

vyhrazeno 7 000 000 Kčs.³²² Což dohromady činilo asi 35 500 000 Kčs. V jiné tabulce komise pro bytové plánování při ONV RK se udává, že náklady na sídliště Trávník I (tzn. na 240 bytových jednotek a okolí) činily 42 300 000 Kčs.³²³

Ke dni 12. listopadu 1970 Zpravodaj Městského národního výboru v Rychnově nad Kněžnou hovoří o situaci na úseku hospodaření s byty ve městě: „V současné době přes realizaci bytové výstavby v posledních letech není bytová situace stále dobrá.“³²⁴ U městského národního výboru bylo k zmiňovanému dni evidováno celkem 243 žadatelů o byty. Jednalo se o 28 žadatelů se zdravotně nevhodnými byty, o 5 žadatelů se zdravotně závadnými byty, o 66 žadatelů bez vlastního bytu, o 52 žadatelů, kterým bylo zrušeno právo užívat byt (z toho 27 žadatelům bylo zrušeno právo užívat rodinný domek) a o 65 žadatelů, kteří do zaměstnání museli obtížně dojíždět z jiných obcí.

13. září roku 1971 projednala rada MěstNV připravenost pro výstavbu sídliště Trávník. První termín, kdy mělo dojít k předání staveniště národnímu podniku Pozemní stavby STAT I, byl stanoven na 28. června roku 1971. Pro nepřipravenost staveniště byl termín ještě dvakrát posunut, až byl definitivně stanoven na 20. září 1971. Aby mohl podnik staveniště převzít, musel MěstNV zajistit odstranění všech nedokončených demolic, stromů a keřů, a zároveň nechat zasypat studny a žumpy. Dle zápisů ze schůzí rady MěstNV ještě 13. září byly na staveništi nepokácené stromy a neodklizené ploty. Jako první věc podnik plánoval připravit trafo stanici a položit základy prvního domu, aby se na jaře roku 1972 mohlo začít s montáží, a jelikož pro zmíněný rok nebyla na Rychnovsku naplánovaná jiná montáž, mohl STAS I poskytnout výstavbě sídliště všechnu svou techniku. Avšak vyvstaly námitky ze strany MěstNV týkající se projektové dokumentace. Vedoucí odboru MěstNV pan Durchánek si stěžoval: „Jako předseda stavebního bytového družstva mám trpké zkušenosti s výrobními poradami na KIÚ. My jako družstevníci jsme dostali návrh na výstavbu, bylo slíbeno, že během deseti dnů se rozhodne, co se bude stavět. Teprve však za půl roku byla svolána porada a předložen návrh jiný. S šesti garážemi v suterénu jsme nesouhlasili, chceme dole mít sklepy. Je třeba tyto věci řešit operativně a přihlížet také k tomu, o jaké byty mají lidé zájem. Družstevníci si byty budou platit, tak také chtějí mít bydlení podle svého.“³²⁵ K této výtce zazní, že „těžko ovlivňovat typovost, to je záležitost celostátní, ale je možné volit

³²² SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond ONV Rychnov nad Kněžnou. *Plány podle odvětví – bytové hospodaření 1956 – 1975*, Komplexní bytová výstavba na léta 1971 – 1975

³²³ Tamtéž

³²⁴ *Zpravodaj Městského národního výboru v Rychnově nad Kněžnou*, 2. ročník, číslo 4. z roku 1970

³²⁵ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápis ze schůze rady MěstNV* ze dne 13. 9. 1971

*sestavy. Do suterénu dávat garáže, to bych nedoporučoval. Lodžie jsou sice pěkné, ale přijdou o mnoho drážce než balkony.*³²⁶

Další problémy se týkaly občanské vybavenosti budoucího sídliště. Do sídliště totiž nebyly zahrnuty jesle, a to i přesto, že v té době měl Rychnov nad Kněžnou z celého okresu nejméně míst v jeslích. Jesle byly projektovány až v souvislosti s výstavbou sídliště Trávník II. Dalším ožehavým tématem byla nedostatečná obchodní vybavenost sídliště. Již na počátku 70. let MěstNV usiloval o to, aby se s novou zástavbou postavil i nový Dům služeb, kde by mohli obyvatelé sídliště nejen nakoupit, ale uspokojit své potřeby v rámci nemalé nabídky služeb všeho druhu. Stavba Domu služeb však byla projektována, stejně jako jesle, až v rámci výstavby sídliště Trávník II.³²⁷

Debaty nad projektem sídliště musely ustát, jelikož kdyby se trvalo na zanesení jeslí a Domu služeb do projektu, došlo by ke zdržení výstavby, které si město nemohlo dovolit.

Stavba sídliště Trávník I bez občanského vybavení byla zahájena v roce 1971.³²⁸ Jako první se začalo se stavbou komunikací, kanalizací, tlakovým vodovodním řádem (který vedl od bývalého hostince na Blátě, sídlištěm, Děkanskou ulicí na roh k Štauberovým), kotelnou a úložištěm lehkého topného oleje.

Pro květnové zasedání roku 1972 rady MěstNV byla vypracována zpráva o stavu výstavby sídliště, která zmiňovala, že se celková hodnota sídliště vyšplhala na 47 533 000 Kčs. Díky změnám v projektové dokumentaci mělo být v sedmi domech nakonec postaveno 288 bytů. V roce 1972 měla být postavena trafostanice, kanalizace a vodovod. V roce 1973 pak výtopna spolu se čtyřmi domy a v roce 1974 další 3 domy.

V polovině roku 1972 tak byla provedena hrubá stavba objektu „A“ se čtyřiceti bytovými jednotkami, základy objektu „B“ se stejným počtem byt. jednotek jako předešlý a byla srovnána rovina v terénu pod budoucím objektem „C“. Současně s tím proběhly práce na kanalizaci, vodovodu a výtopně. Jak uvádí květnová zpráva o stavbě sídliště, výstavbu provázely i některé potíže, jako *„zajištění kotelních jednotek pro výtopnu na rok 1972, přeložení části trasy vodovodu v Děkanské ulici, používání železoportlandských cementů s ohledem na agresivní vody.*³²⁹

³²⁶ Tamtéž

³²⁷ Tamtéž. Zázpis ze schůze rady MěstNV ze dne 13. 9. 1971

³²⁸ KOČNAROVÁ, Hana, Josef JUZA a Alena STRÁŽNICKÁ. 720 let města Rychnova nad Kněžnou v datech. Rychnov nad Kněžnou: Okresní archiv, 1977, s. 34

³²⁹ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. Zpráva o zajištění investičních akcí na rok 1972 a 5.P pro jednání rady MěstNV dne 15.5. 1972

Ohledně výstavby sídliště vzpomíná pan Josef Kafuněk: „*Všeobecně jako pozorovatel z povzdálí, jako z toho klukovského, vejrostského hlediska, jak jsem to viděl, ale musím říct, že člověk neviděl ty osudy a to tak úplně zblízka, i když něco se říkalo a tak dále. Ale fandil jsem tomu, protože v tom Rychnově se konečně něco dělo. Bylo to zajímavý... Oni ty paneláky stavěli už v Dobrušce, v Týništi a Rychnov začínal poměrně pozdě. Páč Rychnov měl dost zaspáno (...)* Rád si na to vzpomínám, to bylo tenkrát to, jako ty stavby, bylo věci k vidění, jako že se něco dělá a jak se to dělá. No to bylo zajímavý pozorovat, jak to svařovali, jak to rostlo ty zdi a to. Nebo vod těch základů, jak to betonovali. (...) A bylo to zajímavý, sledovat, jak stavěli ty baráky, to byly vlastně první deskový, z těch betonových panelů, baráky, do té doby byly tyhle ty, to bylo zděný, nebo to byly ty cihlový panely. Se říkalo: „ježkovy oči, takový tenký stěny, to musí být všechno slyšet, všechno studený.“ Lidi z toho taky měli strach, samozřejmě, když se tam měli stěhovat... To jako se s těma chybama nepočítalo, vůbec. Ono se taky říkalo - teďka pracně ty skoro všechny baráky obalili polystyrénem a vším možným, ale já si pamatuju, když ty baráky začaly stavět, tak říkali, že maj životnost 70 let...“³³⁰

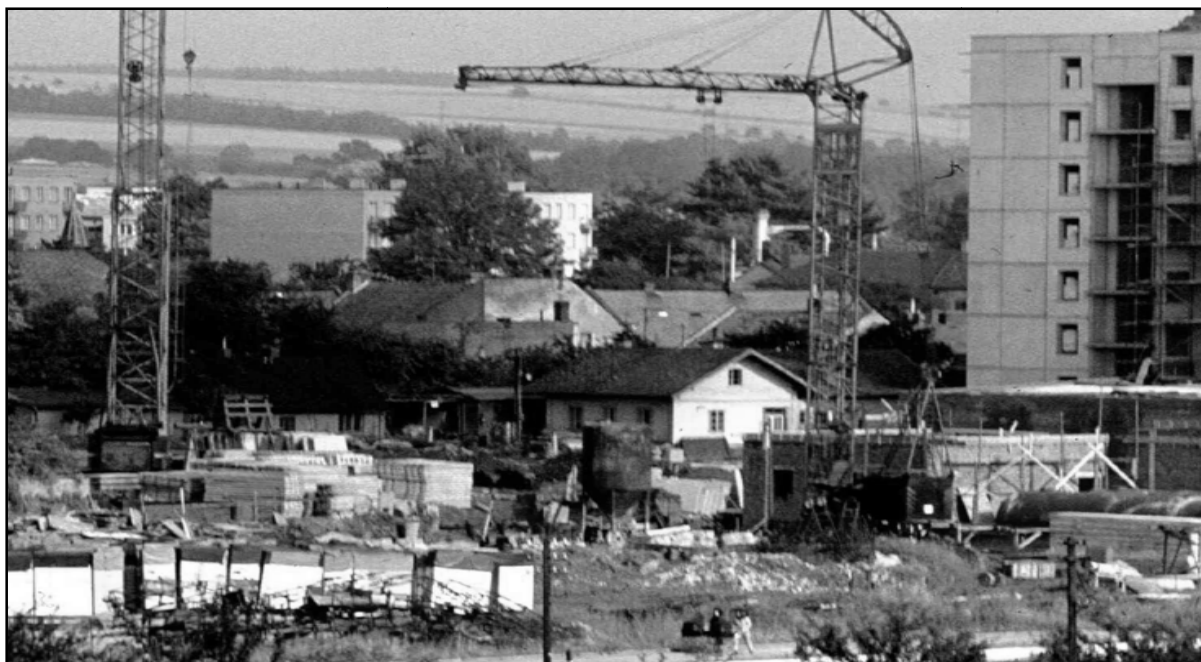
Do konce roku 1973 bylo na sídlišti Trávník I odevzdáno do užívání občanům 104 bytových jednotek v pěti obytných domech. Pro zajímavost - již v tomto roce si dle zápisů ze schůzí rady MěstNV stěžovali manželé Krejčovi, bydlící v jednom z nových panelových domů, na budování pískoviště pro děti a to z toho důvodu, že bylo stavěno přímo pod okny bytové jednotky. „*Odbor výstavby provedl šetření ve všech umístění pískoviště a zjistil, že toto je oproti projektové dokumentaci umístěno blíže k bytovému objektu. Toto posunutí bylo provedeno z těch důvodů, že projekt řešil umístění pískoviště nad podzemním parovodním vedením, což by v budoucnu znemožňovalo odstranění náhodných poruch.*“³³¹ Toto posunutí oproti původnímu plánu schválil i generální projektant. K posunutí pískoviště dál od objektu tedy nedošlo.

V následujícím roce se na tomto sídlišti měla dokončit výstavba 84 bytů a měla být zahájena výstavba dalších 25 bytových jednotek. Na sídlišti Trávník bylo nakonec postaveno celkem 313 bytů, z toho 122 družstevních, 82 státních a 109 podnikových, a to do roku 1975.³³²

³³⁰ Rozhovor s panem Josefem Kafuněkem ze dne 31. 5. 2014

³³¹ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. Zápis ze schůze rady MěstNV ze dne 19. 11. 1973

³³² STRÁŽNICKÁ, Alena, Josef JUZA a Jindřich ŠROM. *Historie města Rychnova nad Kněžnou v datech*. Rychnov nad Kněžnou: Městský národní výbor, 1988, s. 73

Stavba sídliště Trávník I. Na fotografii zaznamenává ještě i žlutý dům rodiny Kopejtkových. Fotografie z roku 1973.³³³

5.4 Trávník II

Jak bylo řečeno výše, v rámci sídliště Trávník I nebylo počítáno s žádným objektem občanské vybavenosti, jako jsou obchody či jesle pro děti z nově nastěhovaných rodin. Občanská vybavenost byla plánována až v souvislosti se sídlištěm Trávník II, které mělo být realizováno na ploše 7,5 ha. Podle plánu měla v květnu roku 1972 rada MěstNV projednat návrh druhého sídliště a do konce měsíce června mělo dojít k jednání o studii, která měla být zpracována Stavoprojektem v Pardubicích. V roce 1973 měla začít výstavba samotného sídliště a o rok později stavba očekávaného Obchodu služeb.³³⁴

Reálně došlo k projednání studie až v srpnu roku 1972. Studie byla z větší části schválena, avšak rada MěstNV měla k studii několik připomínek. Zaprvé bylo požadováno, aby došlo k vypuštění výstavby jeslí v prostoru „Trávník II“ pro nedostatek místa v tomto prostoru. Nové jesle měly vzniknout v prostoru na Láni na takzvané Janebově zahradě, která byla od plánovaného sídliště vzdálena cca 500 metrů. A dále potravinářská prodejna měla být vystavěna v předstihu, to znamená do roku 1974, a to z toho důvodu, aby původní prodejna potravin na Burku, která byla též v asanačním plánu, mohla být přestěhována do nových prostor. Kromě zmiňovaného mělo dojít k prošetření, zda není možné v prostoru mezi

³³³ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

³³⁴ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápisze schůze rady MěstNV* ze dne 15. 5. 1972

budovou Okresního národního výboru a náměstím v Havlíčkově ulici umístit větší počet obytných domů, což by zajistilo větší počet bytových jednotek. V souvislosti s výstavbou sídliště mělo dojít i k výstavbě nové obchodní zóny na Havlíčkově ulici.

Problémem se také stal plánovaný 13ti podlažní dům (plánovaný ing. arch. Vosmekem již v roce 1971) a to z důvodu nevyjasněné technologie stavby. Tato záležitost byla několikrát projednávána. Dodavatel Pozemní stavby v Hradci Králové vyprojektoval pouze 8. podlažní bodový dům. Radě MěstNV se tento problém zdál nepochopitelný, jelikož Pozemní stavby Pardubice tyto výškové domy běžně stavěly. Kdyby totiž k realizaci tohoto domu nedošlo, sídliště by přišlo o asi 38 bytových jednotek.³³⁵ Nakonec byl opravdu na tomto místě postaven pouze osmipodlažní dům. Třináctipodlažní dům nebyl vůbec realizován. Proč k realizaci nedošlo, se mi nepodařilo z archivních zdrojů ani z rozhovorů zjistit.

Také stavba sídliště Trávník II se neobešla bez demolice domů, která měla kompletně proběhnout do 1. dubna roku 1975. Demolice probíhaly buď soukromě, nebo plošně v rámci cvičení technických útvarů CO. V roce 1973 začala jednání ohledně výkupu nemovitostí, které stály výstavbě v cestě. Celkem se jednalo o asi 47 nemovitostí. Pan Ivan Kulhavý, který měl dům v této lokalitě, ohledně jednání s vlastníky nemovitostí vzpomíná: „...*když pak se rozhodlo, že dejme tomu, že ten a ten dům přijde k demolici, tak s každým bylo hovořeno, že jo. Každý byl vyrozuměn písemně, dostavil se na obecní úřad, kde teda mu bylo řečeno, že z tech a tech důvodů dochází k tomu, že prostě bude v té lokalitě nějaká změna a bohužel že ten dům nebo ta nemovitost přijde k demolici (...) samozřejmě někdo s tím byl svolnej, někdo nebyl, pochopitelně! Když vezmete starší lidi, tak ty zas už nechtěli tam odsud jít pryč... rozumíte. Bylo to vlastně i na takových těch citech k tomu ke všemu. (...) Když o tom každéj sám přemýšlel, tak zjistil, že za ten jeden byt, kterej opustí, tak jich tam bylo dejme tomu, já to přeženu, třeba padesát. Takže asi pomohl víc lidem než, když měl tu jednu zahrádku a byl tam sám, i když mu tam bylo dobře. Nám tam taky bylo dobře, já nemůžu říct.*“³³⁶ Ohledně jednání s obyvateli domů se zmiňuje i zápis ze schůzí rady MěstNV. V dubnu 1973 rada projednala stížnost občanů z Palackého, Havlíčkovy a Balcarovy ulice týkající se právě připravované asanace území. Jak dále uvádí zápis ze schůze rady MěstNV „...stížnost byla se všemi stěžovateli osobně projednána a byly jim vysvětleny důvody plánované výstavby. Většina stěžovatelů neměla proti demolicím zásadních připomínek, spíše jim šlo o zajištění některých požadavků, jako stavební parcely, místa pro garáž, vyhovující byt a podobně.

³³⁵ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Připravenost výstavby sídliště Trávník II a příprava výstavby sídliště Draha*. In: *Zpráva do zasedání rady MěstNV* ze dne 9. 9. 1974

³³⁶ Rozhovor s panem Ivanem Kulhavým ze dne 5. 4. 2014

Stížností se zabýval i KNV, který potvrdil nutnost řešení bytové výstavby v Rychnově n. Kn. i za cenu demolic, i správnost postupu MěstNV při přípravě výstavby.³³⁷

Zdá se, jak vzpomíná i pan Ivan Kulhavý, že MěstNV se opravu snažil vyjít obyvatelům demolovaných lidí vstříc. *„Za další, prakticky všichni, kteří chtěli, tak dostali byt automaticky, kde si ho vybrali. V kterém činžáku z těch co se dostavovali, že jo, tak kde chtěli, tak tam se mohli nastěhovat, bez jakýchkoliv problémů. Byt jakej chtěli, podotýkám. Když chtěli mít 3 + 1, měli 3 + 1. Nebo já nevím, jak se ty byty stavěly. Já už přesně nevím. Prostě kdo chtěl, tak ten by dostal. Kdo nechtěl samozřejmě, tak co se týkalo třeba i mě, protože my jsme vo ten byt v činžáku tak nák velkej zájem neměli, my jsme si chtěli postavit dům, tak samozřejmě jsme dostali parcelu. Nedostali zadarmo, museli jsme si samozřejmě zaplatit, pochopitelně, ale dostali jsme ji víceméně, ne snad nějak přednostně, to se nedá říct, ale s přihlídnutím na to, že jsme to bez nákejch problémů nebo né problémů, že jsme to vyklidili a prodali, tak za to nám ten obecní úřad, nebo městskej úřad vyšel relativně vstříc a vyhověl nám v tom, co bylo potřeba.“³³⁸*

„vím, že třeba některým lidem se nelíbilo, že se mají stěhovat. Nelíbilo se jim, že třeba takovýto finanční ohodnocení za tu stavbu, taky se jim třeba nelíbilo, tak se někteří odvolávali. Pochopitelně. Každý by byl hloupej, kdyby to neudál. Jestli dneska někdo tvrdí, že to lidi nesměli dělat, tak to není pravda. Vůbec to není pravda. Já bych vám mohl vyjmenovat, kolik lidí, který se prostě odvolali a přišel holt jinej odhadce, kouk na to ze svého pohledu, vyposlechl je, no a ve většině případů, protože z toho KIÚ měli jasnej příkaz na to, že nemaj zbytečně jitrít ty vztahy a mají těm lidem vyjít vstříc, tak většinou ty co se odvolali, tak nakonec na tom byli o něco líp, i když... nevím...co je líp, že jo.“³³⁹

Paní Božena Omrtová k tomuto dodává, že ztráta svého domu, nemusela být pro každého tak strašnou záležitostí, jak by se mohlo zdát: *„Jako na jednu stranu se to vnímalo dobře, že prostě ty lidi měli, že ty domy byly starý, jako ty lidi neměli moc peněz, aby to opravovali, protože jako nebyly moc velký výdělky a tak, takže se to tak jako udržovalo, ale nemodernizovalo se to... takže nakonec byli lidi rádi, že dostali v těch panelákách moderní byty a že jako lepší se jim tam žilo. To určitě jo. Ale prostě ztratili zas zahrady a takový věci...“³⁴⁰*

³³⁷ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. Zápis ze schůze rady MěstNV ze dne 19. 3. 1973

³³⁸ Rozhovor s panem Ivanem Kulhavým ze dne 5. 4. 2014

³³⁹ Tamtéž

³⁴⁰ Rozhovor s paní Boženou Omrtovou ze dne 15. 3. 2014

Ve zprávě týkající se připravenosti výstavby sídliště Trávník II ze září roku 1974 se píše, že „výkupy jednotlivých domů jsou provedeny mimo pět domů. Ve dvou případech je žádána výjimka z ocenění. V dalších dvou případech není výkup proveden pro nedokončené dědické projednání. Jako poslední problém je výkup modlitebny církve českobratrské, kde dochází k vyvlastnění. Majitel nesouhlasí s výší náhrady.“³⁴¹ Nakonec tak došlo k dohodě a podle toho, co si pamatuje pan Ivan Kulhavý, v lokalitě budoucího Trávníku II nedošlo k jedinému vyvlastnění.

Město muselo v souvislosti s výstavbou nalézt 92 náhradních bytů. Nejčastěji byly byty přidělovány v činžovním domě na sídlišti Trávník I. Kromě toho docházelo k přidělování stavebních parcel, na kterých si lidé často již před samotnou asanací postavili své nové rodinné domy. Další pomocí obyvatelům, kteří přišli o své domy, bylo poskytnutí často nenávratné půjčky. Pokud rodina usilovala o postavení nového domu s dvěma bytovými jednotkami, výše půjčky se pohybovala okolo 35 tisíc Kčs, konkrétně na jednu bytovou jednotku podnik na žádost MěstNV přispíval 25 tisíc Kčs a na druhou 10 tisíc Kčs. Jak uvádí zápis ze schůzí rady MěstNV „půjčka na druhou bytovou jednotku je podmíněna tím, že ji do 30 dnů po kolaudaci obsadí rodiče žadatelů.“³⁴²

Uvádí se, že výkup starého fondu si vyžádal celkem 5 miliónů Kčs. Poté se přešlo k samotné asanaci domů, ve kterých byly i prodejny (mlékárna, prodejna masa, prodejna potravin a provozovna elektra OPK Dobruška), které před samotnou demolicí našly nové prostory.

V souvislosti s asanací vzpomíná pan Josef Kafuněk: „když bouraly ty starý chalupy, tak se říkalo: „No jémine, ta byla ještě pěkná, tohle to bylo třeba ještě pěkný. To ještě nemuseli bourat.“ A někde se zas říkalo: „No jak tam ty lidi mohli bydlet?“ (smích) Je to jak kde. Jak ty baráky strhávaly, odkrývaly. Některý barák s tím se nimrali, protože pokud to bylo cihlový, no tak se cihly se vybíraly na jiný stavby, že jo. Protože se šetřilo a vlastně stavební materiál to nebylo.“³⁴³ Jednalo se o nejrozsáhlejší asanaci v Rychnově nad Kněžnou. Město se během chvíle změnilo k nepoznání. Obyvatelé se ocitli ve zcela neznámém městě. Paní Božena Omrtová na tuto asanaci vzpomíná: „A to já jsem šla vod nádraží v roce 1974, jako jsem přijela domů a tady to vypadalo, jako když to rozbombardovali až k okresu. To byly trámy, cihly prostě bagrama to asi rozjezdili, já nevím. Přijela jsem nějak po delší době domů

³⁴¹ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Připravenost výstavby sídliště Trávník II a příprava výstavby sídliště Draha*. In: *Zpráva do zasedání rady MěstNV* ze dne 9. 9. 1974

³⁴² SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápis ze schůze rady MěstNV* ze dne 8. 7. 1974

³⁴³ Rozhovor s Josefem Kafuňkem ze dne 31. 5. 2014

*a prostě... ale to tam už byla ta silnice teda... a já jsem nevěděla, kudy mám jít domů, protože to vůbec jako nebylo k poznání a kor kdyby nešli lidi, který chodí denně, tam byla vychozená cestička, tak bych vůbec nevěděla, kudy se mám dostat domů, tenkrát...*³⁴⁴ Také pan Ivan Kulhavý k městskému staveništi říká: *„Nebylo to jako moc pěkněj pohled, když jste najednou viděla ulici, kde jste chodila já nevím, 20 let do školy, že jo a najednou tam vlastně nebylo nic. Nebo jste chodila po kupách něčeho, že? Tak to jistě, že ten první, ty první okamžiky působily tak stísněně, pochopitelně, kdyby samozřejmě ten barák zbourali a udělali tam les, tak by to bylo něco jinýho, jistě že, obrazně řečeno. Ale ... Tak vono to poměrně šlo dost rychle, nakonec celkem myslím, že se jim to dost jakžtakž na tu dobu podařilo...*³⁴⁵ Pan Vladimír Bárta k tomuto také říká: *„Bylo období, že ten Rychnov byl odrátovanej pletivem a lidi, když šli od nádraží, tak říkali: „prosím vás, řekněte nám, jak se dostaneme do města“, prostě v takovým stavu byl Rychnov, že to takhle vypadalo...*³⁴⁶ Tyto vzpomínky narátorů tak dokládají obrovský rozsah městské přestavby.

Navíc vzhledem k nutnosti poskytnutí staveniště pro Svépomocné bytové družstvo, které v sousedství farního úřadu chtělo vystavět dva bytové domy, bylo nutno asanovat dům čp. 206 se dvěma bytovými jednotkami, který patřil rodině Lorencových. Demolice tohoto domu začala v roce 1975, ale přípravy ke stavbě se prováděly již od roku 1974. Paní Božena Omrtová, rozená Lorencová, u mapy staré zástavby vzpomíná na necitlivou přípravu stavby: *„V tom 74 voni (Svépomocné bytové družstvo – poznámka L. K.) tak spěchali... protože tady už to bylo nějak ubouraný a voni tam takhle vlítli... tady měla ještě babička zahrádku, tady ten kousek, tady byl pak chodník. A oni takhle do té rozkvetlé zahrádky, takhle v květnu, do pivoněk a do těhletěch kytek, voni vlítli s tím velikánským bagrem. A babička šla proti nim s holí. Ona chodila takhle ohnutá až k zemi a vona se zvedla a šla proti bagru, tu hůl takhle (nad hlavou – poznámka L.K.) držela a byla úplně narovnaná... to ji vzalo pomalu život.*³⁴⁷ Téměř devadesátiletou babičku paní Omrtové skutečnost, že dům, v kterém prožila celý svůj život, bude zbourán, zlomila. Do té doby „čiperná“ babička se musela přestěhovat do nového činžovního domu na Trávníku I, kde jak říká Božena Omrtová *„lehla pak a dva roky ležela pak umřela.“* Přestavba města byla spíše pro starší občany města velmi traumatizující. Také pan Josef Kafuněk vzpomíná na pana Vondrouše, který asanaci svého domu nesl těžko: *„Bezprostředně, že lidi nebyli spokojený a byli nešťastný, jako pan Vondrouš co bydlel pod*

³⁴⁴ Rozhovor s paní Boženou Omrtovou ze dne 15. 3. 2014

³⁴⁵ Rozhovor s panem Ivanem Kulhavým ze dne 5. 4. 2014

³⁴⁶ Rozhovor s panem Vladimírem Bártou ze dne 22. 2. 2014

³⁴⁷ Rozhovor s paní Boženou Omrtovou ze dne 15. 3. 2014

Burkem, přes uličku, že jo...Sedával, když je přestěhovali, na schodech toho novýho paneláku, jak nešťastný šafářův dvoreček a lidi říkali: „no vidíte, ten to tak těžko nese, takovou měli chaloupku“ no dneska kdo ví, jestli by se tam, do té chaloupky, chtěl někdo nastěhovat. Ale byl to starej člověk, měl k tomu vztah, no samozřejmě.“³⁴⁸ Avšak na druhou stranu, jak uvádí pan Ivan Kulhavý: „Ani nakonec moje babička, která vlastnila ten statek, kterej byl taky zdemolovanej, nebo přišel demolici, ani ta nakonec nad tím tak neto... říkala „no jo, zbourali mi to“, ale aby nad tím nějak zoufale plakala, to se říct nedá. Bralo se to tak nějak rozumně, že doba je taková a je potřeba někde něco ...“³⁴⁹

Z důvodu, že došlo v rámci asanace ke zbourání několika prodejen, včetně prodejny potravin a masny, byl v roce 1974 projednán projektový úkol na provizorní dřevěnou prodejnu potravin a masa typu „**Preglejka**“, která měla nahradit asanovanou prodejnu na Burku. Název preglejka byl odvozen od ruského „překližka“. Projekt již na konci roku 1973 vypracoval národní podnik Potraviny Hradec Králové, závod Rychnov nad Kněžnou. Tato provizorní prodejna s investičním nákladem 547 tisíc Kčs měla být postavena ještě v roce 1974 a měla sloužit po dobu dvou až tří let, do doby, než by byl postaven obchodní dům na Trávníku. Jak uvidíme později, Dům služeb byl postaven až téměř v roce 1980. Tato prodejna měla být montovaná a v rámci akce „Z“ pro ni měla být vystavěna betonová deska, na kterou se prodejna umístila. Jelikož se jednalo o jedinou prodejnu potravin, která měla vzniknout v souvislosti s výstavbou sídliště, bylo navrženo, aby prodejna měla prodlouženou prodejní dobu bez polední přestávky. Tím mělo být dosaženo uspokojení potravinových potřeb obyvatel již v té době vzniklého sídliště Trávník I.³⁵⁰

³⁴⁸ Rozhovor s panem Josefem Kafuňkem ze dne 31. 5. 2014

³⁴⁹ Rozhovor s panem Ivanem Kulhavým ze dne 5. 4. 2014

³⁵⁰ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápis ze schůze rady MěstNV* ze dne 17. 5. 1974

Prodejna potravin – Preglejka. Fotografie z roku 1974.³⁵¹

Ještě předtím než byla započata výstavba sídliště, bylo třeba vyřešit problémy týkající se **vodovodu a kanalizace** ve městě. „V období 1976 – 1980 je nutné řešit jako podmiňující investice pro sídliště Trávník II rekonstrukci vodovodu v Havlíčkově ulici a v Palackého ulici nákladem 350 tisíc Kčs. Tím by bylo vyřešeno propojení sídlišť Trávník I a II na vrt RK 1.“

Ani s kanalizací na tom město nebylo nejlépe. Městská kanalizace té doby pocházela z 19. století a její převážnou část tvořila kanalizace zděná z kamene a opuky. Také pan Josef Kafuněk na výstavbu kanalizace vzpomíná: „...*když se d'ála kanalizace, tak to se... to taky bylo všude samá díra. Ty ulice byly všechno rozbagrovány, někde ještě byla vidět klenutá stará kanalizace. Takový maličký stoky.*“³⁵² Jen v okrajových částech byla postupně vybudována nová, s výjimkou Trávníku I z nevyhovujících materiálů a bez řádných spádových poměrů. Veškerá kanalizace byla vyústěna do řeky Kněžné po celém jejím toku středem města v obydlené části. Splaškové vody v době minimálních průtoků tak zhoršovaly životní prostředí. Řešení této situace vyžadovalo i ochranu vodního zdroje RK 1. Situace se tak musela řešit vybudováním kanalizačního sběrače z Trávníku I s vyústěním v průmyslové oblasti města. Závažná však byla otázka čištění odpadních vod v dalším období. V roce 1975 bylo třeba začít s výstavbou nového kanalizačního sběrače, který by odvedl odpadní vody za město. Předpokládaný náklad této investice byl 6 milionů Kčs. Až v roce 1980 mělo město zahájit výstavbu vlastní čistící stanice, nákladem 26 milionů Kčs.³⁵³ Další investice musely

³⁵¹ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

³⁵² Rozhovor s panem Josefem Kafuňkem ze dne 31. 5. 2014

³⁵³ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápis ze schůze rady MěstNV* ze dne 15. 7. 1974

být vloženy do nových komunikací a parkovacích ploch (konkrétně 1,9 milionu Kčs). Součástí další technické vybavenosti bylo samozřejmě i osvětlení a sadové úpravy.³⁵⁴ Tyto technické investice snížily množství investic vložených do občanské vybavenosti sídliště.

V září roku 1974 projednala rada města časový plán výstavby sídliště Trávník II, jejíž počátek byl stanoven na červenec 1975. V plánu bylo do roku 1978 postavit 12 obytných domů, školku a jesle na Láni a obchody v Havlíčkově ulici. Celé sídliště mělo být vybudováno s investičním nákladem 113 500 000 Kčs. Pro doplnění, kotelna, která měla zajistit vytápění sídliště Trávník II, byla původně koncipována na topné oleje. Jelikož však bylo tohoto druhu topiva nedostatek, upustilo se od něj. Nakonec tak bylo celé sídliště napojeno na jediný tepelný zdroj, tj. výtopnu na hnědé uhlí „s účinným odlučovacím zařízením kouřových plynů.“³⁵⁵ Dodávka elektrické energie byla zajištěna pomocí čtyř nově budovaných trafostanic.

Výstavba sídliště Trávník II. Fotografie byla pořízena pravděpodobně v roce 1976.³⁵⁶

V roce 1975 byla započata stavba sídliště Trávník II s plánem na 508 bytových jednotek rozdělených do 12 bytových domů (což odpovídalo kapacitě asi 1 800 obyvatel).³⁵⁷

³⁵⁴ „Výstavba sídliště Trávník II v Rychnově nad Kněžnou“. In: *Jiskra Rychnovska* ze dne 14. 8. 1975, s. 1

³⁵⁵ „Nová tvář města“. In: *Jiskra Rychnovska* ze dne 2. 6. 1977, s. 2

³⁵⁶ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

³⁵⁷ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika Rychnova nad Kněžnou 1976*, s. 8

Výstavba byla zahájena u Sokolovské ulice dvěma bodovými domy, každý dům o 30 bytových jednotkách, určených pro komunální a podnikovou výstavbu.³⁵⁸

V rámci sídliště Trávník II vznikla i rychnovská „hokejka“, což je dlouhý panelový dům ve tvaru hokejky. Pan Josef Kafuněk vzpomíná: „...to jsou vlastně dva činžáky, jeden dlouhý a jeden krátký, a to lomený je dozděný, to je cihlový... to není panelový, jo? Ten zlom... To postavili jeden činžák dlouhý, jeden krátký, a pak tu mezeru takhle vyzdili a udělali z toho hokejku... v tej stavební fázi byly rozdělený a možná, že jako vzor tomu sloužila „hokejka“ v Liberci. Tam je taky takovejhle činžák, ale mnohem větší teda, to je několikanásobně větší. A je taky takhle zalomený do hokejky, a taky se mu říká hokejka a v Rychnově to pak tohle postavili, to je novější teda, tak my máme tu hokejčičku takovou. Podle mě to byl vzor... podle mě byla vzor hokejka v Liberci.“³⁵⁹

V roce 1977 bylo v rámci sídliště Trávník II dokončeno 282 bytových jednotek. Nedostatkem, který vyslovilo prosincové plenární zasedání MěstNV v roce 1977, bylo, že „i přes značné úsilí zainteresovaných orgánů se nepodařilo v souladu s původním harmonogramem výstavby zajistit zahájení výstavby občanské vybavenosti.“³⁶⁰

Mezi lety 1977 až 1978 byly občanům postupně předávány nové bytové jednotky, šlo o 132 bytových jednotek bytového družstva, 54 družstevních podnikových bytů, 84 b.j. podnikové výstavby a 238 b.j. komunální výstavby.

Z dokumentů pro radu MěstNV se uvádí, že u nového bytového fondu se objevily stížnosti týkající se kvality dodávek tepla a teplé vody. Největším problémem se stalo „zabezpečení čistoty okolí kotelny na Trávníku II. V údobí topné sezóny je nutno vyvážet zásobníky s popílkem ob den, mimo topné sezony jedenkrát za čtyři dny. V případě, kdy není včas popílek odvezen, odchází komínem ven a značně znečišťuje okolí. Městský národní výbor musel několikrát pomoci odvoz zajistit, neboť k odvozu popílku je nutné auto, které má kovovou korbou. Organizace se brání odvozu také z toho důvodu, že žhavý popílek propaluje lak a guma. V současné době byly pro domovní správu zajištěny prostředky ve výši 48,5 tis. Kčs na nákup vozu s kovovou korbou, který by měl být upraven pro odvoz popílku a tím problém odvozu a čistoty okolí vyřešen.“³⁶¹ Tento fakt dokládá i stížnost obyvatel sídliště

³⁵⁸ „Výstavba sídliště Trávník II v Rychnově nad Kněžnou“. In: *Jiskra Rychnovska* ze dne 14. 8. 1975, s. 1

³⁵⁹ Rozhovor s panem Josefem Kafuňkem ze dne 31. 5. 2014

³⁶⁰ *Kulturní zpravodaj Rychnova nad Kněžnou*, 1 č. rok 1978, s. 3

³⁶¹ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápis ze schůze rady MěstNV* ze dne 30. 5. 1978

Trávník II podaná 25. dubna 1978 na nadměrný odpad popílku a nedostatečné vytápění bytů.³⁶²

Součástí občanské vybavenosti, jak již bylo výše řečeno, byla i **mateřská škola** pro 120 dětí s jeselským zařízením pro 35 dětí, která byla umístěna na tzv. Janebově zahradě na Láni, protože nebylo možno pro tento objekt zajistit potřebný rozsáhlý pozemek v blízkosti sídliště Trávník II. Tento objekt financoval AZNP Kvasiny, jelikož tuto školku navštěvovaly převážně děti jeho zaměstnanců.

5.6 Havlíčkova ulice – nová obchodní zóna

V souvislosti se stavbou sídliště Trávník II byla uzavřena celá Havlíčkova ulice, která se dříve jmenovala Nekázaná (či Vykázaná), a to proto, že touto cestou mohl do města přicházet kat z nedaleké katovny. Tato ulice, plynule navazující na tehdejší Náměstí dr. Zdeňka Nejedlého (dnešní Staré náměstí), se měla během 70. let v souvislosti s bytovou výstavbou proměnit v novou obchodní zónu. Nahrazeny tak měly být i prodejny, které sídlily v asanovaných domech. „...*dřív tam* (v Havlíčkově ulici – pozn. L. K.) *byla kuželna s nálevnou, pod tím bylo kloboučnictví, naproti byly kožichy a ještě tam byl jeden krám, teď mě to vypadlo z hlavy s čím, a pak tam bylo kadeřnictví, kousek níž a pak byl... no... jak se jmenuje ten co... krejčí...no pak se tam opravovali televize a u tajle těch bylo co... teď si nevzpomenu. To byla vlastně celá Havlíčkova, až k okresu, že by tam byl přehršel nějakých obchodů, co se říct nedá. Něco málo tam bylo...*“³⁶³

27. května 1969 projednávala komise pro výstavbu při ONV v Rychnově nad Kněžnou výstavbu sídliště Trávník I. Ve svých zápisech ze schůze komise doporučuje prošetřit otázku občanské vybavenosti. V souvislosti s tím požadovala opětovné zvážení otázky pokračování výstavby Havlíčkovy ulice, která se měla stát obchodní zónou. Dále byla projednána otázka přípravy stavenišť pro svépomocnou výstavbu.³⁶⁴

Prodejny měly být vystavěny v rámci **akce „Z“**. „*To byly takzvané akce Z... česky to bylo, stručně řečeno, zvelebování, ale jinak hlavně „zadarmo“ to bylo...*“³⁶⁵ „Akce Z“ byly neplacené a dobrovolné pracovní činnosti obyvatel. „*I když se jednalo o zdánlivě dobrovolné brigády, účast byla žádoucí a nepřítomnost neprošla jen tak. Ti, kteří se odmítali zúčastnit,*

³⁶² Tamtéž. Zápis ze schůze rady MěstNV ze dne 30. 5. 1978

³⁶³ Rozhovor s panem Ivanem Kulhavým ze dne 5. 4. 2014

³⁶⁴ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond ONV Rychnov nad Kněžnou. *Plány podle odvětví – bytové hospodaření 1956 – 1975*, Zápis ze schůze ze dne 27. 5. 1969

³⁶⁵ Rozhovor s panem Josefem Krámem ze dne z 29. 3. 2014

museli přinejmenším projít nepříjemným pohovorem v zaměstnání. V rámci akce Z se budovaly prodejny, kulturní domy nebo kanalizace.³⁶⁶ Paní Božena Omrtová k akcím Z říká: „to byly nějaký takový důvěrníci pro určitý části města, který to měli na starosti ty akce Z... no, a tak prostě vobešli ty domy a že by bylo potřeba udělat tohle tohle tohle a že kdy to bude, že jo... protože museli dát nějaký termín, kdy to bude... no takže se to takhle zařídilo, takže město nebo prostě organizace dala na to ten materiál a finance, že se zakoupili co se sázelo nebo todlec to, jo a ty lidi to zadarmo, tu práci, ty hodiny to každé se tam prostě musel podepsat a napsal mu ten důvěrník kolik hodin tam odpracoval no...(…) No to se hlídalo... No jako prostě... takový ty nadšený ty tam chodili pořád, ale prostě bylo daný zřejmě ... bylo nějak daný, kolik kdo by měl odpracovat hodin. A nebo to ještě bylo daný tím, kdo jaký měl zaměstnání, že třeba někdo vůbec nemohl, někdo třeba dojížděl do práce, nebo tak...“³⁶⁷ Akce „Z“ tak byly finančně výhodné, protože stavby či jiné projekty vznikaly pouze za cenu materiálu. „taky finanční částka, která se taky ušetřila... ono to přišlo hodně levně, jenom za materiál vlastně... město dalo materiál, tak se vesele mohlo stavět a lidi stavěli...(…)...tak zřejmě nějaká firma na to půjčila stroje, co by ty lidi by... protože tam taky byly nějaký panely, na ty střechy, to byly dlouhý panely... to prostě náč... no tak to se jim zlevnilo, když to ostatní d'áli ty lidi... různě se prostě, sázeli se keře, stromky... No takže akce Z, to bylo tohleto...“³⁶⁸

Již v roce 1968 žádaly n. p. Oděvy o výstavbu budovy. Pro uvolnění této parcely bylo potřeba nalézt dalších 6 náhradních bytů z veřejného zájmu. V době, kdy byl nedostatek bytů umocněn probíhajícími asanacemi, bylo tento požadavek skutečně obtížné provést. Soudruh Svoboda při radě MěstNV si uvědomoval tento problém: „Když náhradní byty z důvodu výstavby budovy pro n.p. Oděvy budou dány do veřejného zájmu, tak jsme teda zatlučení. Občané nás také nebudou chválit.“³⁶⁹ Předseda MěstNV Zeman však k tomuto odvětil: „Neumožníme-li výstavbu nových moderních prodejen, co nám řekne budoucnost. O to teď jde.“³⁷⁰ Soudruh JUDr. Kárník dodal: „Doporučuji, aby výstavba n. p. Oděvy se nenechala ujít. Budují se stále sídliště bez komplexnosti, proto musíme řešit i obchodní síť ve městě. Městu se často nabízí družstva, která by u nás chtěla otevřít prodejny, my je však odmítáme.“

³⁶⁶ Úklid na sídlištích i stavební práce. Tak vypadaly akce Z před rokem 1989. *rozhlas.cz* Dostupné ke dni 25. 6. 2014: http://www.rozhlas.cz/radiozurnal/zajimavosti/_zprava/uklid-na-sidlistich-i-stavebni-prace-tak-vypadaly-akce-z-pred-rokem-1989--1341656

³⁶⁷ Rozhovor s paní Boženu Omrtovou ze dne 15. 3. 2014

³⁶⁸ Tamtéž

³⁶⁹ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. Zázpis ze schůze rady MěstNV v Rychnově nad Kněžnou ze dne 26. 8. 1969

³⁷⁰ Tamtéž

*Havlíčková ulice není chloubou města a také není chráněná památkovým úřadem. Proto výstavba této obchodní ulice by se mohla podle PÚP realizovat.*³⁷¹

Usnesení č. 14 komise pro výstavbu a životní prostředí při MěstNV dne 24. 10. 1969 již konstatuje, že bude „*prvořadou pozornost věnovat přípravě výstavby nových obchodních jednotek a provozoven služeb s hlavním zaměřením na Havlíčkovu ulici a „Dům služeb“*“.³⁷²

25. srpna roku 1972 byla dokončena a předána k užívání prodejna kusového textilu v Havlíčkově ulici.³⁷³ Byla to první prodejna v tzv. obchodní ulici, která byla vybudována v akci „Z“. K této obchodní zóně měla patřit i parková úprava s částečným zastřešením.³⁷⁴ Kronika města Rychnova nad Kněžnou z roku 1976 komentuje tuto prodejnu takto: „*Nově postavená prodejna pánských a dámských oděvů v Havlíčkově ulici jistě dokáže uspokojit zákazníky svým velkým výběrem zboží.*“³⁷⁵ Téměř až do konce 70. let se však stala jedinou dokončenou prodejnou v této ulici. Zpoždění výstavby objektů občanské vybavenosti v Havlíčkově ulici bylo dáno nedostatkem finančních prostředků (cca 3 500 000 Kčs) na technickou vybavenost sídliště Trávníku II. Proto částka určená na tuto výstavbu, byla využita k jiným účelům. „*Vzhledem k tomu, že má dojít k přesunutí finančních prostředků z občanské vybavenosti na technickou vybavenost při výstavbě Trávníku II, rada MěstNV doporučuje vypuštění výstavby střední prodejny v Havlíčkově ulici, aby mohla být v pozdějších letech dobudována případně v akci „Z“, jestliže se nepodaří zajistit limit z některé obchodní organizace.*“³⁷⁶

³⁷¹ Tamtéž

³⁷² *Zpravodaj Městského národního výboru v Rychnově nad Kněžnou*, 1. ročník, číslo 2., z roku 1969

³⁷³ STRÁŽNICKÁ, Alena, Josef JUZA a Jindřich ŠROM. *Historie města Rychnova nad Kněžnou v datech*. Rychnov nad Kněžnou: Městský národní výbor, 1988, s. 72

³⁷⁴ *Kulturní zpravodaj Rychnova nad Kněžnou*, 8 č. rok 1975, s. 5

³⁷⁵ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1976*, s. 93

³⁷⁶ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápis ze schůze rady MěstNV ze dne 15. 7. 1974*

První prodejna v Havlíčkově ulici – prodejna kusového textilu. Fotografie z roku 1972.³⁷⁷

V roce 1975, spolu s výstavbou Trávníku II, došlo k další vlně asanací pro plánovanou stavbu dalších prodejen na Havlíčkově ulici. Na tuto dobu vzpomíná i pan Žabokrtský, jehož rodina měla dům právě v této ulici: „*A tam už po roce 1970, že jsme se vrátili (pan Žabokrtský a jeho sestra – poznámka L. K.) z té školy, tak já už jsem potom v roce 70 byl ženatý, tak nám nakonec na obci řekli, že nic takovýho nebude (přestavba domu rodiny Žabokrtských – poznámka L.K.), že tam se uvažuje o výstavbě. A je pravdou, že už v té době, třeba ty lidi, co bydleli proti nám, Rozumovi a Seidlovi, Červený a tak dále, tak ti lidi tam pomaličku odcházeli a my v té době, když jsme v 75 v listopadu se stěhovali a dostali jsme to bydlení tam na Sibiři, tak je pravdou, že v té době už proti nám byl obchůdek, který (...) byl postavený, třeba v roce 1973, já nevím přesně ... možná v 72, a to byla prodejna oděvů... Čili tam už něco bylo, čili tam se postupně, tam totiž ta likvidace těch objektů už trvala několik let zpátky, čili před tím 75. rokem a myslím si, že je pravdou, že tím naším objektem, tou naší částí u náměstí, ty demolice končily a tam už potom v tom roce pravděpodobně, nastalo to, že ta celá ta ulice byla vylidněná, byla zbouraná a celkově se tam začlo stavět, čili to bylo... byla ta doba byla šílená.“³⁷⁸ V roce 1975 se tak rodina musela stěhovat. Maminka pana Žabokrtského, která se na domě velmi nadřela a celý život ho udržovala, toto přestěhování a demolici domu nesla špatně. „...ta situace byla z hlediska mojí maminky hrozná, ta s tím těžce vyrovnávala. Ona v té době měla... ona byla rozená 1915 a to znamená, že v té době měla 60 roků a ona byla na mrtvici z toho, ta to nechtěla, ta brečela, ona tam, řekněme své mládí, ona se tam dostávala... předtím před tím 40. rokem tam šla do učení, byla vyučená... vlastně do*

³⁷⁷ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

³⁷⁸ Rozhovor s panem Zdeňkem Žabokrtským ze dne 13. 4. 2014

toho nájmu v tom krámu, tak ona si to tam musela všechno odpracovat. Oni (rodiče pana Žabokrtského – poznámka L. K.) museli ten barák zaplatit. Takže ten barák pak už byl splacenej nějak čas, takže tam nebyl problém s existencí naší, to jako bylo všechno v pořádku. A maminka se tam nějak o nás starala do toho roku 1968, jak jsme končili ty školy... a ten barák udržovala a pořád myslela, že to bude pro nás pro děti a pro vnoučky, tam bude nějaký místo, protože v centru města, to je takový neocenitelný a my jsme měli tu šanci, že v tom prvním patře i v tom přízemí by se dalo vybudovat dost velké bydlení, nebo provozní prostor pro máti, jako pro modistku. Takže tohle to... tohle to byla citlivá věc, ještě navíc, jak to vždycky bejvalo, to byla taková záležitost srdíčková pro maminku...³⁷⁹ Nedalo se nic dělat. Z moci úřední přišlo rozhodnutí, že domy budou zdemolovány a na jejich místě bude postaveno několik dalších nových prodejen. „když nás připravovali na to, co bude, tak se dělaly odhady baráků a vyplácelo se. Takže první odhad byl nížkej, jak to vždycky bývá. Maminka, dělala přisedící u soudu, taky se mi líbilo, že ona šla za nějakým právníkem, tak se nějak domluvili, přezkoumali nabídku, co nám dali, to odškodnění a zjistilo se, že ta nabídka byla třetinová, tak to museli vylepšit, protože se maminka jako nedala. Tak jsme dostali malinko víc peněz, čili aspoň po týhle stránce to bylo zaplacený malinko líp.“³⁸⁰ Dalšími rodinami, které žádaly výjimku z ocenění domu, byla například rodina Nosálových či Šebestových a rada MěstNV tuto výjimku poskytla.³⁸¹

Rodina Žabokrtských se nakonec přestěhovala do jednoho ze dvou nových panelových domů v městské části Sibiř. Tyto domy byly určeny převážně pro obyvatele z Havlíčkovy ulice.³⁸² „...jsem pak uvítal, že se budeme stěhovat, teď to řeknu blbě, sobecky, přede mnou najednou nebyla ta situace, kdyby bylo potřeba vybudovat byt svépomocí hodně, ale kdy najednou jsem dostal byt, nebo my jsme dostali byt. Maminka vedle nás dostala garsonku a sestra dostala byt (...) dostali jsme ty tři byty, dva byty 3+1 a maminka garsonku.“³⁸³ Tím byl dům připraven k demolici a odkoupen zájemci o stavební materiál z tohoto domu. Tak zaniklo vyhledávané modiství paní Žabokrtské, která se pak alespoň částečně mohla věnovat svému řemeslu v jiné provozovně v Rychnově nad Kněžnou. I tato skutečnost pomohla paní Žabokrtské se s asanací jejího domu částečně smířit.

³⁷⁹ Tamtéž

³⁸⁰ Tamtéž

³⁸¹ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. Zápis ze schůze rady MěstNV ze dne 11. 11. 1974

³⁸² Další části obyvatel z asanovaných domů byly přiděleny v panelovém domě na Trávníku I., čp. 1309

³⁸³ Rozhovor s panem Zdeňkem Žabokrtským ze dne 13. 4. 2014

Kronika z roku 1977 píše: „Moderním obchodním centrem se má stát v příštích létech Havlíčkova ulice, kde v současné době je již budova kusového textilu. Rovněž tak bylo započato s bouráním domů, na jejichž místě má být vybudována prodejna drogerie. Na levé straně ulice pak prodejna obuvi a kožené galanterie. Stávající prodejna obuvi má být přebudována na prodejnu partiové obuvi. Dále zde má být prodejna domácích potřeb a elektrosortimentu, drobné zboží zde bude mít prodejnu sportovních potřeb a papírnictví. Stávající prodejna papírnictví má být přebudována na speciální prodejnu tapet.“³⁸⁴

K prvnímu květnu roku 1979³⁸⁵ měla být dokončena druhá prodejna Textilu v Havlíčkově ulici. „Obohatí značně obchodní síť ve městě. Umožní, aby spolu se stávajícími prodejny Textilu byl vytvořen specializovaný prodej textilních výrobků a prodej rozšířen na celý sortiment tohoto zboží. Brigádníky bude zajišťovat občanský výbor střed města. Dokončovací práce mají hodnotu 400 000 Kčs.“³⁸⁶ „Historie města Rychnova nad Kněžnou v datech“ však uvádí, že předána do užívání byla až v prosinci roku 1979 a hodnota díla byla 2 400 000 Kčs.³⁸⁷

Další prodejny v Havlíčkově ulici byly dokončeny až v roce 1981.³⁸⁸ Jednalo se o prodejnu obuvi, elektro, hračkářství a sportovního vybavení.³⁸⁹ Ještě před dokončením prodejny obuvi, byla na jejím boku umístěna plastika, která má představovat slunce a strom. Autorem je akademický sochař Jan Holinka a akademický malíř Jiří Lacina. Tento reliéf měl esteticky příjemnit jak samotný obchod, tak celou novou obchodní zónu. O dva roky později přibyla drogerie v hodnotě 2 milionů Kčs.³⁹⁰

Problémem Havlíčkovy ulice byly i přízemní prodejny, které nedostatečně využívaly městský prostor. V roce 1969 na radě MěstNV zaznělo z úst člena rady pana Petráka: „kdysi s. Sloupenský hovořil o tom, že je třeba stavět budovy do výšky, aby se stále neubírala zemědělská půda. Avšak staví-li se prodejny, staví se stále přízemní, proč se zároveň nad

³⁸⁴ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1977*, s. 134

³⁸⁵ Její stavba měla být započata v rámci akce „Z“ pro léta 1974 – 1975.

³⁸⁶ *Kulturní zpravodaj Rychnova nad Kněžnou*, 11 č. rok 1977, s. 7

³⁸⁷ STRÁŽNICKÁ, Alena, Josef JUZA a Jindřich ŠROM. *Historie města Rychnova nad Kněžnou v datech*. Rychnov nad Kněžnou: Městský národní výbor, 1988, s. 76

³⁸⁸ Zpoždění výstavby objektů občanské vybavenosti však nebylo ničím výjimečným. Jiří Musil v rozhovoru s Lucií Zadražilovou uvádí: „U Chodova (myšleno sídliště Chodov – poznámka L.K.) byla předpokládána nákupní a administrativní zóna, která tam teď po čtyřiceti letech (!) vzniká, takže teď se to dostavuje a dodělává a začíná to odpovídat původnímu projektu.“ ZADRAŽILOVÁ, Lucie. *Rozhovor s Jiřím Musilem o bydlení na sídlišti*. In: HUBATOVÁ-VACKOVÁ, Lada, Cyril ŘÍHA a Jan ČUMLIVSKI. *Husákovo 3 + 1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP, 2007, s. 222

³⁸⁹ Tamtéž, s. 77

³⁹⁰ Tamtéž, s. 79

*prodejnami nestaví byty?*³⁹¹ Pan Žabokrtský hodnotí novou výstavbu Havlíčkovy ulice jako velice nezdařilou. „...že když nás zlikvidovali (...) jsme nadávali, že nás vyhnali a že tam udělali přízemní baráky, který jsou jak bych řekl, ten prostor je nevyužitej, tam mělo být něco jinýho, je to udělaný uniformně. Je to myslím, styl těch rudnejch dolů Jeseník, to tam nasekat, do dneška tam nikdo nic nezměnil... nebo někde v nákejch městech se to povedlo, že se něco vybouralo a udělalo se to nějak na úrovni, tady se něco udělalo, aby bylo. Ale tam je nejhorší na tom to, že když se udělá takovejhle ... tenkrát v té době, možná v té době to bylo moderní, ale když se udělá takovejhle paskvil, tak se toho člověk těžko zbavuje.“³⁹² Ačkoli se v dnešní době chystá projekt na přebudování této obchodní zóny, bude třeba tyto domy zřejmě celé zlikvidovat, jelikož přístavba dalšího poschodí těchto prodejen je zcela neproveditelná.

Další spornou věcí je, do jaké míry se Havlíčkova ulice stala vyhledávanou obchodní ulicí. Při otázce, jak se paní Omrtové, která bydlela v nedaleké blízkosti, zde nakupovalo, odpověděla: „já vůbec nevím, moc... protože my jsme chodili nakupovat do samoobsluhy na náměstí. A takhle když jako bylo potřeba, tak nám šila babička věci... Ale jo, šli jsme tam, jenomže další věc taky byla... jak se nakupovalo... protože ono se nenakupovalo dobře, když taky nebylo nakupovat co... jo?“³⁹³ Také z ostatních rozhovorů vyplývá, že i ostatní obyvatelé chodili nakupovat do obchodů v blízkosti jejich domů.

5.7 Dlouho očekávaný Dům obchodu a služeb – velkoprodejna

Kněžna

Jak již bylo řečeno výše, výstavba sídlišť v Rychnově nad Kněžnou nešla ruku v ruce se stavbou objektů občanského vybavení. Konkrétně za celých 10 let výstavby nedošlo ke stavbě jediného obchodu (až na prodejny v Havlíčkově ulici, které také vznikaly se zpožděním několika let). Ačkoli Dům obchodu a služeb byl plánován již od počátku 70. let, k jeho realizaci došlo až v rámci výstavby sídliště Trávník II, kdy v roce 1978 zahájil dodavatel národní podnik Pozemní stavby STAS I Rychnov nad Kněžnou výstavbu dlouho očekávaného Domu služeb.³⁹⁴

³⁹¹ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Zápis ze schůze rady MěstNV* ze dne 26. 8. 1969

³⁹² Rozhovor s panem Zdeňkem Žabokrtským ze dne 13. 4. 2014

³⁹³ Rozhovor s paní Boženou Omrtovou ze dne 15. 3. 2014

³⁹⁴ „Výstavba domu služeb zahájena“. In: *Jiskra Rychnovska* ze dne 27. 4. 1978, s. 1

Dům obchodu a služeb – velkoprodejna Kněžna tak byl postaven v prostoru bývalé hospody Na blátě. „Součástí tohoto nového domu měla být velká samoobsluha potravin s bufetem (294m²)³⁹⁵, prodejna zeleniny (101m²),³⁹⁶ prodejna masných výrobků (57m²)³⁹⁷, prodejna tabáku a novin, a dále následující služby: kadeřnictví dámské a pánské, OPK – opravna elektro, dámské krejčovství a modiství, sběrna čistírny a prádelny, fotoateliér a vzorkovna Kovodružstva.“³⁹⁸ Kulturní zpravodaj Rychnova nad Kněžnou v roce 1977 uvádí, že do plánů bylo navíc zahrnuto holičství, kosmetika, pedikúra³⁹⁹ a Vamberecká krajka.⁴⁰⁰ Jak uvádí Jiskra Rychnovska, po dokončení měl být „objekt domu služeb nemalým přínosem pro celé město, přičemž jeho existenci ocení zejména ženy, které v současné době tráví mnoho času při nákupu v přeplněných a vzdálených prodejnách.“⁴⁰¹

Model tohoto nového domu byl vystaven na výstavě uspořádané při květnových oslavách 30. výročí osvobození. Náklady na stavbu tohoto střediska obchodu a služeb měl být 9 miliónů Kčs, Jiskra Rychnovska z 27. 4. 1978 hovoří o ceně domu 7 600 000 Kčs.⁴⁰²

Na stavebních pracích se podíleli i samotní občané města formou brigádnických prací. Učanky z učňovského střediska pomáhaly navozit množství nejrůznějšího zboží, upravovaly a aranžovaly jej do regálů a zdobily prodejnu. Před otevřením se také muselo uklidit po posledních zednických a malířských pracích.

Velkoprodejna potravin o celkové prodejní ploše 400 m² byla za účasti Východočeského rozhlasu, představitelů stranických a státních slavnostně otevřena 1. prosince roku 1980 a o první nedočkávané zákazníky, kteří museli vystát frontu na nákupní vozík, se postaral kolektiv čtyřiaadvaceti prodavačů a prodavaček.⁴⁰³ „Uvedením do provozu byl jen první částí Domu služeb v předvečer vánočních svátků v r. 1980 dostalo se tak Rychnovským občanům do rukou dílo, na které řadu let čekali. Vždyť obchodní síť v tomto městě ani zdaleka nevyhovovala. Byla zde řada malých prodejniček, kde nebylo možné nejen vyložit ani základní zboží, ale i prodej byl obtížný, o dlouhých čekacích dobách ani

³⁹⁵ Kulturní zpravodaj Rychnova nad Kněžnou, 12 č. rok 1977, s. 4

³⁹⁶ Tamtéž, s. 4

³⁹⁷ Tamtéž, s. 4

³⁹⁸ Kulturní zpravodaj Rychnova nad Kněžnou, 8 č. rok 1975, s. 5

³⁹⁹ Čtrnáctá schůze rady MěstNV dne 31. srpna 1976 si ve své Zprávě o stavu a rozvoji služeb dala za úkol zabezpečení pedikérské služby ve městě. SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1976, s. 10

⁴⁰⁰ Kulturní zpravodaj Rychnova nad Kněžnou, 12 č. rok 1977, s. 4

⁴⁰¹ „Výstavba domu služeb zahájena“. In: Jiskra Rychnovska ze dne 27. 4. 1978, s. 1

⁴⁰² Tamtéž, s. 1

⁴⁰³ „Velkoprodejna od pondělí v provozu“. In: Jiskra Rychnovska ze dne 4. 12. 1980, s. 1

nemluvě.“⁴⁰⁴ Ve velkoprodejně, která byla v přízemí, se neprodávaly pouze potraviny, ale také drogistické zboží, hračky, papírnické zboží a masné výrobky. Vedle byla prodejna ovoce a zeleniny, prodejna tabáku a tiskovin a kiosku s rychlým občerstvením. Do budoucna byla plánovaná i sběrna šatů k chemickému čištění. První patro Domu služeb, které bylo otevřeno o něco později z důvodu dokončovacích prací, postupně obsazovaly další provozy, jako bylo holičství a kadeřnictví, kosmetika, pedikúra a manikúra, krejčovství, vzorové učňovské středisko n. p. Potraviny, opravná televizních a rozhlasových přijímačů. Jak uvádí kronika města z roku 1979, původní opravná byla v Havlíčkově ulici asanována a pro velkou poruchovost televizních přijímačů bylo nutné otevřít opravnu novou. I tak opravy televizorů trvaly cca 6 týdnů.⁴⁰⁵ Plánovaná tržba byla 1,5 – 2 milionu Kčs. Kronika města uvádí, že jen první den velkoprodejna utřžila 230 000 Kčs.⁴⁰⁶

Poslední inovací Domu služeb byla okolní sadová výsadba a parkoviště pro auta. Do té doby nakupující parkovali svá auta podél nové státní silnice I/14, což se stalo nežádoucím.

Ačkoli otevření tohoto Domu služeb bylo poměrně velkou slavností, pak Josef Kafuněk vzpomíná: „*Já abych Ti řekl pravdu, já jsem v Kněžně byl pramálo. Pro nás to bylo z ruky. No tak asi ze zvědavosti jsem tam určitě se byl podívat, ale nemám na to žádný vzpomínky, konkrétní ... nepamatuju si. Jak je tam to atrium, nebo ta hala a kolem dokola jaký byly krámy, co tam všechno bylo, vůbec.... něco speciálně si nic nevybavuju, co tam všechno bylo. Musel by mě někdo pomoci. Ale ne... tam jsme moc nechodili... No já nevím, co by tam měli tak speciálního*“⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1980*, s. 93

⁴⁰⁵ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1979*, s. 225

⁴⁰⁶ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1980*, s. 92

⁴⁰⁷ Rozhovor s panem Josefem Kafuňkem ze dne 31. 5. 2014

Nový Dům obchodu a služeb – velkoprodejna Kněžna na sídlišti Trávník II. Fotografie z roku 1979.⁴⁰⁸

Naproti obchodnímu domu Kněžna stála **prodejna Mototechny**, jejíž stavba proběhla v akci „Z“, měla podle kroniky města z roku 1978 začít v roce 1979 a dokončena měla být v roce 1981. V té době však nebylo zcela známo její umístění.⁴⁰⁹

5.8 Nový domov

V roce 1980 se město Rychnov nad Kněžnou chystalo na výstavbu sídliště „na zelené louce“, a to největšího sídliště ve městě – Draha, které mělo poskytnout přes tisíc nových bytů. Sídliště Trávník a vlastně celý střed města byl stavebně dokončen. Retrospektivní kronika města z let 1967 – 1975 píše: *„Město tedy v těchto letech dostalo stovky krásných bytů, doslova omládko a zkrásnělo a právem i zde by bylo možno filmovat onen krásný televizní seriál „Muž na radnici““*.⁴¹⁰ Při svých rozhovorech jsem se ptala i na to, jak nárotoři vnímali seriál „Muž na radnici“, který obsahuje příběh Starého Kunštátu, kdy část jeho staré zástavby byla asanována a modernizována panelovou výstavbou. Pan Ivan Kulhavý k tomuto říká: *„...stejný, nestejný (příběh Starého Kunštátu a příběh Rychnova nad Kněžnou – poznámka L. K.). Víte co, v podstatě se dá říct v kterémkoli městě, ať je to Rychnov nebo*

⁴⁰⁸ KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.

⁴⁰⁹ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1978*, s. 67

⁴¹⁰ SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Kronika města Rychnova nad Kněžnou 1965, 1967 – 1975*, s. 9

jakýkoli jiný město a došlo v určité části k takovému zásahu do nějaký starý zástavby, tak je to všude v podstatě stejný, ty problémy, nikde nejsou asi lepší, ani horší... dá se říct, že se to jediné můžou zmírňovat lidi, který to mají na starosti a jak dokážou s těma dotyčnejma lidma hovořit. A jak jsem se na to koukal, jestli se mi to zdálo stejný nebo nestejný? Zbouranej barák je všude stejnej, ať je tady nebo tam no... Stejný no... Zdálo se mi to trochu zidealizovaný, ta celá postava, to celý dění, kolem toho, protože skutečnost je vždycky podstatně jinačí... Není to tak, jak to tam bylo. Pochopitelně, když to Dietl psal, tak musel, aby to mělo nějak spád, tak to malinko nějak udělat, ale rozhodně to nebylo tak ideální, jak to bylo. Protože vím, že třeba některým lidem se nelíbilo, že se mají stěhovat.“⁴¹¹

Paní Božena Omrtová k tomuto říká něco podobného: „Muž na radnici, to jsme sledovali tenkrát, protože nic jinýho nebylo, že jo... to byl jeden program, no tak se to sledovalo, no a tak se tak nějak porovnávalo no... jo, protože ono to nebylo jenom v Rychnově, protože to bylo všude ve městě v podstatě, to bylo hektické přestěhovávání lidí a přestavby různých měst, modernizovalo se...“⁴¹² Narátoři tak dokládají, že to, co se stalo v Rychnově nad Kněžnou, bylo do jisté míry „běžné“. Města v okolí prošla stejnou modernizací a tematika seriálu byla vlastně tématem běžných dní. Nic, co by obsahovalo jedinečný zdroj srovnání.

Rychnovská asanace staré zástavby pro novou panelovou výstavbu nebyla ničím ojedinelým. Stejným stavebním procesem procházelo mnoho dalších měst. Například sídliště Slatina v Brně vzniklo v 70. letech 20. století na místě staré zástavby. „Kvůli panelové výstavbě byla zbourána velká část původního vesnického jádra. (...) Při výstavbě žádného dalšího brněnského sídliště nebyla původní zástavba dotčena tolik, jako právě ve Slatině, stejně tak nikde jinde panelové domy nesousedí s původní zástavbou v takovém rozsahu jako právě zde. (...) Na začátku osmdesátých let byly protesty slatinských starousedlíků v důsledku rozsáhlé asanace natolik silné, že musel být původní koncept sídliště přepracován. Z asanace bylo vyňato Přemyslovo náměstí a část ulice Krejčího.“⁴¹³ V 70. letech také probíhá asanace historické části města Janova u Litvínova, na které bylo později vystavěno panelové sídliště. Podobným vývojem prošly i Pardubice při vzniku sídliště Karlovina.⁴¹⁴ Také v Košicích došlo v 70. letech 20. století z důvodu výstavby panelového sídliště k asanaci původní nízké a

⁴¹¹ Rozhovor s panem Ivanem Kulhavým ze dne 5. 4. 2014

⁴¹² Rozhovor s paní Boženou Omrtovou ze dne 15. 3. 2014

⁴¹³ Šmahelova, Sídlíště V uličkách. *encyklopedie.brna.cz* [online]. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_domu&load=253

⁴¹⁴ MAKOVSKÝ, Lukáš. *Asanace sídliště Karlovina*. *ismu.com* [online]. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: http://issuu.com/lukamakovsky/docs/asanace_karlovina

venkovsky působící zástavby. Další asanace postihly města Kladno,⁴¹⁵ Liberec a několik dalších. Lze tak říci, že v 70. letech nebylo neobvyklé, že stará zástavba uvolňovala prostor pro zástavbu novou, panelovou. Rychnovská asanace tak nebyla v té době ojedinělou záležitostí, avšak je pravdou, že panelová výstavba v porovnání s ostatními městy v okolí Rychnova n. Kn. (jako např. Týniště nad Orlicí či Dobruška) byla provedena o něco později.

Rychnov nad Kněžnou získal výstavbou sídlišť Trávníku I a II 900 bytů a počet obyvatel pochopitelně vzrostl. Na druhou stranu město, kde se všichni obyvatelé znali, kdy každý dům měl své konkrétní majitele, se změnilo. „... *no a přišlo sem kupa cizích lidí a vlastně ty lidi rychnovský se přestěhovali z jednoho konce Rychnova na druhou, takže jsme se všichni v Rychnově od dětí až po starý lidi znali, v tej době hodně jako a najednou mezi to přišli cizí lidi a ještě ty lidi se přestěhovali z jednoho konce na druhou konec, tak najednou přestali tak jako znát. Nebo aspoň náč tak to vnímám, protože já jsem byla devět roků mimo Rychnov, jezdila jsem jen na víkendy a tak, na prázdniny a takže to jako pociťuju, že prostě hodně lidí se tak jako ztratilo (...) tak to prostě začlo bejt jinačí... Začalo to bejt prostě dohromady ty lidi nebyli...*“⁴¹⁶ Na druhou stranu narátorka neříká, že se změnily sousedské vztahy ze staré zástavby: „... *jako lidi se jakoby ztratily, jako sousedský vztahy se jako nezměnily... jenom ty lidi se museli hledat, kde se budou jako scházet, aby to... jo, protože měli takový určitý místa, kde se scházeli a teď jak se to všechno pokombinovalo tak byli zas jinde no, a tak ty lidi si vždycky nějak najdou...*“⁴¹⁷

Narátor Ivan Kulhavý se dívá na přestavbu města, jako na nutnou modernizaci, která musela přijít. „...*ale byl to rozhodně posun města k něčemu lepšímu než bylo. Protože nebylo možný, aby to město bylo tak, jak bylo. Nebylo by to možný. To by museli zavízt všechny cesty hnojem a převorat trať a chodit do Rychnova jenom pěšky, jinak by to nešlo. Já nevím, vy se třeba na to díváte jinak.... Bylo by to takovej kus starýho města, to já netvrdím, ale nebylo to nic pohlednýho. Rozhodně si můžeme říct, že... já nevím, že bych vám z hlavy řekl, kde jaký starý město, že se projdete a vypadá to dobře. Tady se nedá říct, že by mě něco tak upoutalo, že bych řekl: „ano, tuhle ulici bych nechal.“ Ne, to nemůžu říct. Rozhodně ne...*“⁴¹⁸ O tom, že většina asanovaných domů bylo starších a nevyhovujících mluví i pan Josef Kafuněk: „*Rychnov byl samá chalupa, tady nebyl kloudnej barák. Nebo já si nevzpomínám, že by tady*

⁴¹⁵ Na webových stránkách Kladno_minulé. Čtení nejen o uhlí a oceli se píše, že šlo o asanaci 320 obytných domů. *Příběh Nového Kladna*. Kladno_minulé. Čtení nejen o uhlí a oceli. [kladnominule.cz](http://www.kladnominule.cz/fotografie/pribeh-noveho-kladna) [online]. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: <http://www.kladnominule.cz/fotografie/pribeh-noveho-kladna>

⁴¹⁶ Rozhovor s paní Boženou Omrtovou ze dne 15. 3. 2014

⁴¹⁷ Tamtéž

⁴¹⁸ Rozhovor s panem Ivanem Kulhavým ze dne 5. 4. 2014

byl.... nebo kterej byl trošku cihlovej, trošku líp založenej, tak byl nic moc neudržovanej... protože taky to byla doba, že jo... Třeba to patřilo nějakým živnostníkům, živnostníky zlikvidovali, že jo, a na údržbu nebylo a tak dále a tak dále... To ono to šlo i ruku v ruce všechno... Takže ty domy, který byly nějaký lepší a padly na tohleco, tech mnoho nebylo. Něco jinýho je, jakej k tomu baráku má člověk vztah, když se na něm padesát let plahočí a narodil se tam a byli tam jeho rodiče a prarodiče, tak samozřejmě k tomu má nějaký vztah, ale jako z hlediska dlouhodobýho, nebo s odstupem, každěj musí uznat, že to bylo potřeba, takovejhle řez.“⁴¹⁹

I Božena Omrtová, ačkoli velice těžce nesla demolici rodinného domu, si dnes uvědomuje, že město bylo přestavbou modernizováno. Na druhou stranu větší rozměr staré zástavby mohl ve městě zůstat. *„Jako jo, taky to má, protože se to zmodernizovalo, ale já se domnívám osobně sama, že se měli některý ty domy kolem toho náměstí opravit a mělo zůstat to jádro, protože to jádro pěkný to nezůstalo. Jo a to si všechny ty města takhle... hodně měst si to zkazilo. Protože kdyby toho kus toho zůstalo, tak by se tady mohlo natáčet „Bylo nás pět“, protože to... jenomže kde by se to tady natáčelo? Muselo se to natáčet někde úplně jinde. Jestli v Kouřimi nebo... někde... Jo? Protože, nezůstalo..., z centra zůstalo jen náměstí v podstatě... a kolem kostela sv. Havla a jinak tady není nic. Tak kaple. Ze hřbitova starýho se teda udělal park...“⁴²⁰*

Starý městský hřbitov⁴²¹ u kaple Proměnění Páně, která stojí téměř uprostřed nové zástavby, se v době nové výstavby začal předělávat na park. Původně tento hřbitov stál na okraji města. Za ním byla jen železniční trať, řeka a několik málo domů. Jak se městská zástavba začala rozšiřovat, hřbitov se ocitl uprostřed města. A jelikož se v něm nepohřbívalo již od roku 1905, tak bylo v roce 1977 rozhodnuto, že se tento hřbitov bude zrušen a promění se v městský park. *„V té době se vedly poměrně dost veliký polemiky a vášně polemiky o tom, co se s tím má udělat, někteří říkali, že by se to mělo celý zatravnit, že ty pěkný náhrobky někde uschovat, aby to bylo pěkný, že ... to jiný zas říkali, že by se to mělo všechno vodvíst. To jako jestli vám někdo řekne, že to není pravda, to co vám říkám, tak bude lhát, protože se o tom mluvilo, a dost na obecním úřadě, proč o tom vím, protože ... vám by to potvrdil můj tchán, tatínek Milenky (Mileny Kulhavé, manželky pana Ivana Kulhavého – poznámka L. K.), ten byl v zastupitelstvu, proto o některých věcech můžu takhle klidně mluvit, protože jsem to*

⁴¹⁹ Rozhovor s panem Josefem Kafuňkem ze dne 31. 5. 2014

⁴²⁰ Rozhovor s paní Boženou Omrtovou ze dne 15. 3. 2014

⁴²¹ Tento hřbitov vznikl v 16. století a nahradil tak starý hřbitov u kostela sv. Havla. V roce 1558 vznikla na tomto novém hřbitově dřevěná kaple, základ pro dnešní novorománsko-byzanskou kapli Proměnění Páně.

*měl opravdu takhle z první ruky a sám o tom hovořil, ... vo tom, že se tam vo tom intenzivně vážně mluvilo, co s tím provísta.*⁴²² Není známo, co se stalo s ostatky zemřelých. Někteří tvrdí, že zůstaly nadále v zemi a že náhrobky si rozebrali lidé jako stavební materiál. Paní Božena Omrtová vzpomíná na hřbitov: *„Nejvíc jsme si hráli na starým hřbitově, tam byli ještě hroby a náhrobky a plno soch. Tam jako... já nevím kolik tam těch soch mohlo být a zachovala se jedna, teďka jsem zjistila. (...) Když se to bouralo tady všechno, tak to už se boural i ten hřbitov částečně jako. Zůstaly tam asi ty náhrobky, protože třeba jestli jsi chodila na vlak, tak jestli sis všimla, tak jak jsou tady ti činžáky malý, pod Mirou, takhle asi tři, tak u toho jednoho byl takovej obdelníkovéj v kamenech záhonek. To si asi nikdo nevšiml. Prostě vždycky tam někdo vysazoval kytky a to bylo vlastně z dětskýho hrobu jako ten obrubník. Voni to tam dneska ty stromy vykáceli a udělali to jinak a už to tam není. Ale to tam celou dobu od té doby to tam bylo. Protože si to tam ze hřbitova, když stěhovali ten hřbitov a ničili to, nebo udělali z toho ten park, já nevím...“*⁴²³ Pan Kulhavý také přesně neví, jak stěhováním hrobů, které tehdy patřily jen mrtvým, dopadlo. *„Já jsem se tam jenom šel podívat kolem (...) vesele se tam oháněli mistři hrobníci a likvidovali, co bylo třeba likvidovat. Dneska je z toho teda šerednej plácek. Možná že kdyby tam ten hřbitov nechali, tak by to bylo třeba lepší, nevím. Teď jsme tam zrovna šli v úterý, tak jsme na to koukali, hrozně se nám to nelíbilo...“*⁴²⁴ Parková úprava bývalého hřbitova byla dokončena v roce 1984.⁴²⁵ Dnes na tomto místě najdeme jen jeden pomník věnovaný padlým vojákům z bitvy roku 1866 a 4 náhrobní desky na hřbitovně zdi.

⁴²² Rozhovor s panem Ivanem Kulhavým ze dne 5. 4. 2014

⁴²³ Rozhovor s paní Boženou Omrtovou ze dne 15. 3. 2014

⁴²⁴ Rozhovor s panem Ivanem Kulhavým ze dne 5. 4. 2014

⁴²⁵ STRÁŽNICKÁ, Alena, Josef JUZA a Jindřich ŠROM. *Historie města Rychnova nad Kněžnou v datech*. Rychnov nad Kněžnou: Městský národní výbor, 1988, s. 83

Pohled na Rychnov nad Kněžnou s panelovou zástavbou postavenou v 70. letech 20. století. Fotografie byla pořízena zřejmě na počátku 80. let 20. století

6 Závěr

Po druhé světové válce nastala v celé Evropě bytová nouze, která byla způsobena jak válečnými ztrátami na bytovém fondu, tak také zastavením produkce bytové výstavby. Do 60. let dvacátého století zvolily všechny evropské země stejné strategie řešení této nouze, kdy kvantitativní stavba bytů převládala nad kvalitativní. I tak byly počty nových bytů stále malé. Během 60. let se začaly jednotlivé strategie různit a západní státy začaly produkci bytů vidět více z kvalitativního hlediska, kdy byla řešena velikost obytné plochy, vybavenost bytů a tak podobně. V 70. letech už západní země usilovaly o regeneraci sídlišť a jejich „humanizaci“.

Socialistické státy, které po druhé světové válce převzaly vzor ze Sovětského svazu, dávaly převážně v poválečných letech přednost budování těžkého průmyslu a infrastruktury před výstavbou nových bytů. Bytová nouze ve východním bloku tak trvala ještě po celá 60. léta. Na počátku 70. let, kdy počet obyvatel stále rostl a seznamy čekatelů na byt se stále zvětšovaly, byla situace již žalostná. Výstavba bytů musela razantně zrychlit, k čemuž přispěla i do té doby rozvíjející se prefabrikace a industrializace ve stavebnictví. 70. léta lze označit za „dobu panelových sídlišť“ v Československu. V souvislosti s rostoucí panelovou výstavbou rostla i kvalita nových bytů, kdy tyto byty byly napojeny na inženýrské sítě. Samozřejmě se staly elektrické, plynové či vodovodní přípojky v bytech. Kromě toho se

zvyšovat počet pokojů v jednotlivých bytech a jejich obytná plocha. Zároveň na jednu bytovou jednotku připadlo čím dál méně obyvatel.

Až v 80. letech 20. století se začala nová panelová zástavby ve větší míře kritizovat, čímž se od ní začalo upouštět.

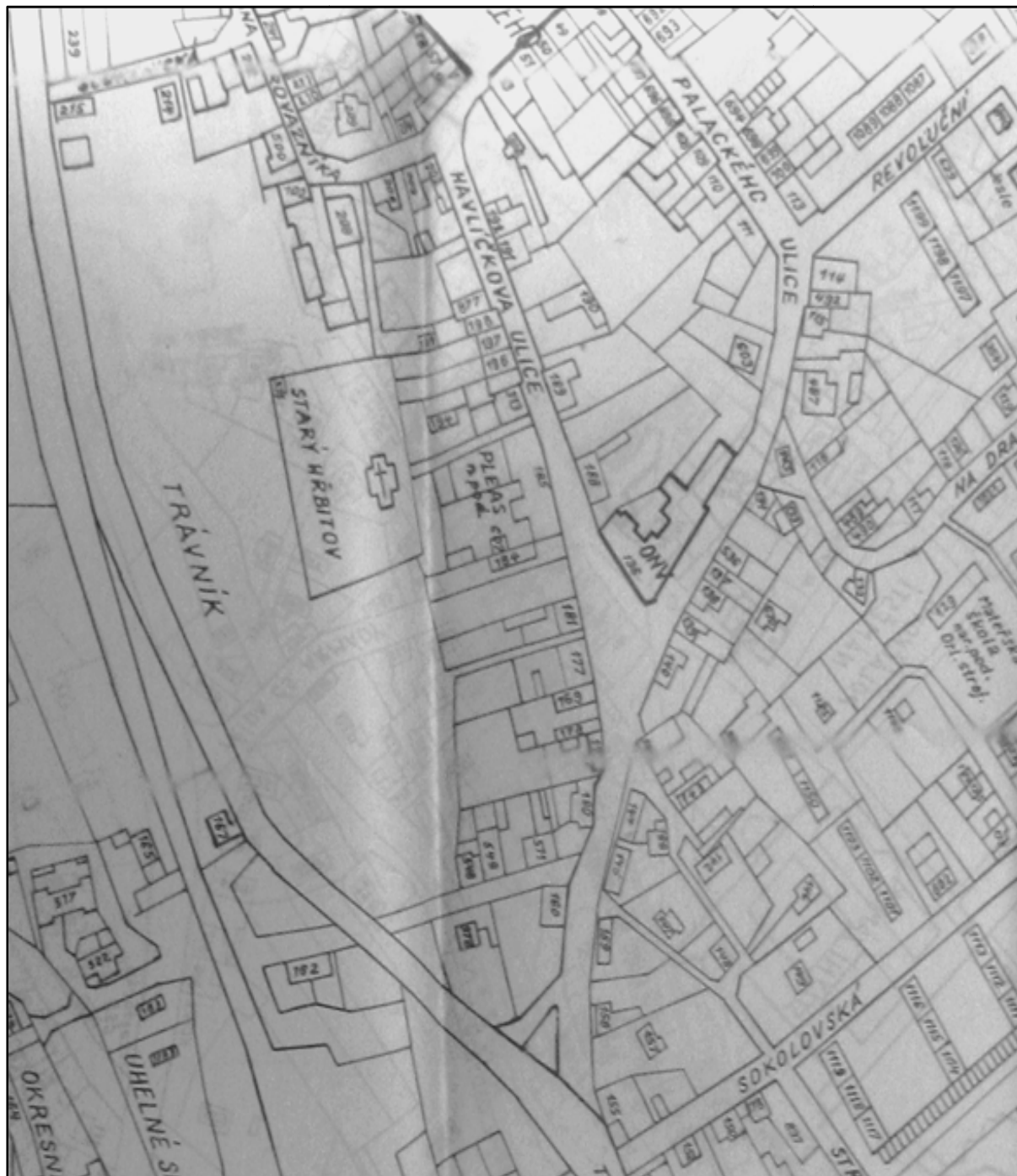
Nejinak tomu bylo i v Rychnově nad Kněžnou. Do 70. let 20. století se mnoho nových bytů nestavělo. V 70. letech však došlo ke stavebnímu „boomu“ ve městě. Kromě nově postavených objektů občanské vybavenosti, jako byla například nová poliklinika, nová budova SNB či nové autobusové nádraží, získalo město novou komunikaci, táhnoucí se podél města, která tak umožnila automobilové dopravě vyhnout se historickému centru. Tato inovace jistě přispěla ke zkvalitnění života.

Největší stavební akcí v Rychnově nad Kněžnou byla výstavba nového sídliště Trávník, které poskytlo téměř dvou tisícům rychnovských obyvatel, ale i lidem z okolí, nové, tehdy moderní, bydlení. Toto sídliště tak nejen navýšilo bytový fond, ale také ho zmodernizovalo. O něco horší situace byla se stavbou prodejen v rámci tohoto sídliště. Stavba těchto objektů vznikala se zpožděním několika let.

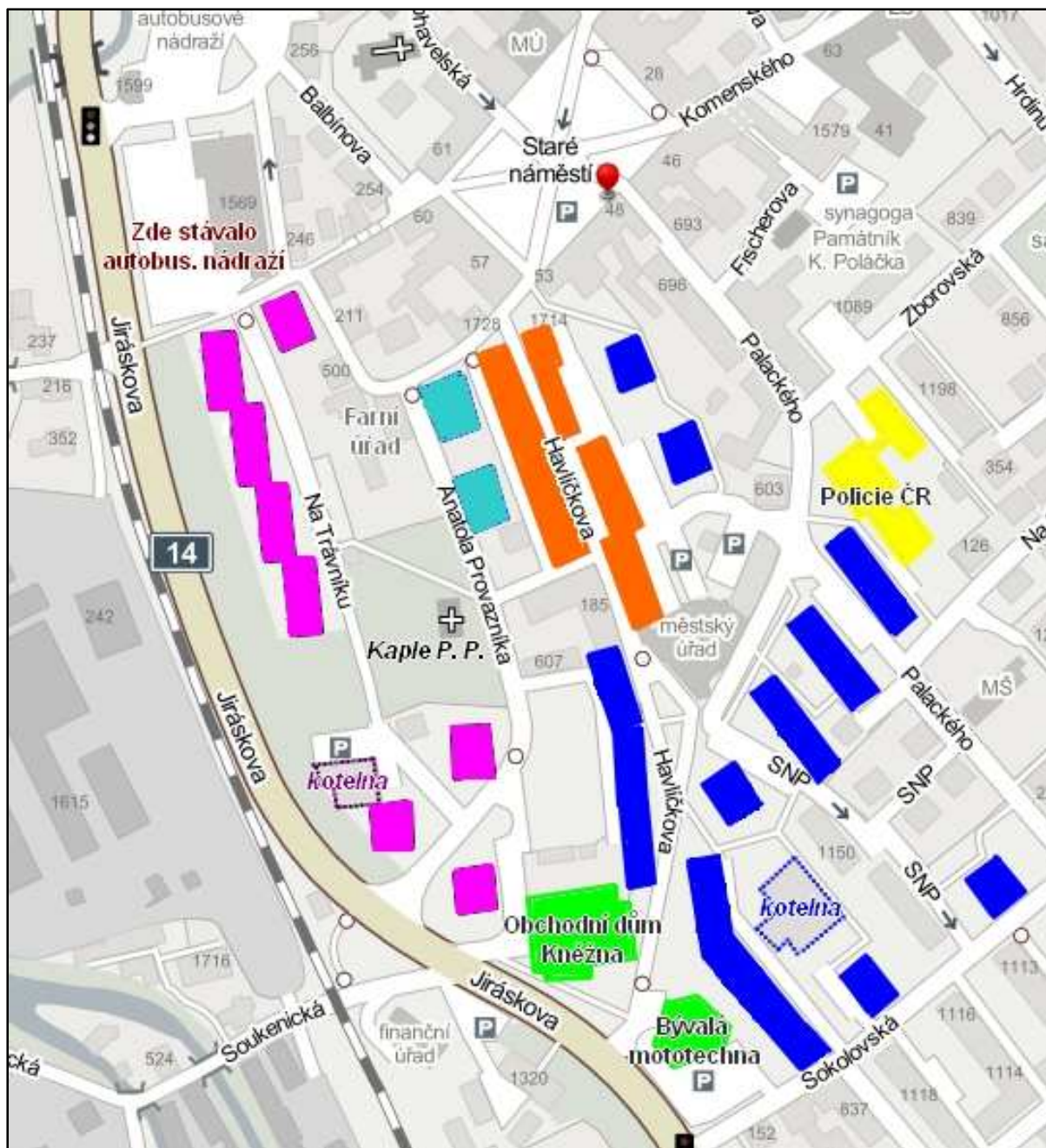
Sídlištní výstavbě však předcházela masivní asanace staré zástavby. Pamětníci vzpomínají, že se jednalo především o starší zástavbu, která nebyla dostatečně opravována, a tudíž hrozilo, že střed města bude chátrat. Převážně starší obyvatelé této zástavby nesli vystěhování a následné asanace těžce. Přišli o domy a často i zahrady, ke kterým měli silné vazby. Na druhou stranu mladší obyvatelé této zástavby uvítali nové, často samostatné bydlení, v nově postavených rodinných domech, či nových panelových bytech.

Podoba města se v průběhu deseti let výrazně změnila. Ačkoli někteří lidé se domnívají, že „zlí komunisté zbourali lidem rodinné domy a na jejich místě postavili ošklivé králíkárný“, jiní lidé však přestavbu města z různých důvodů uvítali. Z toho je patrné, že skutečnost je mnohem barvitější a na věc nelze nahlížet „černobíle“.

Přílohy

Příloha č. 1. Část plánu města Rychnova nad Kněžnou z roku 1971. Na plánu je již zobrazena nová dopravní přeložka č. I/14 a část původní zástavby, která byla asanována. SOKA Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. Plán města Rychnova nad Kněžnou 1971

Příloha č. 2. **Mapa dnešní podoby Rychnova nad Kněžnou.** Růžově vyznačeny jsou objekty tvořící sídliště Trávník I, modře označeny jsou objekty tvořící sídliště Trávník II. Světle modré objekty jsou 2 družstevní bytové domy (na místě jednoho z nich stál zmiňovaný dům čp. 206, kde bydlela paní Božena Omrtová). Oranžově jsou vyznačeny prodejny na Havlíčkově ulici. *mapy.cz. Seznam.cz, a.s © [online] Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: <http://www.mapy.cz/zimni?x=16.2756088&y=50.1621332&z=16&l=0>*

Použité zdroje

Archivní fondy:

SOka Rychnov nad Kněžnou, fond ONV Rychnov nad Kněžnou

SOka Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou

SOka Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou, Kronika města Rychnov nad Kněžnou. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na:

<http://vychodoceskearchivy.cz/rychnovnadkneznou/rychnov-nad-kneznou/>

Kronika města Rychnov nad Kněžnou 1965, 1967 - 1975

Kronika města Rychnov nad Kněžnou 1976

Kronika města Rychnov nad Kněžnou 1977

Kronika města Rychnov nad Kněžnou 1978

Kronika města Rychnov nad Kněžnou 1979

Kronika města Rychnov nad Kněžnou 1980

Kronika města Rychnov nad Kněžnou 1981

Kartografické zdroje:

SOka Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. *Podrobný územní plán - Revize - ASANAČNÍ PLÁN: Rychnov n. Kn. - Střed města. 1:1000. Stavoprojekt Hradec Králové - středisko Pardubice, 1967. Ing. arch. Ivan Vosmek*

SOka Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. Plán města Rychnova nad Kněžnou 1971

SOka Rychnov nad Kněžnou, fond MěstNV Rychnov nad Kněžnou. Plán města Rychnova nad Kněžnou 1985

Mapa Rychnova nad Kněžnou. *mapy.cz. Seznam.cz, a.s* © [online] Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: <http://www.mapy.cz/zimni?x=16.2756088&y=50.1621332&z=16&l=0>

Právní dokumenty:

Vyhláška ministra-předsedy Státního výboru pro výstavbu č. 144/1959 Sb., kterou se provádí zákon o stavebním řádu. 23. července 1959. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na:

www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=29555&Section=1&IdPara=1&ParaC=2

Zákon č. 27/1959 Sb., o družstevní bytové výstavbě. In: Sbíрка zákonů Republiky československé. 26. května 1959. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na:

<http://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCwQFjAA&url=http%3A%2F%2Faplikace.mvcr.cz%2Fsbirka-zakonu%2FViewFile.aspx%3Ftype%3Dc%26id%3D926&ei=st2AU5THC-y07QbMIYH4DA&usq=AFQjCNEHCGxVDEitBAu9nkE7-U6BYhtw3w&bvm=bv.67720277.d.ZGU>

Zákon č. 40/1964 Sb., osobní užívání bytů, jiných místností a pozemků. In: Sbíрка zákonů České socialistické republiky. 26. února 1964

Zákon č. 41/1964 Sb., o hospodaření s byty. In: Sbíрка zákonů České socialistické republiky.

6. března 1964. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: <http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=41&r=1964>

Sekundární literatura:

Almanach: paměti a vzpomínky rychnovských autorů a pamětníků; díl 1. Ilustrace Ludmila Lojdová; k vydání připravil František Žatečka. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Nadační fond Františka Martina Pelcla, 2009: (A-PRESS). 64 s.

Almanach: paměti a vzpomínky rychnovských autorů a pamětníků; díl 2. Ilustrace Ludmila Lojdová; k vydání připravil František Žatečka. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Nadační fond Františka Martina Pelcla, 2010: (A-PRESS). 66 s.

ANDRLE, Alois, POJER, Miroslav a ULLMANN, Ota. *Byty a bydlení v Československu. Praha: SEVT, 1967. 298, [1] s. Knižnice St. stat. úřadu v Praze; 1967. Knižnice St. stat. úřadu v Praze 1967.*

ENGLICHOVÁ, Ludmila. *Modelová řešení regenerace panelové výstavby. 1.vyd. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1991. 75 s. ISBN 80-85124-13-0.*

FEUEREIS, Eduard. *Narativismus a historiografie. dějinyteoriekritika.cz. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: <http://www.dejinyteoriekritika.cz/Modules/ViewDocument.aspx?Did=41>*

FRANĚK, Jiří, ed. *Bytová výstavba v Československu. 1. vyd. Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1967. 38 s.*

HÁJEK, Petr. *Konstrukce pozemních staveb – komplexní přehled*. České vysoké učení technické v Praze. Fakulta stavební. Praha, 2011, 180 s.

HORÁK, Milan, BERAN, Karel, BERAN a MAGDA, Jaromír. *Bytová výstavba a hospodaření s byty. Díl 1, Bytová výstavba*. Praha: SNTL, 1972. 293, [2] s.

HORSKÁ, Pavla, MAUR, Eduard a MUSIL, Jiří. *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2002. 352 s., [16] s. barev. obr. příl. ISBN 80-7185-409-3.

HUBATOVÁ-VACKOVÁ, Lada, ed., ŘÍHA, Cyril, ed. a ČUMLIVSKI, Jan. *Husákovo 3 + 1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP, 2007. 366 s. ISBN 978-80-86863-21-4.

KOČNAROVÁ, Hana, Josef JUZA a Alena STRÁŽNICKÁ. *720 let města Rychnova nad Kněžnou v datech*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní archiv, 1977, 35 s.

KOUŘIL, Tomáš, SVOBODA, Antonín. *Dějiny Rychnova nad Kněžnou*. Rychnov nad Kněžnou 1924, Brno 2011, Garn, 414 s.

KRÁM, Josef. *Průvodce Rychnovem nad Kněžnou*. [online] Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: <http://www.e-invent.eu/magazin/pruvodce-rychnovem/index.html>

KREBS, Vojtěch. *Sociální politika*. Vyd. 1. Praha: Codex, 1997, 327 s. ISBN 80-85963-33-7.

MUSIL, Jiří. *Sociologie bydlení*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1971. 303 s. Sociologická knihnice.

MORAVČÍKOVÁ, Henrieta et al. *Bratislava - atlas sídlisk: vitajte v panelstory! = Bratislava - atlas of mass housing: welcome to prefab story!*. 1. slovenské vyd. Bratislava: Slovart, 2011. 341 s. ISBN 978-80-556-0478-7.

NEČAS, Otakar a kol. *Navrhování a typizace obytných staveb*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství technické literatury (SNTL), 1963. 193 s.

PECH, Vilém, ed. *Velký slovník cizích slov, rčení a zkratek v jazyce psaném i mluveném ze všech oborů lidského vědění a konání*. 1. vyd. Praha: Kvasnička a Hampl, 1948. X, [2], 809, [1] s.

PELIKÁNOVÁ, HANA. *Bydlení jako norma a jako životní strategie v normalizačním Československu*. In VANĚK, Miroslav, ed. *Obyčejní lidé--?!: pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha: Academia, 2009. 3 sv. Historie. 634 s. ISBN 978-80-200-1791-8.

POLÁČEK, Karel. *Bylo nás pět*. Vyd. v nakladatelství Academia 1. Praha: Academia, 2000, 161 s. ISBN 80-200-0815-2.

POLÁČEK, Karel a CHLÍBCOVÁ, Milada, ed. *Vyprodáno: román*. Vyd. v tomto celku 1., v Nakl. Franze Kafky vyd. 1. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1994. 275 s. Spisy Karla Poláčka; 12. ISBN 80-85844-05-2.

POSLUŠNÁ, Iva. *Bydlení v panelech = Housing panels: zkrácená verze habilitační práce*. Brno: VUTIUM, 2009. 30 s. Vědecké spisy Vysokého učení technického v Brně. Habilitační a inaugurační spisy, sv. 294. ISBN 978-80-214-3817-0.

PROCHÁZKA, Josef. *Konstrukční systémy - typizace*. Praha: Dům techniky ČSVTS, 1987, s. 76

RÁMIŠOVÁ, Šárka. "Kdo židli má, bydlí": *Bytová problematika v šedesátých a sedmdesátých letech v Československu*. In: VANĚK, Miroslav, HOUDA, Přemysl a MÜCKE, Pavel. *Deset let na cestě: Orální historie na Sovinci (2002 - 2011)*. 1. vyd. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2011. 298 s. ISBN 978-80-87398-12-8.

RATAJ, Jan a HOUDA, Přemysl. *Československo v proměnách komunistického režimu*. Vyd. 1. V Praze: Oeconomica, 2010. 455 s. Vysokoškolská učebnice. ISBN 978-80-245-1696-7.

SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *Sorela: Česká architektura padesátých let: Národní galerie v Praze: sbírka architektury: Palác Kinských 14. dubna - 22. května 1994*. Vyd. 1. V Praze: Národní galerie, 1994. 69 s. ISBN 80-7035-066-0.

Statistika bytové výstavby na území České republiky v letech 1960 až 1995. Praha: ČSÚ, 1996. 37 s. Česká statistika. 10, Investiční a bytová výstavba.

STRÁŽNICKÁ, Alena, Josef JUZA a Jindřich ŠROM. *Historie města Rychnova nad Kněžnou v datech*. Rychnov nad Kněžnou: Městský národní výbor, 1988, 110 s.

TŮMOVÁ, Petra. *Sídlště Odolena Voda 1952-1964. Socialistický realismus a organizace výstavby sídlštních celků. Studie a zprávy*, 2011, 1, s. 39-75. ISSN 1805-3874. ISBN 978-80-86772-58-5.

VALENTOVÁ, Božena, ed. a KOHOUT, Jaroslav., ed. *Bydlení a bytová politika v Evropské unii*. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky, 1997. 76 s. Cesta do Evropské unie; Svazek č. 10. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na:

<http://samba.fsv.cuni.cz/~cabanova/SPPRAXE2008/BYTOV%C3%81%20POLITIKA/fVALENTOV%C3%81.pdf>

VANĚK, Miroslav a MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 1. vyd. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2011. 293 s. ISBN 978-80-87398-22-7.

VOŽENÍLEK, Jiří. *Bydlení v Československu: Přehled bytové výstavby od roku 1945*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců, 1958. 131, [5] s. Česká architektura. Velká řada; Sv. 3.

Periodika:

Jiskra Rychnovska, roč. 1969 - 1980

Kulturní zpravodaj Rychnova nad Kněžnou. Rychnov nad Kněžnou, roč. 1975 - 1976

Zpravodaj Městského národního výboru v Rychnově nad Kněžnou. Rychnov nad Kněžnou: Městský národní výbor RK, 1969, roč. 1, č. 2.

Zpravodaj Městského národního výboru v Rychnově nad Kněžnou. Rychnov nad Kněžnou: Městský národní výbor RK, 1970, roč. 2, č. 4.

Rozhovory:

Rozhovor s panem Vladimírem Bártou ze dne 22. února 2014

Rozhovor s paní Boženou Omrtovou ze dne 15. března 2014

Rozhovor s panem Josefem Krámem ze dne z 29. března 2014

Rozhovor s panem Ivanem Kulhavým ze dne 5. dubna 2014

Rozhovor s panem Zdeňkem Žabokrtským ze dne 13. dubna 2014

Rozhovor s panem Josefem Kafuňkem ze dne 31. května 2014

Internetové odkazy:

Československé sčítání lidu pro roky 1950, 1961, 1970 a 1980. *scitani.cz* [online]. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: http://www.scitani.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/historie_scitani

MAKOVSKÝ, Lukáš. *Asanace sídliště Karlovina*. *issuu.com* [online]. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: http://issuu.com/lukamakovsky/docs/asanace_karlovina

Praga RN/RND. *cs.wikipedia.org* [online] Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: http://cs.wikipedia.org/wiki/Praga_RN

Praga V3S. *cs.wikipedia.org* [online] Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: http://cs.wikipedia.org/wiki/Praga_V3S

Příběh Nového Kladna. Kladno_minulé. Čtení nejen o uhlí a oceli. *kladnominule.cz* [online]. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: <http://www.kladnominule.cz/fotografie/pribeh-noveho-kladna>

Škoda 706. *cs.wikipedia.org* [online] Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: http://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%A0koda_706_RT#.C5.A0koda_706_RT

Šmahelova, Sídliště V uličkách. *encyklopedie.brna.cz* [online]. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_domu&load=253

Úklid na sídlištích i stavební práce. Tak vypadaly akce Z před rokem 1989. *rozhlas.cz* [online] Dostupné ke dni 25. 6. 2014: <http://www.rozhlas.cz/radiozurnal/zajimavosti/zprava/uklid-na-sidlistich-i-stavebni-prace-tak-vypadaly-akce-z-pred-rokem-1989--1341656>

VOLF, Petr. *Panelák je panelák je panelák*. *architekturazlin.cz* [online]. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: <http://architekturazlin.cz/panelak-je-panelak-je-panelak>

Filmové prameny, televizní pořady:

Amatérský filmový snímek asanace Rychnova nad Kněžnou v 70. letech 20. století. Soukromý archiv PhDr. Josefa Kráma.

Pořad „*Po stopách*“ – epizoda „Do Královehradeckého kraje za Karlem Poláčkem vysílaná dne 18. 5. 2004. Dostupné ke dni 25. 6. 2014 na: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/1127325727-po-stopach/404235100031020>

Počítačové prezentace:

KRÁM, Josef. *Multimediální prezentace na DVD, doplněné mluveným a psaným slovem autora*. In: Průvodce Rychnovem nad Kněžnou na DVD. Rychnov nad Kněžnou.